

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Український державний університет

імені Михайла Драгоманова

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПЕДЧЕНКО МАКСИМ ЮРІЙОВИЧ

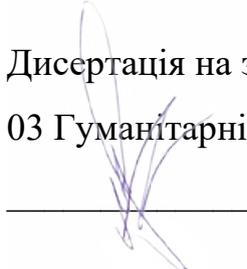
УДК: 1: 101.1:37.01:316.774:004.738.5 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА:

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань
03 Гуманітарні науки за спеціальністю 033 Філософія

_____ М.Ю. Педченко

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Науковий керівник: **Андрущенко Тетяна Іванівна,**

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри етики та естетики

Київ – 2026 р.

АНОТАЦІЯ

Педченко М.Ю. Аксіологічний вимір мережевого суспільства: соціально-філософський аналіз. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – Філософія. – Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, 2026.

У добу стрімкого розгортання цифрових технологій та глобалізованих мережевих комунікацій мережеве суспільство постає не просто як одна з форм соціальної організації, а як нова соціальна матриця, що радикально перекроє аксіологічний ландшафт сучасності. Ця матриця трансформує ціннісні орієнтири, моделі соціальної взаємодії та структури індивідуальної ідентичності, по-новому артикулює межу між приватним і публічним, між локальним досвідом і глобальними інформаційними потоками, що потребує поглибленого філософсько-освітнього осмислення у координатах людиноцентричної парадигми. Дисертаційне дослідження присвячено комплексному аналізу аксіологічного виміру мережевого суспільства в умовах цифрових трансформацій із особливим фокусом на сучасний український соціокультурний та освітній ландшафт, який сьогодні формується у перетині війни, європейського цивілізаційного вибору та входження в глобальний інформаційний простір.

Актуальність роботи зумовлена потребою зрозуміти, як саме цифрові технології та мережеві платформи модифікують архітектуру цінностей, які нові смисли вони приносять у досвід української спільноти та які ризики створюють для гідності особистості, соціальної згуртованості й екології освітнього процесу. В умовах повномасштабної війни, постколоніального переосмислення власної історії та одночасної інтеграції в європейський освітній простір теоретико-методологічне обґрунтування дослідження ціннісних трансформацій у мережевому суспільстві набуває особливої ваги, оскільки без такого осмислення цифрові інновації легко перетворюються з інструменту

розвитку на механізм дисциплінарного контролю та репродукції соціальних автоматизмів.

Ступінь наукового опрацювання проблеми засвідчує, що аксіологічний вимір мережевого суспільства вже став предметом глибоких і різноспрямованих досліджень, однак залишає відкритим цілий спектр питань, пов'язаних з українським досвідом. Теоретичні основи аналізу мережевих структур закладені М. Кастельсом, Я. ван Дейком та іншими дослідниками, які показали, як цифрові технології змінюють конфігурацію соціальних структур і влади. Постмодерністські та постпостмодерністські концепції Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, З. Баумана, а також А. Кірбі та Т. Вермюлена окреслили фрагментацію, децентралізацію та множинність істин як базові ознаки нової епохи, у якій стабільні ціннісні платформи заміщуються рухливими, контингентними конфігураціями. У цьому теоретичному горизонті мережеве суспільство постає як простір, де перехрещуються глобальні інформаційні потоки, локальні освітні ландшафти та нові режими суб'єктивності.

В українському науковому дискурсі істотний внесок у розробку проблематики ціннісних трансформацій та впливу цифрових технологій на ціннісні орієнтації особистості й спільноти зробили В. Андрущенко, Т. Андрущенко, А. Бойко, В. Кремень, О. Кивлюк, В. Вашкевич, Т. Кравченко, М. Підлісний, З. Самчук, М. Триняк та інші автори, які послідовно розкривали людиноцентричний потенціал освіти, аксіологічні засади українського цивілізаційного вибору та виклики цифрової доби для національної філософсько-освітньої традиції. Водночас навіть за наявності значного теоретичного доробку зберігається потреба у цілісному системному аналізі аксіологічних зрушень саме в мережевому суспільстві, де освітні інституції, віртуальні спільноти та медіапростір утворюють специфічну конфігурацію, що впливає на духовний світ людини, її громадянську відповідальність та здатність до критичної рефлексії.

Метою дисертаційного дослідження є комплексне вивчення аксіологічного виміру мережевого суспільства в контексті цифрових трансформацій та

з'ясування того, як цифрові технології впливають на ціннісні орієнтації сучасного українського суспільства в координатах європейського освітнього та культурного простору. Для реалізації цієї мети проаналізовано концептуальні засади й ключові теорії мережевого суспільства, окреслено методологічні підходи до вивчення ціннісних трансформацій, досліджено аксіологічні основи в контексті постмодерну та постпостмодерну, розглянуто роль віртуальних спільнот як нових носіїв цінностей, вивчено вплив алгоритмів соціальних мереж на політичну свідомість і громадянську активність, проаналізовано етичні проблеми приватності та свободи особистості в умовах «капіталізму нагляду», а також окреслено перспективи формування нової аксіологічної парадигми в Україні.

Об'єктом дослідження виступає мережеве суспільство як соціально-філософське явище, що визначає нову конфігурацію соціальних відносин, структур влади та освітніх ландшафтів. Предметом є аксіологічні трансформації та ціннісні орієнтації в мережевому суспільстві в умовах цифрових технологій із особливим акцентом на українське суспільство, для якого питання гідності, свободи, справедливості та відповідальності мають екзистенційно загострений характер у ситуації війни й постколоніального переосмислення.

Методологічне підґрунтя дисертації становлять діалектичний метод, історико-філософський аналіз, системний підхід, метод компаративного аналізу, соціально-філософська рефлексія, контент-аналіз, метод критичного аналізу та прогностичний метод, що у своїй сукупності дозволяють побачити мережеве суспільство як багатовимірну систему з власним життєвим циклом, зворотними зв'язками та внутрішніми напруженнями між технічною раціональністю та гуманістичними цінностями. Така комбінована методологія дає змогу уникнути технологічного детермінізму й розглянути цифрові трансформації в їхньому онтологічному, аксіологічному та соціокультурному вимірах.

Наукова новизна роботи полягає у розробленні комплексної теоретичної моделі аналізу аксіологічного виміру мережевого суспільства, що поєднує структурний опис інформаційних потоків і мережевих структур із аналізом

екзистенційних та ціннісних наслідків для особистості й спільноти. Запропоновано модель віртуальних спільнот як носіїв нових цінностей, у якій враховано як потенціал горизонтальних зв'язків для розвитку креативності, критичного мислення та громадянської участі, так і ризики фрагментації, утворення «інформаційних бульбашок» і нових форм цифрової залежності. Уточнено методологічні підходи до вивчення ціннісних трансформацій у мережевому суспільстві, проаналізовано вплив алгоритмів соціальних мереж на політичну свідомість та конфігурацію публічної сфери, поглиблено етичний дискурс щодо приватності та свобод у цифровій реальності, а також окреслено контури можливої аксіологічної парадигми для України, здатної інтегрувати національну традицію та універсальні європейські цінності.

Теоретичне значення дисертації полягає в поглибленні розуміння аксіологічних трансформацій у мережевому суспільстві в умовах цифрових технологій, у висвітленні того, як нові режими комунікації, алгоритмічні практики та віртуальні спільноти змінюють онтологічний статус цінностей, характер соціальної когезії та образ людини в сучасній культурі. Практичне значення результатів дослідження проявляється в можливості їх використання для розроблення освітніх програм, спрямованих на формування критично мислячого, відповідального громадянина мережевого суспільства, у конструюванні гуманістично орієнтованої інформаційної політики та соціальної роботи, а також у подальших наукових студіях, що стосуються екології освітнього процесу, цифрових медіа та громадянської освіти.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що мережеве суспільство відіграє ключову роль у формуванні нових цінностей, задає контури нової соціальної матриці, у якій інформаційні потоки, децентралізовані структури та глобальні комунікаційні зв'язки визначають характер соціальної взаємодії та горизонти особистісного самоздійснення. Віртуальні спільноти постають як нові носії цінностей, створюють специфічні нормативні режими, базовані на горизонтальних зв'язках та інтерактивності, впливають на колективну свідомість, сприяють розвитку соціальної взаємодії, креативності та

професійного зростання, але одночасно здатні продукувати закриті «нішеві» всесвіти, де посилюється політична поляризація та знижується чутливість до Іншого.

У роботі запропоновано бачення перспектив формування нової аксіологічної парадигми для українського суспільства, у якій цифрові технології інтегруються не як самодостатня цінність, а як інструмент розвитку людини, громади та держави. Така парадигма поєднує національні духовні та освітні традиції з універсальними цінностями гідності, свободи, справедливості та відповідальності, підкреслює значення освіти як масового духовного виробництва, як стратегічного ресурсу суспільного розвитку та простору формування громадянської суб'єктності. У цьому контексті особливого значення набуває інтеграція цифрових технологій в український освітній простір для виховання критично мислячих громадян, здатних орієнтуватися в складних мережевих ландшафтах, протидіяти репресивному потенціалу цифрових практик і підтримувати людиноцентричний характер цивілізаційного вибору України.

Структурна логіка дисертації відтворює послідовний рух думки від концептуального окреслення мережевого суспільства до аналізу його аксіологічних наслідків та практичних викликів для українського соціокультурного простору, завдяки чому текст перетворюється на своєрідну «карту» ціннісних зрушень у цифрову епоху.

У першому розділі, де проаналізовано концептуальні основи та ключові теорії мережевого суспільства, а також обґрунтовано методологічні підходи до вивчення ціннісних трансформацій, формується теоретико-методологічний каркас дослідження, що поєднує системний аналіз глобальних мережевих структур із феноменологією повсякденного цифрового досвіду та критичною рефлексією над владним виміром інформаційних технологій. Висновки до першого розділу фіксують, що аксіологічний вимір мережевого суспільства не може бути зведений до технічних описів цифрових платформ або до абстрактних моделей постіндустріальної модернізації, оскільки йдеться про зміну самого

«фону» людського буття, про трансформацію освітніх ландшафтів, у яких формується нове покоління громадян.

Другий розділ розгортає цю рамку у площині соціально-філософського аналізу, простежуючи, як у контексті постмодерну та постпостмодерну змінюються аксіологічні основи мережевого суспільства, яким чином віртуальні спільноти стають носіями нових цінностей і які внутрішні суперечності приховують ці, на перший погляд, відкриті й демократичні простори взаємодії. Висновки до другого розділу демонструють, що соціальна тканина мережевого суспільства складається з множинних, часом суперечливих ціннісних кодів, які одночасно підтримують емансипативні тенденції та підживлюють нові форми символічного панування, що безпосередньо зачіпає український досвід культурної та політичної суб'єктності.

У третьому розділі увага зосереджується на тому, як мережеві алгоритми, цифрові режими нагляду та нові форми комунікації безпосередньо впливають на ціннісні орієнтації сучасного українського суспільства, на його політичну уяву, готовність до солідарної дії та здатність витримати випробування війною й інформаційними атаками. Філософський аналіз впливу алгоритмів соціальних мереж на політичну свідомість і поведінку поєднується з розглядом етичних викликів приватності й свободи в мережевому середовищі, а також із пошуком контурів нової аксіологічної парадигми, що могла б стати базою для стійкого розвитку українського суспільства в європейському цивілізаційному просторі. Висновки до третього розділу та загальні висновки дисертації демонструють, що синтез теоретико-методологічних, соціально-філософських і прикладних аналізів дозволяє побачити мережеве суспільство не як зовнішню «технічну» даність, а як живе середовище, в якому українська спільнота здійснює свій цивілізаційний вибір, відстоює право на власний голос, формує нові освітні ландшафти та випрацьовує аксіологічну платформу, здатну забезпечити гідне майбутнє в умовах постійних технологічних і геополітичних змін.

Ключові слова: мережеве суспільство, цінності, аксіологічні трансформації, цифрові технології, постмодернізм, пост-постмодернізм, віртуальні спільноти, етика цифрового середовища, соціальна філософія.

Список публікацій здобувача

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Педченко М. Ю. Дослідження аксіологічних основ мережевого суспільства у контексті трансформаційних процесів постмодерну. *Освітній дискурс : збірник наукових праць* / Голов. ред. О. П. Кивлюк. Київ : ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”, 2024. Випуск 50 (7-9). С. 46–54. [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.50\(7-9\)-7](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.50(7-9)-7)
2. Педченко М. Ю. Мережеве суспільство як текст: філософські засади читання світу в епоху цифрової комунікації. *Вісник Острозької академії, 2025, Науковий журнал «Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філософія», 2024, Вип. 27, С. 80-85.*
<https://doi.org/10.25264/2312-7112-2024-27-80-85>
3. Педченко М. Ю. Аксіологічні та етичні аспекти цифровізації освіти в контексті глобальної мережевої парадигми. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії, 2025, № 62, С. 170–176.* <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.62.19>
Публікації, що підтверджують апробацію дисертаційного дослідження:
4. Педченко М. Ю. Мережева освіта в контексті цифрової трансформації суспільства. *Молода наука – 2024: соціально-освітні розвідки: Збірник матер. ІV всеук. наук.-практ. інтернет-конф.* Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. С. 69-71.
5. Педченко М. Ю. Філософія тексту в контексті мережевої комунікації. *Діалог між культурами: цінності, принципи, перспективи.* Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Острог, 08 листопада 2024 р.). Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2024. С. 150-154.

6. Pedchenko M. Key values underlying the new ukrainian axiological paradigm. The V International Scientific and Practical Conference «*Modern philological research in the context of intercultural communication*», September 30 – October 02, 2024, Zaragoza, Spain. pp. 145-148.

Інші публікації:

7. Педченко М. Ю. Віртуальні спільноти як носії нових цінностей у цифрову епоху. *Paradigm of Knowledge*, № 5(63), 2024, С. 1-27.

ANNOTATION

Pedchenko M.Yu. Axiological dimension of network society: socio-philosophical analysis. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 033 – Philosophy. – Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, 2025.

In the era of rapid deployment of digital technologies and globalized network communications, the network society appears not simply as one of the forms of social organization, but as a new social matrix that radically reshapes the axiological landscape of modernity. This matrix transforms value orientations, models of social interaction and structures of individual identity, articulates in a new way the boundary between private and public, between local experience and global information flows, which requires in-depth philosophical and educational understanding in the coordinates of the human-centric paradigm. The dissertation research is devoted to a comprehensive analysis of the axiological dimension of the network society in the context of digital transformations with a special focus on the modern Ukrainian socio-cultural and educational landscape, which is currently being formed at the intersection of war, European civilizational choice and entry into the global information space.

The relevance of the work is due to the need to understand how digital technologies and network platforms modify the architectonics of values, what new meanings they bring to the experience of the Ukrainian community and what risks they create for the dignity of the individual, social cohesion and ecology of the educational process. In conditions of full-scale war, post-colonial rethinking of one's own history

and simultaneous integration into the European educational space, the theoretical and methodological justification of the study of value transformations in the network society acquires particular importance, since without such understanding, digital innovations easily turn from a development tool into a mechanism of disciplinary control and reproduction of social automatisms. The degree of scientific study of the problem indicates that the axiological dimension of the network society has already become the subject of deep and multi-directional research, but leaves open a whole range of questions related to the Ukrainian experience. The theoretical foundations of the analysis of network structures were laid by M. Castells, J. van Dijk and other researchers, who showed how digital technologies change the configuration of social structures and power. Postmodern and post-postmodern concepts of J. Deleuze, J. Derrida, Z. Bauman, as well as A. Kirby and T. Vermeulen outlined fragmentation, decentralization and plurality of truths as basic features of a new era in which stable value platforms are replaced by mobile, contingent configurations. In this theoretical horizon, the network society appears as a space where global information flows, local educational landscapes and new modes of subjectivity intersect.

In the Ukrainian scientific discourse, a significant contribution to the development of the issues of value transformations and the impact of digital technologies on the value orientations of the individual and the community was made by V. Andrushchenko, T. Andrushchenko, A. Boyko, V. Kremen, O. Kyvlyuk, V. Vashkevych, T. Kravchenko, M. Pidlisny, Z. Samchuk, M. Tryniak and other authors, who consistently revealed the human-centric potential of education, the axiological foundations of Ukrainian civilizational choice and the challenges of the digital age for the national philosophical and educational tradition. At the same time, even with the presence of significant theoretical achievements, there remains a need for a holistic systemic analysis of axiological shifts precisely in the network society, where educational institutions, virtual communities and media space form a specific configuration that affects the spiritual world of a person, his civic responsibility and ability to critical reflection.

The aim of the dissertation research is a comprehensive study of the axiological dimension of the network society in the context of digital transformations and to clarify how digital technologies influence the value orientations of modern Ukrainian society in the coordinates of the European educational and cultural space. To achieve this goal, the conceptual foundations and key theories of the network society were analyzed, methodological approaches to the study of value transformations were outlined, axiological foundations were investigated in the context of postmodernity and post-postmodernity, the role of virtual communities as new carriers of values was considered, the influence of social network algorithms on political consciousness and civic activity was studied, the ethical problems of privacy and individual freedom in the conditions of "surveillance capitalism" were analyzed, and the prospects for the formation of a new axiological paradigm in Ukraine were outlined.

The object of the research is the network society as a socio-philosophical phenomenon that determines a new configuration of social relations, power structures, and educational landscapes. The subject is axiological transformations and value orientations in a network society in the context of digital technologies with a special emphasis on Ukrainian society, for which the issues of dignity, freedom, justice and responsibility are existentially acute in a situation of war and post-colonial rethinking.

The methodological basis of the dissertation is the dialectical method, historical and philosophical analysis, a systemic approach, the method of comparative analysis, social philosophical reflection, content analysis, critical analysis method and prognostic method, which together allow us to see the network society as a multidimensional system with its own life cycle, feedback loops and internal tensions between technical rationality and humanistic values. Such a combined methodology makes it possible to avoid technological determinism and consider digital transformations in their ontological, axiological and socio-cultural dimensions.

The scientific novelty of the work lies in the development of a comprehensive theoretical model for analyzing the axiological dimension of the network society, which combines a structural description of information flows and network structures with an analysis of existential and value consequences for the individual and the

community. A model of virtual communities as carriers of new values is proposed, which takes into account both the potential of horizontal connections for the development of creativity, critical thinking and civic participation, and the risks of fragmentation, the formation of "information bubbles" and new forms of digital dependence. Methodological approaches to the study of value transformations in the network society are specified, the impact of social network algorithms on political consciousness and the configuration of the public sphere is analyzed, the ethical discourse on privacy and freedoms in digital reality is deepened, and the contours of a possible axiological paradigm for Ukraine, capable of integrating national tradition and universal European values, are outlined. The theoretical significance of the dissertation lies in deepening the understanding of axiological transformations in the network society in the context of digital technologies, in highlighting how new modes of communication, algorithmic practices and virtual communities change the ontological status of values, the nature of social cohesion and the image of man in modern culture. The practical significance of the research results is manifested in the possibility of their use for the development of educational programs aimed at the formation of a critically thinking, responsible citizen of a network society, in the construction of a humanistically oriented information policy and social work, as well as in further scientific studies related to the ecology of the educational process, digital media and civic education. The results obtained give grounds to assert that the network society plays a key role in the formation of new values, sets the contours of a new social matrix, in which information flows, decentralized structures and global communication links determine the nature of social interaction and the horizons of personal self-realization. Virtual communities emerge as new carriers of values, create specific normative regimes based on horizontal connections and interactivity, influence collective consciousness, contribute to the development of social interaction, creativity and professional growth, but at the same time are capable of producing closed "niche" universes, where political polarization increases and sensitivity to the Other decreases.

The paper proposes a vision of the prospects for the formation of a new axiological paradigm for Ukrainian society, in which digital technologies are integrated

not as a self-sufficient value, but as a tool for the development of a person, community and state. Such a paradigm combines national spiritual and educational traditions with universal values of dignity, freedom, justice and responsibility, emphasizes the importance of education as a mass spiritual production, as a strategic resource for social development and a space for the formation of civic subjectivity. In this context, the integration of digital technologies into the Ukrainian educational space is of particular importance for educating critically thinking citizens who are able to navigate complex network landscapes, counteract the repressive potential of digital practices, and support the human-centric nature of Ukraine's civilizational choice.

The structural logic of the dissertation reproduces a consistent movement of thought from the conceptual delineation of the network society to the analysis of its axiological consequences and practical challenges for the Ukrainian socio-cultural space, thanks to which the text turns into a kind of "map" of value shifts in the digital age.

In the first chapter, which analyzes the conceptual foundations and key theories of the network society, as well as substantiates methodological approaches to the study of value transformations, a theoretical and methodological framework of the study is formed, combining a systemic analysis of global network structures with the phenomenology of everyday digital experience and critical reflection on the power dimension of information technologies. The conclusions of the first section establish that the axiological dimension of the network society cannot be reduced to technical descriptions of digital platforms or to abstract models of post-industrial modernization, since it is about changing the very "background" of human existence, about transforming educational landscapes in which a new generation of citizens is being formed.

The second chapter unfolds this framework in the plane of socio-philosophical analysis, tracing how the axiological foundations of network society change in the context of postmodernity and post-postmodernity, how virtual communities become carriers of new values, and what internal contradictions these, at first glance, open and democratic spaces of interaction conceal. The conclusions of the second chapter

demonstrate that the social fabric of network society consists of multiple, sometimes contradictory value codes that simultaneously support emancipatory tendencies and fuel new forms of symbolic domination, which directly affect the Ukrainian experience of cultural and political subjectivity.

In the third chapter, attention is focused on how network algorithms, digital surveillance regimes, and new forms of communication directly affect the value orientations of modern Ukrainian society, its political imagination, readiness for solidarity action, and ability to withstand the tests of war and information attacks. The philosophical analysis of the impact of social network algorithms on political consciousness and behavior is combined with a consideration of the ethical challenges of privacy and freedom in the network environment, as well as with the search for the contours of a new axiological paradigm that could become the basis for the sustainable development of Ukrainian society in the European civilizational space. The conclusions to the third section and the general conclusions of the dissertation demonstrate that the synthesis of theoretical and methodological, socio-philosophical and applied analyses allows us to see the network society not as an external “technical” given, but as a living environment in which the Ukrainian community makes its civilizational choice, defends the right to its own voice, forms new educational landscapes and develops an axiological platform capable of ensuring a decent future in conditions of constant technological and geopolitical changes.

Keywords: network society, values, axiological transformations, digital technologies, postmodernism, post-postmodernism, virtual communities, ethics of the digital environment, social philosophy.

Зміст

Вступ.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
АКСІОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА	29
1.1. Аналіз концептуальних основ та ключових теорій мережевого суспільства в науковому дискурсі.....	29
1.2. Методологічні підходи до вивчення ціннісних трансформацій у цифрову епоху	55
Висновки до першого розділу.....	81
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ АКСІОЛОГІЧНИХ ЗМІН	
У МЕРЕЖЕВОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	87
2.1. Дослідження аксіологічних основ мережевого суспільства у контексті постмодерну та пост-постмодерну	87
Висновки до другого розділу	129
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ	
СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	134
3.1. Філософський аналіз впливу алгоритмів соціальних мереж на політичну свідомість і поведінку	134
3.2. Етичні виклики приватності та свободи в мережевому суспільстві.....	149
3.3. Перспективи формування нової аксіологічної парадигми в Україні.....	175
Висновки до третього розділу.....	207
ВИСНОВКИ.....	216
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	222

Вступ

Актуальність дослідження аксіологічного виміру мережевого суспільства в епоху стрімкого розвитку цифрових технологій та глобальної комунікації, на нашу думку, має кілька взаємопов'язаних, але змістовно відмінних складових. *По-перше*, мережеве суспільство поступово, але невпинно стає домінуючою формою соціальної організації, і це спричиняє глибинні аксіологічні зрушення, що трансформують ціннісні орієнтації, структуру соціальних відносин, а також колективну й індивідуальну ідентичність; змінюється сам «ландшафт» повсякденного життя, його мережеві траєкторії та способи бути разом. І це логічно. *По-друге*, в умовах України, яка переживає війну, складні соціально-політичні трансформації та водночас інтегрується у європейський і світовий освітній простір, дослідження аксіологічного виміру мережевого суспільства набуває особливої ваги як інструмент осмислення нашого цивілізаційного вибору та просторового вкорінення в європейському культурному горизонті. Це дослідження дозволяє зрозуміти, як цифрові технології впливають на формування нових цінностей і які виклики постають перед українським суспільством у ситуації сучасності, що розгортається під постійним ідеологічним та інформаційним тиском. *По-третє*, актуальність роботи істотно підсилюється потребою теоретичного й методологічного осмислення ціннісних трансформацій у цифрову епоху: у науковому дискурсі вже накопичено значну кількість концепцій і теорій мережевого суспільства, проте їхній аналіз з аксіологічної точки зору, як нам видається, залишається фрагментарним і недостатньо розробленим, особливо щодо українського освітнього ландшафту. *По-четверте*, вивчення соціально-філософських аспектів аксіологічних змін, зокрема в контексті постмодерну та пост-постмодерну, є необхідною передумовою для осмислення глибинних процесів, що відбуваються в суспільстві, яке живе у стані постійної мережевої взаємодії й занурене в постфактичне поле реальності. У цьому сенсі дослідження віртуальних спільнот як носіїв нових цінностей дає змогу виявити механізми формування нових аксіологічних парадигм, а також простежити їхній вплив на

форми соціальної взаємодії, образи спільного життя та нові моделі «бути разом» у мережевому просторі. Чи не тут вимальовується новий контур мережевого «ми» – крихкого, але дієвого? *По-н'яте*, аналіз впливу алгоритмів соціальних мереж на політичну свідомість і поведінку, етичних викликів приватності та свободи, а також перспектив формування нової аксіологічної парадигми видається надзвичайно актуальним у контексті глобальної конкуренції смислів і постійної боротьби за інтерпретацію реальності. Маємо підстави стверджувати, що таке дослідження сприятиме виробленню стратегій адаптації суспільства до викликів цифрової епохи, зміцненню людиноцентричної аксіологічної платформи, забезпеченню сталого розвитку та збереженню національної ідентичності в умовах ідеологічної й інформаційної агресії, коли сам освітній і комунікативний простір перетворюється на поле боротьби за цивілізаційний вибір.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Проблема аксіологічного виміру мережевого суспільства сьогодні вже не є «білою плямою» у філософській та соціологічній думці, а радше складним, багат шаровим ландшафтом, у якому перетинаються різні теоретичні траєкторії. Аналіз наукових джерел дозволяє виокремити кілька кластерів дослідників, що задали каркас цього ландшафту і по-своєму висвітлили зв'язок між цифровими мережами та світом цінностей. У кожному з цих кластерів поєднуються теоретичні засновки, діагностика сучасності та пошук нових аксіологічних орієнтирів. І це показово.

Перший кластер охоплює теоретичні основи мережевого суспільства як нової форми соціальної організації. Ключовою фігурою тут постає М. Кастельс, який у праці «The Rise of the Network Society» детально аналізує становлення інформаційної епохи та вплив цифрових технологій на соціальні структури, описуючи новий тип соціальної тотальності, що вибудовується навколо мереж і потоків. Саме його концепція мережевого суспільства стала методологічним базисом для подальших досліджень, задала координати, в яких мислиться інформаційний простір, влада й комунікація. Важливими є також праці ван

Дейка, який фокусує увагу на соціальних аспектах мережевих взаємодій, зміні форм зв'язку та участі, показуючи, як цифрові мережі пронизують повсякденне життя і переформатовують уявлення про спільноту.

Другий кластер утворюють постмодерністські та постпостмодерністські концепції, що фіксують нестабільність значень і фрагментованість соціальної реальності, у якій розгортається мережеве суспільство. Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі вводять метафору «ризом» як децентралізованої, нелінійної структури, яка органічно відповідає мережевим принципам і руйнує звичні ієрархії. Ж. Дерріда та Ж. Бодріяр, наголошуючи на деконструкції та симулякрах, підкреслюють, як у постмодерному світі розмиваються межі між реальним і уявленим, між подією і її зображенням. З. Бауман у концепції «плинної сучасності» описує невизначеність і крихкість соціальних структур, що втратили тверду опору і нагадують рухомий, текучий ландшафт досвіду. А. Кірбі у роботах «Смерть постмодернізму і що після» та «Дігімодернізм: як нові технології демонтують постмодернізм і перебудовують нашу культуру» аналізує вплив цифрових технологій на культуру та суспільство, вводячи поняття «дігімодернізму» як фази, в якій цифрові формати досвіду стають домінуючими. Т. Вермюлен та ван ден Аккер пропонують концепцію «метамодернізму», що описує коливання між модерністським прагненням до сенсу і постмодерністським скепсисом, своєрідну маятникову динаміку між вірою й іронією. Чи не в цій динаміці формується нова чутливість мережевої епохи.

Третій кластер зосереджується на впливі цифрових технологій на соціальні структури та цінності, тобто на тому, як технологічні інновації вбудовуються у тканину повсякденного життя і змінюють аксіологічні координати. Ш. Зубофф у праці «Епоха капіталізму нагляду» аналізує механізми контролю та впливу, що виникають у цифровому середовищі, коли дані про поведінку людей стають ресурсом комерційної й політичної влади. Л. Флоріді осмислює трансформації реальності в інформаційній епосі та їхній вплив на людську ідентичність, описуючи людину як «інфосуб'єкта», зануреного у глобальний інформаційний простір. Б. Браттон розробляє концепцію «стека» як нової геополітичної та

технологічної конфігурації, що поєднує інфраструктури, платформи, користувачів і дані в багат шаровий порядок, який визначає і політику, і економіку, і повсякденний досвід. Усе це суттєво змінює образ продукту цифрової модерності та образ вкладень, які суспільство робить у цей порядок.

Четвертий кластер стосується алгоритмів, штучного інтелекту та етичних викликів, що постають у цифрову епоху. Ф. Паскаль і С. Нобл досліджують проблеми алгоритмічної дискримінації та непрозорості цифрових систем, показуючи, як алгоритми можуть відтворювати і посилювати нерівність, навіть коли декларують нейтральність. Роботи Р. Капурро та інших авторів фокусують увагу на етичних вимірах цифровізації, на потребі нових етичних рамок, здатних врахувати особливості «алгоритмізованого» світу, де рішення дедалі частіше приймаються автоматизовано. У цьому сенсі йдеться не лише про технічні стандарти, а й про гідність особистості, право на приватність, свободу вибору. І це вже питання цивілізаційного виміру.

П'ятий кластер представляють українські дослідники мережевого суспільства та аксіологічних трансформацій, які працюють у власному культурно-історичному контексті, водночас включеному в глобальний освітній простір. В. Андрущенко акцентує на необхідності «розумної освіти» і формування нової ціннісної парадигми в умовах глобалізації, наполягаючи на людиноцентричному підході та духовному вимірі освітнього процесу. Т. Кравченко досліджує аксіологічні аспекти інформаційно-мережевої парадигми, підкреслюючи зміни духовності під впливом цифрових технологій та появу нових форм чутливості. М. Підлісний аналізує проблеми аксіології та трансформацію ціннісних орієнтирів у сучасному суспільстві, де традиційні смисли зустрічаються з мережевою раціональністю і медіаційованою реальністю. В. Кремень та І. Добронравова наголошують на необхідності реформування освіти в умовах цифровізації, розглядаючи її як стратегічний ресурс суспільства і важливу складову національної безпеки. В. Вашкевич досліджує етичні аспекти комунікації у віртуальному середовищі, де постійно перевіряється міра відповідальності за слово. С. Терепиций вводить поняття

«освітній ландшафт» і за його допомогою аналізує сучасні проблеми філософії освіти як вони є. В. Воронкова та О. Кивлюк аналізують роль людини в освітньому просторі смарт-суспільства, порушуючи питання про нові вимоги до суб'єкта освіти та його місце у мережевому ландшафті.

Шостий кластер зосереджений на віртуальних спільнотах та їхньому впливі на формування нових цінностей, тобто на тому, як у цифровому середовищі виникають і закріплюються нові форми «ми». Д. Бойд і Н. Еллісон аналізують вплив соціальних мереж на соціальні відносини та ідентичність, показуючи, як профілі, стрічки й коментарі стають простором соціалізації та самопрезентації. Б. Гонсалес-Анта та співавтори вивчають чинники, що впливають на сталий розвиток віртуальних спільнот, звертаючи увагу на довіру, механізми участі та підтримки взаємодії, тобто на своєрідну екологію цифрового співжиття. Н. Рубіо та інші досліджують, як створення цінностей користувачами впливає на бренд-капітал віртуальних спільнот, демонструючи, що активність учасників стає одночасно економічним, символічним і комунікативним ресурсом. В українському контексті Р. Паздерська та О. Марковець аналізують стратегії підвищення ефективності контенту у віртуальних спільнотах, що дає змогу побачити локальні механізми формування уваги, залученості й довіри. Чи не тут зароджуються нові аксіологічні платформи повсякденності.

Сьомий кластер охоплює дослідження впливу соціальних медіа та алгоритмів на суспільство в цілому, тобто аналіз того, як інформаційні платформи стають інфраструктурою публічної сфери. Е. Парізер вводить поняття «інформаційної бульбашки» і показує, як алгоритми персоналізації звужують інформаційний горизонт користувачів, створюючи ефект замкнутого кола змістів. Т. Гіллеспі досліджує модерацію контенту та приховані рішення, що формують соціальні медіа як особливий тип «інформаційного транспорту», у якому політика, технологія й етика тісно переплетені. К. Фукс пропонує критичний аналіз соціальних медіа та їхнього впливу на суспільство, виявляючи репресивний потенціал окремих комунікативних практик і структурну нерівність, що закладається в цифрові платформи. В українському контексті

Т. Богданова та М. Дичок досліджують роль соціальних медіа, демонструючи, як глобальні алгоритмічні механізми вкорінюються у наш національний інформаційний простір і впливають на громадянську свідомість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики на тему: «Демократичні цінності в освітній практиці: виклики внутрішніх та зовнішніх міграцій після 24 лютого 2022 року» (Номер державної реєстрації: 0124U001490).

Тема дисертаційного дослідження: «Аксіологічний вимір мережевого суспільства: соціально-філософський аналіз» затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 6 від 30 листопада 2022 року).

Мета дисертації полягає у комплексному дослідженні аксіологічного виміру мережевого суспільства в контексті цифрових трансформацій та визначенні впливу цифрових технологій на ціннісні орієнтації сучасного українського суспільства.

Для досягнення мети були послідовно вирішені такі **завдання дослідження:**

- дослідити основні концепції та теоретичні підходи до розуміння мережевого суспільства, виокремивши ті з них, що мають найбільший евристичний потенціал для аксіологічного аналізу;
- проаналізувати наявні методологічні підходи і, спираючись на їх критичне осмислення, розробити власну методологічну основу для дослідження аксіологічних змін, спричинених цифровими технологіями;
- розглянути, як постмодерністські та пост-постмодерністські теорії інтерпретують аксіологічні трансформації мережевого суспільства, а також виявити їхні спільні й відмінні риси, окресливши межі їх пояснювальної сили;

- дослідити роль віртуальних спільнот у формуванні нових ціннісних орієнтацій, проаналізувати механізми їхнього впливу на соціальну взаємодію та індивідуальну ідентичність, зважаючи на те, що саме тут нерідко народжується нове «ми»;
- вивчити, як алгоритми соціальних медіа впливають на формування політичних поглядів, громадянської активності та перебіг демократичних процесів, поставивши під питання межі автономії суб'єкта у мережевому середовищі;
- проаналізувати етичні проблеми, пов'язані зі збереженням приватності та свобод особистості в умовах цифрового нагляду і контролю, окреслити ризики надмірної прозорості й нових форм залежності;
- визначити можливості та шляхи формування в українському суспільстві нової системи цінностей, що відповідає викликам цифрової епохи, сприяє сталому розвитку і водночас зберігає національну ідентичність та гідність особистості.

Об'єкт дослідження – мережеве суспільство як соціально-філософське явище.

Предметом дослідження є аксіологічні трансформації та ціннісні орієнтації в мережевому суспільстві в умовах розвитку цифрових технологій ХХІ століття.

Методи дослідження. У нашому дисертаційному дослідженні ми свідомо обрали комплекс методів, що у своїй сукупності дозволяє побачити аксіологічний вимір мережевого суспільства не як набір розрізнених фактів, а як цілісну, внутрішньо суперечливу систему. Застосовано діалектичний метод для аналізу суперечливих процесів аксіологічних трансформацій у мережевому суспільстві та виявлення напруги між традиційними і новими цінностями, між усталеними формами життя і викликами цифрової доби. Історико-філософський метод дав змогу простежити розвиток теоретичних концепцій мережевого суспільства та їхніх аксіологічних засад у контексті постмодерну й пост-

постмодернізму, розуміючи їх як своєрідні етапи формування сучасного інтелектуального ландшафту.

Системний підхід був необхідний для розгляду мережевого суспільства як комплексної цілісності, у якій взаємодіють соціальні, культурні та технологічні чинники, утворюючи специфічну «екологію» мережевих практик.

Метод компаративного аналізу використано для порівняння різних теоретичних підходів до вивчення ціннісних трансформацій і з'ясування того, як ці підходи висвітлюють специфіку змін в українському суспільстві; у нашому розумінні, саме порівняння дозволяє побачити приховані акценти й обмеження кожної з концепцій.

Соціально-філософська рефлексія стала інструментом осмислення впливу цифрових технологій на формування індивідуальної ідентичності та колективної свідомості, тобто на те, як людина відчуває себе і своє місце у мережевому світі.

Контент-аналіз застосовано для дослідження віртуальних спільнот та соціальних медіа як носіїв нових цінностей, для вивчення характеру контенту, домінуючих смислів і способів взаємодії учасників; інакше кажучи, для реконструкції того, який ціннісний «клімат» продукують ці середовища.

Метод критичного аналізу використано для оцінки етичних викликів, пов'язаних із приватністю, свободою та впливом алгоритмів на політичну свідомість і поведінку, зокрема для виявлення прихованих форм контролю й нерівності доступу до інформації.

Прогностичний метод дав змогу окреслити можливі перспективи формування нової аксіологічної парадигми в Україні в умовах глобалізації та цифрових трансформацій, поставити питання про те, якими можуть бути майбутні конфігурації цінностей і яка роль освіти в їхньому закріпленні.

Застосування цього методологічного комплексу, на нашу думку, дозволило комплексно дослідити аксіологічний вимір мережевого суспільства, поєднавши аналіз теоретичних моделей із вивченням практичних проявів цифрових трансформацій в українському контексті.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:*Вперше:*

- розроблено комплексну теоретичну модель аналізу аксіологічного виміру мережевого суспільства в контексті цифрових трансформацій, яка інтегрує постмодерністські та пост-постмодерністські концепції. В роботі запропоновано синтез теорій М.Кастельса про мережеве суспільство та пост-постмодерністських підходів А.Кірбі (дігімодернізм) і Т.Вермюлена та Р. ван ден Аккера (метамодернізм), що дозволяє глибше зрозуміти процеси аксіологічних трансформацій у цифрову епоху;
- запропоновано модель віртуальних спільнот як носіїв нових цінностей у цифрову епоху, де розкрито механізми формування нових ціннісних орієнтацій через горизонтальні зв'язки та інтерактивність учасників. На основі аналізу конкретних віртуальних платформ (Reddit, GitHub, Discord тощо) показано, як вони сприяють розвитку критичного мислення, креативності та соціальної взаємодії, формуючи нові аксіологічні патерни в українському суспільстві.

Уточнені:

- методологічні підходи до вивчення ціннісних трансформацій у цифрову епоху, зокрема, визначено ключові фактори та змінні, що впливають на аксіологічні зміни під впливом цифрових технологій. У роботі детально проаналізовано діалектичний метод, системний підхід, методи компаративного та критичного аналізу, що дозволило створити ефективну методологічну базу для дослідження;
- вплив алгоритмів соціальних мереж на політичну свідомість і поведінку уточнено через філософський аналіз їхніх механізмів та ефектів. Досліджено, як алгоритмічні практики формують інформаційні бульбашки, впливають на формування політичних поглядів та громадянську активність, що є особливо актуальним для українського суспільства в контексті демократичних процесів.

Дістали подальшого розвитку:

- етичний дискурс щодо приватності та свободи в мережевому суспільстві набув подальшого розвитку через аналіз специфічних викликів, з якими стикається українське суспільство. Пропонується п'ятикомпонентна модель етичного та нормативного управління алгоритмами соціальних мереж, яка включає: прозорість алгоритмів (забезпечення відкритості принципів їхньої роботи для користувачів та регуляторів); підзвітність та контроль (створення механізмів контролю та оцінки діяльності алгоритмів); рівність доступу до інформації (уникнення «ехо-камер» та забезпечення плюралізму думок); захист приватності (дотримання високих стандартів захисту персональних даних); справедливе використання даних (етичне використання зібраних даних в інтересах суспільства);
- розуміння перспектив формування нової аксіологічної парадигми в Україні було поглиблено шляхом врахування глобальних тенденцій і національних особливостей. Проаналізовано можливості інтеграції традиційних українських цінностей із новими аксіологічними орієнтаціями, що виникають у цифрову епоху, та запропоновано шляхи адаптації суспільства до викликів глобалізації й цифрових трансформацій без втрати культурної ідентичності та духовного змісту спільного життя;
- соціально-філософські аспекти аксіологічних змін у мережевому суспільстві отримали подальший розвиток через дослідження впливу цифрових технологій на індивідуальну ідентичність та колективну свідомість. У роботі проаналізовано трансформацію традиційних соціальних відносин, переосмислення понять влади та соціального капіталу, показано, як мережеві структури змінюють конфігурацію впливу, підзвітності й довіри, що відображає глибинні аксіологічні зміни в сучасному суспільстві.

Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленні розуміння аксіологічних трансформацій у мережевому суспільстві в умовах панування цифрових технологій, коли сам простір соціальної взаємодії набуває мережевих контурів і перетворюється на розшарований, динамічний ландшафт ціннісних виборів. У роботі здійснено комплексний теоретичний аналіз, що інтегрує постмодерністські та пост-постмодерністські концепції, завдяки чому, як нам видається, стає можливим більш глибоке осмислення процесів формування нових ціннісних орієнтацій та притаманних їм внутрішніх суперечностей. Не лише опис, а цілісна інформаційна модель цих процесів дозволяє побачити їх як єдиний аксіологічний простір, у якому поєднуються глобальні мережеві тенденції та локальні форми колективного життя. Розроблена теоретична модель віртуальних спільнот як носіїв нових цінностей розкриває механізми їхнього впливу на соціальну взаємодію та індивідуальну ідентичність, показуючи, як мережеві платформи поступово стають своєрідними «майданчиками» виробництва смислів і тестування нових норм. Це вже не периферія соціального досвіду. Це новий центр ваги. У цьому сенсі маємо підстави стверджувати, що отримані результати становлять суттєвий внесок у розвиток соціальної філософії та культурології, які прагнуть осмислити нові форми колективного життя та аксіологічні зсуви мережевої доби.

Крім того, дослідження розширює філософський дискурс щодо впливу цифрових технологій на суспільство, особливо в аспекті етичних викликів приватності та свободи, де на перший план виходить питання меж допустимого контролю й прозорості взаємодій у цифровому середовищі, а також пов'язаних із цим ризиків для гідності особистості. Чи не постає тут новий тип залежності, в якому свобода подається як сервіс, але підпорядковується алгоритмічному нагляду. Аналіз впливу алгоритмів соціальних мереж на політичну свідомість і поведінку доповнює існуючі теорії медіа-впливу та інформаційних бульбашок, пропонуючи нові перспективи для розуміння цих процесів як складових ширшої аксіологічної перебудови та переформатування єдиного простору публічності.

Отримані теоретичні результати сприяють формуванню нової аксіологічної парадигми, адаптованої до умов цифрової епохи, і можуть слугувати теоретичною основою для подальших наукових досліджень у галузі соціальної філософії, етики та інформаційних технологій, де постає потреба в інтегральному критерії оцінювання впливу цифрових практик на людину й суспільство.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для розробки освітніх програм та курсів, спрямованих на підвищення цифрової грамотності, розвиток критичного мислення та відповідального ставлення до мережевих практик, що, на нашу думку, допоможе краще адаптуватися до аксіологічних змін у мережевому суспільстві. Йдеться про формування такого освітнього простору як особливого освітнього ландшафту, де людина не лише споживає цифровий контент, а й усвідомлює ціннісні наслідки своєї присутності в мережі, своїх щоденних рішень, «кліків» і мовчазних згод. Освітні програми, побудовані з урахуванням отриманих висновків, можуть працювати як своєрідний захисний контур екології освітнього процесу в цифровому середовищі.

Висновки роботи є цінними і для формування державної політики в галузі інформаційної безпеки, зокрема в частині регулювання діяльності соціальних медіа та захисту приватності громадян, а також вироблення етичних стандартів роботи з даними, де питання прозорості, згоди й відповідальності набувають принципового значення. Не випадково саме тут перетинаються стратегічні інтереси суспільства й уразливість окремої людини. Зміст дослідження може бути використаний у сфері соціальної роботи та психологічної підтримки. У цьому сенсі результати дисертації працюють не лише на рівні теоретичного опису, а й як своєрідний «компас» для практик підтримки людини в цифрову добу, орієнтуючи ці практики на людиноцентричну парадигму та збереження цілісності її духовного світу.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження обговорювались на засіданні соціальної

філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, а також було представлено на науково-практичних конференціях, зокрема: The V International Scientific and Practical Conference «Modern philological research in the context of intercultural communication», September 30 – October 02, (Сарагоса, Іспанія, 2024); Міжнародна наукова конференція «Діалог між культурами: цінності, принципи, перспективи» (Острог, Україна, 2024); IV Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Молода наука – 2024: соціально-освітні розвідки», 23 травня 2024 (Київ, Україна, 2024) та інші.

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 7 публікаціях, з них: 3 – у фахових виданнях України, 3 – публікації, що підтверджують апробацію дисертаційного дослідження, 1 – інші публікації.

Структура та обсяг дисертації. Враховуючи потребу реалізації завдань цього дисертаційного дослідження автор обрав наступну структуру роботи: вступ, 3 розділи (7 підрозділів), висновки до кожного розділу, загальні висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг роботи 239 сторінок, з них 206 – основного тексту. Список використаних джерел складається з 201 позиції, з них 82 – іноземні джерела.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Аналіз концептуальних основ та ключових теорій мережевого суспільства в науковому дискурсі

У сучасну добу стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій концепт мережевого суспільства виходить у центр осмислення тих трансформаційних процесів, які розгортаються в глобальній соціальній матриці. Фактично йдеться про зміну самого «малюнка» світу, про перекроювання соціального ландшафту під логіку мережевих зв'язків. Маємо підстави стверджувати, що ми дедалі більше проживаємо епоху нового просвітництва, де питання автономії розуму знову стає гранично гострим. Ще І. Кант наголошував: «Просвітництво – це вихід людини зі стану неповноліття, в якому вона перебуває з власної вини. Неповноліття означає неспроможність користатися власним розумом без керівництва когось іншого. Такий стан виникає тоді, коли бракує не розуму, а лише рішучості і відваги користуватися ним без стороннього керівництва. Отже, гасло просвітництва: май відвагу користуватися власним розумом!» [56, с. 135]. Це звернення до мужності думки не втрачає актуальності. Навпаки, воно загострюється.

Просвітницький імператив самостійного мислення, сформульований І. Кантом, сьогодні набуває нових інтонацій, коли ми переносимо його в контекст мережевого суспільства, описаного М. Кастельсом. Якщо для доби Просвітництва головною перепорою для використання власного розуму була залежність від зовнішніх авторитетів, то нині перешкоди зміщуються в площину інформаційних потоків, які непомітно структурують наше сприйняття реальності, та мережевих технологій, що змінюють конфігурації міжлюдської взаємодії. У цьому сенсі бути «повнолітнім» суб'єктом означає не лише мати відвагу користуватися розумом, а й уміти критично розрізняти джерела інформації, відслідковувати логіку її циркуляції, усвідомлювати, що саме інформація стає ключовим ресурсом влади у цифрову епоху. І це принципово.

У фундаментальній праці «Виникнення мережевого суспільства» М. Кастельс [135] пропонує глибокий аналіз тих структур і динамік, які визначають нову форму соціальної організації, засновану на мережах інформаційних потоків та взаємозв'язків. На його думку, інформація в сучасному світі постає не просто ресурсом, а головним носієм влади та впливу, а мережеві технології радикально змінюють способи комунікації й взаємодії між індивідами та спільнотами. Це веде до переформатування соціальних інститутів, породжує резистентність традиційних структур, які або намагаються адаптуватися до нових умов, або чинять їм прихований чи відкритий опір. Кастельс підкреслює, що мережеве суспільство відзначається децентралізацією, гнучкістю та динамічністю, що безпосередньо впливає на економічні, політичні та культурні виміри життя [135, с. 10–11]. Іманентні властивості мережевих структур сприяють формуванню нових форм соціальної ідентичності та спільнот, які виходять за межі географічних і національних кордонів, створюючи глобалізований, але внутрішньо нерівномірний соціальний ландшафт.

Як слушно зауважує І. Кант в іншому фрагменті: «Просвітництво не потребує нічого, окрім свободи. І то тієї, що може вважатись найменш шкідливою з-поміж усіх її різновидів, а саме: свободи публічно користуватись за всіх обставин своїм власним розумом» [56, с. 136]. У координатах мережевого суспільства ця свобода набуває нового виміру. Мережеві технології відкривають безпрецедентні можливості для публічного висловлення думок, обміну знаннями та ідеями, розширюючи простір комунікації до майже планетарних масштабів. Однак разом із цим вони приносять і нові ризики: інформаційні маніпуляції, фрагментацію суспільної свідомості, формування інформаційних бульбашок та постфактичних реальностей. Чи не постає тут новий різновид «цифрового неповноліття», коли свобода думки підмінюється свободою «скролу»? У таких умовах свобода користуватися власним розумом означає не лише право висловлюватися, а й здатність розпізнавати істину, критично аналізувати інформацію та зберігати автономію щодо алгоритмічних впливів, які формують персоналізовані інформаційні потоки.

М. Кастельс показує, що мережеве суспільство кардинально змінює структури влади та впливу, ставлячи інформацію в центр цих процесів [135]. Водночас кантівське розуміння свободи вимагає активної участі особистості у формуванні суспільних цінностей та дискурсів, а не пасивного «поглинання» інформаційного потоку. У цифрову епоху це означає необхідність розвитку медіаграмотності, уміння колективно вирішувати складні проблеми, здатність до побудови мережевої солідарності, яка не розчиняє суб'єкта, а підтримує його. Лише за умов взаємодії автономних і критично мислячих індивідів мережеве суспільство має шанс постати простором не лише технологічного, а й етичного прогресу. Інакше воно ризикує перетворитися на ще одну форму дисциплінарної тотальності, замаскованої під свободу доступу.

У першому підрозділі цієї дисертаційної роботи ми, отже, здійснюємо детальний аналіз концептуальних основ та ключових теорій мережевого суспільства в науковому дискурсі, спираючись на праці М. Кастельса, Б. Латура та інших провідних мислителів. Для нашого дослідження евристичне значення має можливість через ці теорії глибше зрозуміти характер трансформацій, що відбуваються, оцінити резистентність суспільства до викликів цифрової епохи та виявити імманентні тенденції, які визначають майбутню конфігурацію соціальної структури. Таким чином, ми закладаємо теоретичний фундамент для подальшого філософського аналізу аксіологічного виміру мережевого суспільства у наступних частинах роботи. Це своєрідна карта ландшафту, без якої важко рухатися далі.

У контексті формування цінностей у мережевому суспільстві важливим видається звернення до класичних філософських текстів, зокрема до праці Сенеки «Про стійкість мудреця» [100]. Сенека, розмірковуючи над здатністю людини протистояти зовнішнім викликам, наголошує на потребі внутрішньої гармонії, моральної стійкості та розсудливості як основи відповідального прийняття рішень: «Отож, щасливе життя – це життя, відповідне до своєї природи. Осягнути його можна лише за умови, коли найперше, здоровим буде дух і постійно втішатиметься тим здоров'ям, коли він буде мужнім і сильним,

зразково терпеливим, готовим до перемін, але без боязкості, до свого тіла й до всього, що його стосується, уважним, але без прив'язаності до всіх тих речей, які покращують життя; одним словом щоб наш дух користувався дарами фортуни, а не слугував їм» [100]. У світі, перенасиченому інформацією і залежному від цифрових технологій, ці стоїчні орієнтири не втрачають сили. Вони підтримують формування критичного мислення, яке стає ключовою умовою адаптації до складних викликів цифрової епохи та збереження автономії особистості на тлі динамічних соціальних змін. Це своєрідна внутрішня «контрмережа», яку людина вибудовує в собі.

Розпочинаючи аналіз концептуальних основ мережевого суспільства, доцільно звернутися до теорії акторно-мережєвих відносин Бруно Латура [165], яка пропонує радикально новий підхід до розуміння соціальної реальності. Латур деконструює традиційні дихотомії між суб'єктом і об'єктом, суспільством і природою, стверджуючи, що соціальне конституюється через мережі взаємодій між людськими й нелюдськими акторами. У нашому розумінні ця оптика дозволяє по-іншому побачити онтологічний статус технологій: вони перестають бути «нейтральними інструментами» і постають повноцінними учасниками соціальних процесів. Латур підкреслює, що технологічні артефакти, наукові знання та матеріальні об'єкти є не менш значущими акторами, ніж люди, формуючи складну матрицю впливів і взаємозалежностей, у якій соціальне, технічне й природне взаємопроникають.

Акторно-мережева теорія Латура дає змогу глибше зрозуміти механізми, за допомогою яких технології інтегруються в соціальну тканину, змінюючи способи комунікації, виробництва знання та соціальної організації [165, с. 66–67]. У цій парадигмі мережеве суспільство постає як децентралізована система, де влада і вплив розподілені між різноманітними акторами, а процеси взаємодії формують нові структури та форми соціальності. Це підкреслює, з одного боку, резистентність традиційних соціальних інститутів перед обличчям технологічних інновацій, а з іншого – необхідність переосмислення понять

агентності та відповідальності в цифрову епоху. Хто відповідає за наслідки дії алгоритму – програміст, платформа чи сама «мережа» як така? Питання відкрите.

Поєднання підходів М. Кастельса та Б. Латура дозволяє, на нашу думку, вибудувати більш комплексну теоретичну рамку аналізу мережевого суспільства, яке характеризується не лише макросоціальними трансформаціями, а й мікрорівневими взаємодіями між різними акторами. Такий синтез дає змогу розглянути не тільки структурні зміни, а й імманентні процеси конструювання соціальної реальності, що розгортаються через мережі взаємозв'язків і впливів. У результаті відкриваються можливості для поглибленого дослідження аксіологічних вимірів мережевого суспільства, зокрема того, як цінності й норми формуються, розщеплюються і трансформуються у контексті глобальної інформаційної матриці. Освітній ландшафт тут лише одна з важливих зон цього більшого поля.

Поглиблюючи аналіз концептуальних основ мережевого суспільства, важливо звернутися до праць Я. ван Дейка [196], який у монографії «Мережеве суспільство» пропонує всеосяжне дослідження соціальних, політичних та культурних аспектів цифрової епохи. Ван Дейк розглядає мережеве суспільство як складну матрицю взаємозв'язків, де інформаційно-комунікаційні технології не лише трансформують комунікаційні процеси, а й глибоко змінюють структуру соціальних відносин, формуючи нові форми соціальної організації та взаємодії. Його підхід акцентує увагу на діалектиці між технологічними інноваціями та соціальними змінами, у якій технології виступають каталізаторами трансформацій, але водночас провокують резистентність з боку існуючих соціальних інститутів та культурних норм [196]. У цьому сенсі мережеве суспільство постає не як «чистий» технологічний проєкт, а як поле напружених переговорів між старими і новими формами порядку.

Ван Дейк підкреслює, що мережеве суспільство характеризується зростаючою децентралізацією влади, розмиванням традиційних ієрархій і появою нових форм соціальної стратифікації, пов'язаних з доступом до інформації та технологій. Особливу увагу він приділяє феномену цифрового

розриву, який виявляється в нерівному доступі до технологій та інформаційних ресурсів і веде до нових форм соціальної нерівності та ексклюзії [196, с. 10]. Цей аспект загострює аксіологічні питання справедливості, рівності та імманентних прав індивідів у контексті мережевого суспільства. Ван Дейк показує, що інформаційні мережі можуть сприяти і соціальній інтеграції та участі, і посиленню наявних розривів, якщо ігноруються етичні й соціальні наслідки технологічних змін. Це вже не просто технічна проблема. Це виклик ціннісній платформі суспільства.

Узагальнюючи внески М. Кастельса [135], Б. Латура [165] та Я. ван Дейка [196], ми формуємо своєрідну тріаду – теоретичну рамку дослідження мережевого суспільства, яка враховує імманентні взаємодії між технологіями, соціальними структурами та акторами. Така рамка дає змогу не лише описувати макросоціальні трансформації, а й аналізувати мікрорівневі процеси формування ідентичності, конфігурацій влади та режимів резистентності у цифрову епоху. У цьому контексті аксіологічний вимір виходить на передній план, адже саме через нього стає можливим зрозуміти, як цінності та норми трансформуються під впливом мережевих технологій, змінюючи фундаментальні підвалини соціального буття та філософського дискурсу сучасності.

Продовжуючи розгляд концептуальних основ мережевого суспільства, звернімося до праць Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі [138], які в монументальній роботі «Тисяча плато: капіталізм і шизофренія» пропонують радикально нову філософську парадигму осмислення складних соціальних і культурних явищ сучасності. Вони вводять концепт Ризоми як метафору нелінійних, децентралізованих структур, для яких характерна відсутність єдиного центру, множинність входів і виходів та динамічність зв'язків [138, с. 20]. Це дозволяє по-новому побачити імманентні процеси, що відбуваються в мережевому суспільстві, де інформаційні потоки та соціальні взаємодії стають дедалі складнішими й взаємопов'язанішими.

Дельоз і Гваттарі стверджують, що ризоматичні структури протистоять традиційним ієрархічним моделям організації, які вони описують як

«деревоподібні» [138, с. 31]. У координатах мережевого суспільства це означає, що соціальні та інформаційні мережі функціонують без жорстко фіксованих вертикалей, де кожен елемент здатен впливати на інші, формуючи складну матрицю взаємозв'язків. Такий підхід підкреслює резистентність до централізації та тотального контролю, характерних для попередніх соціальних формацій, і відкриває нові можливості для осмислення механізмів соціальної динаміки. Ландшафт стає ризоматичним, а не пірамідальним.

Концепт Ризоми дає змогу глибше дослідити процеси формування ідентичності й суб'єктивності в цифрову епоху [138, с. 44]. У мережевому суспільстві індивіди можуть одночасно належати до множинних спільнот, діяти в різних контекстах і конструювати свої ідентичності у спосіб, що не вписується в традиційні категорії. Це підкреслює флюїдність і мінливість сучасних соціальних відносин, у яких зв'язки постійно перебудовуються й переосмислюються, а стабільність стає радше винятком, ніж правилом. Чи не в цьому полягає головний екзистенційний виклик нашого часу?

Узагальнюючи внесок Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі [138], можемо побачити, що їхній філософський підхід надає потужний інструментарій для аналізу мережевого суспільства як ризоматичної структури. Це дозволяє поєднати їхні ідеї з теоріями М. Кастельса [135], Б. Латура [165] та Я. ван Дейка [196], створюючи вже тетрадну теоретичну рамку для розуміння складності сучасних соціальних процесів. Застосування концепту Ризоми відкриває нові перспективи дослідження аксіологічного виміру мережевого суспільства, зокрема щодо того, як цінності та норми формуються й трансформуються в умовах децентралізованих і динамічних мережевих взаємодій. Тут аксіологія буквально «вростає» у структуру мережі.

Теорія соціальних систем Н. Лумана [167] пропонує, на перший погляд, радикально інший підхід до розуміння мережевого суспільства, зосереджуючи увагу на автопоетичній природі соціальних систем, які імманентно конститууються через комунікацію. Луман розглядає суспільство як самореферентну матрицю комунікацій, у якій кожна система відтворює себе

завдяки власним операціям, забезпечуючи резистентність до зовнішніх впливів і підтримуючи операційну закритість [53]. У цій оптиці соціальні системи функціонують на основі бінарних кодів та програм, що визначають можливості включення або виключення інформації з комунікаційних процесів. Це своєрідний «фільтр світу», який захищає систему від надмірної складності.

Підходи Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі [138], а також М. Кастельса [135] і Б. Латура [165], підкреслюють децентралізовану, ризоматичну природу мережевого суспільства, де імманентні взаємодії між акторами формують відкриті й гнучкі структури. Вони наголошують на флюїдності, множинності та нелінійності соціальних зв'язків, що радше протистоїть ідеї операційної закритості систем у Лумана. У той час як Луман убачає в соціальних системах механізми резистентності до складності зовнішнього світу через редукцію інформації [167], теоретики мережевого суспільства акцентують на інтеграції та постійному перетині інформаційних потоків, у яких складність не знімається, а організовується.

Попри ці відмінності, інтеграція системного підходу Н. Лумана з концепціями мережевого суспільства може, на нашу думку, дати глибше розуміння імманентних процесів комунікації та самоорганізації в сучасній соціальній матриці. Луманове бачення соціальних систем як таких, що самовідтворюються через комунікацію, корелює з ідеями про те, що мережеві структури формуються й підтримуються завдяки постійним інформаційним обмінам [167, с. 33]. Це дозволяє розглянути резистентність соціальних систем до інформаційного перевантаження та хаосу, а також зрозуміти механізми селекції та відбору, які забезпечують відносну стабільність мережевих взаємодій. У результаті постає більш цілісний образ мережевого суспільства як складного, автопоетичного й водночас ризоматичного утворення. Це складний ландшафт. Але саме в ньому ми й живемо.

Аналіз показує, що, з одного боку, системна теорія Н. Лумана [167] дає потужний інструментарій для розгляду внутрішніх механізмів функціонування соціальних систем у мережевому суспільстві, зосереджуючи увагу на

імманентних процесах комунікації й самоорганізації. З іншого боку, теорії М. Кастельса [135], Б. Латура [165] та Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі [138] наголошують на відкритості, динамізмі та децентралізованій природі мережевих структур. Синтез цих підходів дозволяє глибше побачити складність сучасного соціального ландшафту, у якому системні механізми резистентності та мережеві, «ризоматичні» взаємодії не просто співіснують, а перетинаються й взаємно модифікують одне одного, формуючи нові форми соціальної організації та аксіологічні конфігурації. У подальшому аналізі ми розглянемо, як ці теоретичні перспективи можуть бути використані для розкриття аксіологічного виміру мережевого суспільства, зокрема для розуміння того, як соціальні системи адаптуються до викликів цифрової епохи – інколи зберігаючи наявні цінності та норми, а інколи трансформуючи їх у відповідь на нові реалії глобальної інформаційної матриці. Це, по суті, питання про те, як змінюється внутрішній компас суспільства.

Ще одним важливим джерелом для розуміння концептуальних основ мережевого суспільства є теорія структурування Е. Гідденса [150], яка пропонує інтегративний підхід до аналізу взаємодії між агентами та соціальними структурами. Гідденс послідовно відкидає жорстку дихотомію між суб'єктом і об'єктом, наголошуючи на імманентному зв'язку між діями індивідів та репродукцією соціальних структур [150]. У його концепції структура не є чимось застиглим, радше це результат і водночас умова практик агентів, які діють у певному соціальному контексті, постійно відтворюючи та змінюючи цю структуру. Такий підхід виявляється особливо релевантним у координатах мережевого суспільства, де технологічні інновації та інформаційні потоки радикально змінюють умови й рамки соціальної взаємодії.

Гідденс підкреслює, що агенти не лише підпорядковуються вже наявним структурам, а володіють резистентністю й здатністю до рефлексивного моніторингу власних дій, що дає їм можливість впливати на трансформацію соціальної матриці [150, с. 60]. На нашу думку, саме ця рефлексивність є одним із ключових ресурсів суб'єкта в цифрову епоху. У мережевому суспільстві

індивіди та колективні актори отримують змогу імманентно впливати на формування нових соціальних норм, цінностей і практик, використовуючи можливості, які відкривають інформаційно-комунікаційні технології – від онлайн-спільнот до мережових рухів і цифрового активізму. Структура й дія тут взаємно пронизують одна одну. І це принципово змінює картину.

Застосування теорії структурування до аналізу мережевого суспільства дозволяє глибше зрозуміти діалектичний процес взаємодії між агентами та структурами, де технології виступають водночас і медіаторами, і чинниками трансформації [150]. Це відкриває можливості для дослідження того, як дії індивідів і груп впливають на макросоціальні процеси, зокрема на формування нових аксіологічних орієнтирів та механізмів резистентності до негативних наслідків цифровізації. Поєднуючи теорію Гідденса [150] з попередньо розглянутими підходами, ми отримуємо більш комплексну й багатовимірну теоретичну рамку, що дозволяє врахувати як структуральні параметри мережевого суспільства, так і агентську здатність індивідів до трансформації соціальної реальності. Такий синтез підкреслює, що мережеве суспільство постає результатом імманентних процесів взаємодії між технологіями, структурами та агентами, де кожен елемент впливає на інші, формуючи складну, динамічну й часом суперечливу матрицю соціальних відносин.

У аксіологічному вимірі це означає, що цінності та норми в мережевому суспільстві не є фіксованими константами, а постійно конститууються й трансформуються через практики індивідів та колективів. Розуміння такого процесуального характеру цінностей є, на нашу думку, ключовим для аналізу того, як суспільство відповідає на виклики цифрової епохи, намагаючись зберегти резистентність до деструктивних впливів і водночас підтримати гуманістичні підвалини соціального буття. Це не про стабільність за всяку ціну, а про здатність змінюватися, не втрачаючи людяності.

Наступним важливим ресурсом для осмислення концептуальних основ мережевого суспільства є теорія ризикового суспільства У. Бека [123], яка пропонує глибокий аналіз трансформацій, що відбуваються в сучасному світі під

впливом глобальних ризиків та невизначеностей. Бек стверджує, що перехід до сучасності другого порядку характеризується тим, що суспільство дедалі виразніше усвідомлює ризики власного виробництва – ті, що не можуть бути локалізовані чи контрольовані традиційними інститутами [123, с. 10]. Це веде до ерозії усталених соціальних структур і появи нових форм соціальної організації, у яких ризик стає центральним елементом соціального буття, своєрідною фоновою умовою повсякденного життя. І це вже не виняток, а правило.

У координатах мережевого суспільства теорія Бека підкреслює, що технологічні інновації та інформаційні мережі не лише відкривають нові можливості, а й продукують ризики, пов'язані з безпекою даних, приватністю, екологічними загрозами, посиленням соціальної нерівності [123, с. 35]. Ці ризики за своєю природою глобальні, вони перетинають кордони і вимагають не тільки індивідуальних стратегій, а й колективної резистентності, рефлексивного підходу до їхнього управління. Бек вводить поняття «рефлексивної модернізації», яким описує процес, коли суспільство починає усвідомлювати власні структурні проблеми й намагається реагувати на них через інституційні та культурні трансформації. У цьому сенсі мережеве суспільство постає як простір, де ризики і єдина, і спільна справа.

Це, своєю чергою, піднімає важливі аксіологічні питання щодо того, як суспільство може зберегти цінності та норми в умовах постійної невизначеності й множинних ризиків. У мережевому суспільстві, де інформаційні потоки децентралізовані й важко контрольовані, резистентність до ризиків потребує нових форм співпраці та солідарності [123]. Бек акцентує на необхідності переходу від ієрархічних моделей управління до мережевих структур, які здатні гнучкіше й швидше реагувати на глобальні виклики. Ідеться про пошук нових форматів «спільного діяти» в ситуації, коли ніхто не має повного контролю над ситуацією.

Включення теорії ризикового суспільства У. Бека [123] до нашого аналізу дозволяє розширити теоретичну рамку, враховуючи не лише трансформації соціальних структур та агентської взаємодії, а й імманентні ризики, що

супроводжують розвиток мережевого суспільства. Це підкреслює важливість критичного осмислення технологічного прогресу і його наслідків для аксіологічного виміру соціального буття. Теорія Бека додає розуміння того, що мережеве суспільство не тільки відкриває нові можливості для соціальної взаємодії та розвитку, але й генерує нові, інколи радикальні ризики, які змушують переосмислювати цінності, норми та механізми резистентності. Звідси – потреба в інтеграції різних теоретичних підходів для глибшого розуміння складності сучасних соціальних процесів і вироблення ефективних стратегій адаптації та управління в цифрову епоху. Це, без перебільшення, іспит на зрілість.

Подальше осмислення концептуальних основ мережевого суспільства вимагає звернення до теорії «плинної модерності» З. Баумана [122], яка пропонує ґрунтовний аналіз імманентних змін у соціальній структурі сучасності. Бауман стверджує, що перехід від «твердої» до «плинної» модерності характеризується розчиненням стабільних інститутів, норм і цінностей, які раніше забезпечували визначеність та життєві орієнтири для індивідів [122, с. 11]. У новій соціальній матриці майже все стає рухомим, мінливим та контингентним, що, з одного боку, відкриває можливості для індивідуальної свободи, а з іншого – породжує резистентність у формі тривоги, відчуття нестабільності та екзистенційної втоми. Плинність тут не тільки обіцяє, але й виснажує.

У контексті мережевого суспільства концепція Баумана підкреслює, що технологічні інновації та глобалізаційні процеси сприяють подальшому розмиванню традиційних структур і впровадженню нових, більш гнучких форм соціальної організації [122, с. 12]. Імманентні процеси цифровізації призводять до того, що соціальні зв'язки стають менш стійкими та більш випадковими, що позначається на ідентичності та взаємодії індивідів. Бауман говорить про «плинні» відносини, в яких зобов'язання та відповідальність набувають тимчасового характеру, а соціальні зв'язки легко встановлюються й так само легко розриваються. У мережевому форматі «додати в друзі» й «видалити» стають двома полюсами тієї самої логіки.

Це піднімає важливі аксіологічні питання щодо того, як у таких умовах можуть формуватися й підтримуватися цінності та норми, здатні забезпечити соціальну когезію та солідарність. Бауман підкреслює, що в умовах плинної модерності індивіди постійно стикаються з надлишком вибору й невизначеності, що вимагає від них нових стратегій адаптації та резистентності [122, с. 15–16]. У мережевому суспільстві це проявляється у необхідності навігації складними інформаційними потоками та конструювання ідентичності в динамічному й мінливому середовищі, де немає гарантій довготривалості будь-якого зв'язку чи статусу. Поєднання теорії Баумана з раніше розглянутими підходами дозволяє поглибити розуміння складності й багатовимірності сучасних соціальних трансформацій. Ідея плинної модерності наголошує, що мережеве суспільство не тільки відкриває горизонти можливостей, але й ставить під питання самі підвалини «іманентних» цінностей, які потребують переосмислення та оновлення. Особливо це важливо там, де йдеться про етичні норми та соціальну відповідальність.

Теорія Баумана [122] додає до нашого дослідження усвідомлення того, що мережеве суспільство функціонує в режимі плинної модерності, де традиційні структури та цінності вже не забезпечують необхідної стабільності. Це вимагає від індивідів і суспільства загалом розробки нових механізмів резистентності й адаптації, а також переосмислення аксіологічних орієнтирів. Такий підхід сприяє глибшому розумінню того, як у цифрову епоху виникають нові форми соціальної організації та як вони впливають на фундаментальні аспекти людського буття і соціальної філософії. Ландшафт стає мінливим, але саме тому потребує чіткіших внутрішніх координат.

Звертаючись до сучасних філософських розробок, необхідно включити до аналізу концепцію «четвертої революції» італійського філософа Л. Флоріді [146], яка пропонує глибоке осмислення імманентних змін людського буття та реальності під впливом інформаційних технологій. Флоріді стверджує, що людство переживає четверту революцію – після коперніканської, дарвінівської та фрейдистської – яка трансформує не лише наше розуміння світу, а й саму

сутність людської ідентичності [146, с. 12]. Ця революція пов'язана з виникненням інфосфери – глобальної інформаційної матриці, у якій реальність фізичного та цифрового світів переплітається, утворюючи новий онтологічний рівень. У певному сенсі йдеться про зміну «середовища проживання» людини.

У координатах мережевого суспільства концепція Флоріді підкреслює, що інформаційні технології не є просто зовнішніми інструментами, а імманентно впливають на формування нашої свідомості, етичних норм і соціальних відносин [146, с. 66]. Він вводить поняття «онтологічної інженерії», у межах якої інформація виступає фундаментальною складовою людського існування, а межі між «онлайновим» і «офлайновим» світом поступово зникають. Це породжує нові виклики для аксіологічного виміру, оскільки традиційні цінності потребують переосмислення в умовах, коли інформація стає всепроникною та постійно змінюваною. Флоріді наголошує на необхідності розвитку «інформаційної етики», яка враховує специфіку інфосфери та сприяє формуванню резистентності до негативних наслідків цифровізації [146, с. 70].

До цієї етики входять питання приватності, відповідальності, справедливості та добробуту в інформаційному суспільстві. Поєднання ідей Флоріді з попередніми теоріями М. Кастельса [135], Б. Латура [165], Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі [138], З. Баумана [122] та інших дозволяє сформулювати комплексне бачення того, як мережеве суспільство трансформує не лише соціальні структури, а й саму онтологічну конституцію людського буття. Концепція Флоріді [146] додає до нашого дослідження виразний онтологічний та етичний вимір, без якого неможливо глибоко зрозуміти аксіологічні зміни в мережевому суспільстві. Його підхід підкреслює, що в цифрову епоху ми повинні переосмислити імманентні підвалини наших цінностей та норм, аби забезпечити гармонійне співіснування в новій інформаційній матриці. Це, у свою чергу, вимагає розробки нових етичних підходів і механізмів резистентності, які дозволили б адаптуватися до стрімких змін і водночас зберегти фундаментальні аспекти людяності у світі, де інформація стає і ресурсом, і середовищем існування.

Звертаючись до сучасних критичних досліджень мережевого суспільства, необхідно включити до нашого аналізу концепцію «капіталізму нагляду» Ш. Зубофф [201], яка пропонує глибоке осмислення імманентних механізмів влади та контролю в цифрову добу. Зубофф стверджує, що ми вступили в нову фазу капіталізму, де особиста інформація та поведінкові дані стають ключовим ресурсом для економічної експлуатації й маніпуляції [201, с. 30]. Вона аналізує, як технологічні корпорації використовують масове збирання даних та алгоритмічну обробку для передбачення та впливу на поведінку індивідів, створюючи асиметрію знань та влади, що підриває принципи демократичного суспільства. У координатах мережевого суспільства концепція Зубофф підкреслює, що капіталізм нагляду породжує нові форми резистентності, оскільки індивіди й спільноти дедалі гостріше усвідомлюють загрози приватності, автономії та свободи.

Вона показує, що цифрові платформи перетворилися на інструменти тотального спостереження, де майже кожна дія в інфосфері може бути відстежена, проаналізована і використана для комерційних чи політичних цілей [201, с. 98–99]. Це формує нову матрицю влади, у якій природні права людини можуть опинитися під загрозою в ім'я прибутку та контролю. Чи можна вважати таку ситуацію прийнятною ціною за «безкоштовні сервіси»? Питання риторичне, але важливе. Зубофф акцентує на необхідності формування нових аксіологічних підходів і регуляторних механізмів, що гарантували б захист базових цінностей у мережевому суспільстві [201, с. 506].

Вона закликає до колективної резистентності й мобілізації громадянського суспільства з метою встановлення прозорості, підзвітності та етичних стандартів для діяльності технологічних корпорацій. Це передбачає переосмислення соціальних контрактів і впровадження правових норм, які б забезпечували приватність, свободу вибору й контроль над власними даними. Поєднання концепції Зубофф із раніше розглянутими теоріями дозволяє глибше зрозуміти спектр викликів, що постають перед мережевим суспільством у цифрову епоху. Її аналіз підкреслює, що імманентні процеси цифровізації не є нейтральними, а

мають глибокі соціальні та етичні наслідки, які потребують критичного осмислення та активної резистентності. Це доповнює наш теоретичний фундамент розумінням того, як капіталізм наглядно впливає на аксіологічний вимір мережевого суспільства і як можуть формуватися нові форми соціальної дії та регуляції. У підсумку постає не лише наукове, а й виразно громадянське завдання: втримати людський вимір у мережевій цивілізації.

Концепція Ш. Зубофф [201] додає до нашого дослідження важливий вимір, підкреслюючи необхідність захисту природних прав та базових цінностей людини в контексті мережевого суспільства. Ідеться вже не лише про технічні ризики, а про загрозу самій аксіологічній основі демократії, приватності, гідності. Це вимагає, на нашу думку, більш глибокого аналізу того, як технологічні інновації можуть і повинні бути спрямовані на благо суспільства, забезпечуючи резистентність до негативних наслідків цифровізації та сприяючи формуванню етичної й справедливої цифрової матриці, а не нових форм прихованого підпорядкування. У подальших розділах ми продовжимо розгортати ці питання, звертаючись до інших ключових теорій і шукаючи можливі шляхи відповіді на аксіологічні виклики сучасності. Це наше завдання як дослідників і громадян.

Звертаючись до сучасних філософських розробок, важливо включити до аналізу концепції Бьонг-Чул Хана [157], який у праці «Суспільство прозорості» пропонує критичне прочитання змін у соціальній структурі під впливом вимоги тотальної прозорості в мережевому суспільстві. Хан стверджує, що сучасний світ, захоплений ідеєю прозорості, поступово перетворюється на матрицю, де приватність розчиняється, а майже все стає відкритим для спостереження, оцінювання та контролю [157, с. 11]. Те, що ще вчора вважалося інтимною сферою, сьогодні опиняється в режимі постійної видимості. І це не нейтрально. Це змінює саму екологію довіри.

Хан критикує культуру прозорості, яка веде до зникнення глибини й довіри в міжособистісних відносинах, замінюючи їх поверхневим, часто технічно опосередкованим обміном інформацією [157, с. 45]. У координатах мережевого

суспільства, де інформаційні технології забезпечують миттєвий доступ до майже будь-яких даних, ця тенденція формує нові виклики для аксіологічного виміру. Прозорість, що декларується як гарантія підзвітності та відкритості, перетворюється на інструмент влади, який посилює контроль і стандартизацію, підриваючи резистентність індивідів та спільнот до маніпулятивних практик. Іманентні цінності приватності, автономії та свободи опиняються під загрозою в умовах тотального «видимого» існування. Чи можна бути вільним, коли ти весь час «під прожектором»?

Поєднуючи концепції Б. Хана [157] з ідеями Ш. Зубофф [201] про капіталізм нагляду та з попередніми теоріями М. Кастельса [135], Б. Латура [165], Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі [138], ми бачимо, що мережеве суспільство вибудовує складну матрицю, у якій процеси цифровізації впливають на фундаментальні аспекти людського буття. Хан наголошує на необхідності резистентності до культури прозорості, закликаючи захищати приватність і автентичність у міжособистісних стосунках [157]. Це вимагає переосмислення аксіологічних підвалин суспільства та розвитку нових етичних підходів, здатних забезпечити баланс між відкритістю й захистом особистих прав, між бажанням «бачити все» та правом залишатися невидимим. На нашу думку, саме цей баланс визначатиме контури гуманістичної цифрової цивілізації.

На наш погляд, концепції Б. Хана [157] додають до дослідження важливий критичний вимір, висвітлюючи парадоксальні наслідки прагнення до прозорості в мережевому суспільстві. Його аналіз допомагає глибше зрозуміти, як процеси цифровізації можуть підривати аксіологічні основи соціальної взаємодії, провокуючи резистентність і водночас змушуючи нас переосмислювати власні цінності. У наступних розділах ми продовжимо розробку цих сюжетів, звертаючись до інших ключових теорій та окреслюючи можливі шляхи подолання аксіологічних викликів, які стоять перед сучасними суспільствами.

Звертаючись до критичного аналізу соціальних медіа, важливо включити до нашого теоретичного поля праці К. Фукса, зокрема його монографію «Соціальні медіа: критичний вступ» [147]. Фукс пропонує ґрунтовний огляд

механізмів функціонування платформ соціальних медіа, розкриваючи їхній вплив на економічні, політичні та культурні виміри сучасного суспільства [147, с. 11–12]. Він детально аналізує, як капіталістичні відносини виробництва проникають у цифрову сферу, перетворюючи користувачів на специфічне джерело прибутку через експлуатацію їхньої праці та даних, перетворюючи комунікацію на приховану форму виробництва доданої вартості.

Фукус акцентує, що соціальні медіа, попри свій очевидний потенціал у сенсі демократизації комунікації та створення нових форм соціальної взаємодії, найчастіше підпорядковуються логіці капіталу та влади [147, с. 201–203]. Він показує внутрішні суперечності між комерційними інтересами корпорацій і потребами користувачів, наголошуючи на необхідності резистентності до монополізації інформаційного простору та до маніпуляцій із боку великих технологічних компаній. Це актуалізує важливі аксіологічні питання свободи слова, приватності, справедливості та рівності в мережевому суспільстві. Крім того, Фукус звертає увагу на феномен «цифрового пролетаріату» та потребу колективної дії, спрямованої на трансформацію існуючих структур влади в цифровій сфері [147, с. 32]. Інакше кажучи, лайки й пости виявляються новою формою праці, яка потребує політичного осмислення.

Він закликає до розвитку критичної теорії соціальних медіа, здатної осмислити процеси експлуатації та запропонувати стратегії досягнення більш справедливого й демократичного мережевого суспільства. Це передбачає активну резистентність до чинних форм цифрового капіталізму та пошук альтернативних моделей організації цифрових комунікацій, зокрема кооперативних платформ, публічних сервісів, відкритих протоколів. Поєднання ідей Фукуса [59] із попередніми теоріями Ш. Зубофф [201], Б. Хана [157], М. Кастельса [135] та інших дозволяє сформуванню більш комплексного бачення того, як соціальні медіа впливають на аксіологічний вимір мережевого суспільства. Критичний підхід Фукуса підкреслює необхідність глибокого аналізу імманентних структур цифрової економіки та їхнього впливу на фундаментальні цінності й норми, а також сприяє розвитку нових форм резистентності та

колективної дії, спрямованих на побудову більш етичної та справедливої цифрової матриці.

Звертаючись до концепції «Стека» Б. Бреттона [131], ми отримуємо ще одну перспективу для розуміння структур влади та суверенітету в мережевому суспільстві. Бреттон пропонує розглядати сучасний цифровий світ як багаторівневу матрицю, що складається з шести взаємопов'язаних шарів: Земля, Хмара, Мережа, Адресація, Інтерфейс і Користувачі [131, с. 10–12]. Цей «Стек» функціонує як глобальна мегаструктура, яка інтегрує технологічні, політичні й економічні процеси в єдину систему. Взаємодія між цими шарами впливає на перерозподіл влади та трансформацію суверенітету, створюючи нові форми контролю та резистентності в мережевому суспільстві. Світ більше не зводиться до карти держав. Він радше нагадує багат шаровий інтерфейс.

Бреттон стверджує, що традиційні концепції суверенітету й територіальності стають дедалі менш адекватними в умовах глобального «Стека», де державні інститути поступово втрачають монополію на владу, а її значна частина зміщується до транснаціональних технологічних платформ [131, с. 33]. Це породжує аксіологічні питання щодо того, як гарантувати імманентні права та свободи індивідів у цифрову епоху, де контроль над інфраструктурою здійснюють небагато корпорацій. Резистентність до такого перерозподілу влади вимагає розробки нових форм політичної дії та етичних підходів, які враховують складність і багатовимірність сучасної технологічної матриці. На нашу думку, йдеться вже не тільки про політику держав, а про політику протоколів, інтерфейсів і хмарних сервісів.

Важливим доповненням до нашого аналізу стає також концепція кіборга, запропонована Д. Гаравей [158, с. 100], яка радикально переосмислює ідентичність і суб'єктивність у контексті мережевого суспільства. У праці «Мавпи, кіборги та жінки: переосмислення природи» Гаравей вводить образ кіборга як метафору гібридних істот, що поєднують органічне й технологічне, руйнуючи традиційні дихотомії між природою і культурою, людиною і машиною [158, с. 103]. Цей підхід дозволяє осмислити, як технології впливають на

конструювання ідентичності, гендеру й соціальних відносин у мережевому суспільстві, де цифрові пристрої, платформи та алгоритми стають невід'ємною частиною повсякденного тілесного й ментального досвіду.

Гаравей підкреслює, що кіборг є символом резистентності до заданих наперед категорій та ієрархій, відкриваючи можливості для формування нових аксіологічних орієнтирів та політичних практик [158, с. 300]. Вона закликає прийняти гібридність і неоднозначність як імманентні характеристики сучасності, які дозволяють протистояти опресивним структурам влади й творити альтернативні форми спільнотності. У контексті мережевого суспільства це має особливе значення, адже технології вже не лише опосередковують соціальні процеси, а й буквально «врастають» у нашу тілесність і свідомість. Чи не стає сучасний суб'єкт своєрідним кіборгом, який шукає нові цінності в перетині біологічного та цифрового? Саме ці питання відкривають для нас простір подальшого аксіологічного аналізу.

Поєднання концепцій Б. Бреттона [131] та Д. Гаравей [158] з попередньо проаналізованими теоріями дозволяє, на нашу думку, вибудувати справді багатовимірну теоретичну рамку для розуміння імманентних трансформацій мережевого суспільства. Бреттонова модель «Стека» допомагає осмислити глобальні структурні зміни та нові форми суверенітету, що постають у результаті переплетення інфраструктур Землі, Хмари, Мережі, Адресації, Інтерфейсів і Користувачів [131]. Натомість концепція кіборга, яку пропонує Гаравей [158], розкриває глибинні зсуви в ідентичності та суб'єктивності, що відбуваються на рівні «живого тіла» людини, її тілесно-технологічного вкорінення в інформаційну матрицю. Разом ці підходи підкреслюють необхідність резистентності до домінантних структур влади й формування нових аксіологічних підходів, здатних відповісти на виклики цифрової епохи, не жертвуючи гідністю та свободою суб'єкта. Це не лише теоретичний виклик. Це запит епохи.

Додатково поглиблюючи розуміння концептуальних основ мережевого суспільства, важливо звернутися до праці Н. Срнічака «Платформовий

капіталізм» [190], у якій запропоновано критичний аналіз імманентних економічних структур сучасної цифрової економіки. Срнічек стверджує, що платформи стали домінуючою бізнес-моделлю доби мережевого суспільства, трансформуючи матрицю капіталістичного виробництва та накопичення [190, с. 43]. Він показує, як платформи функціонують як посередники, що акумулюють і контролюють колосальні масиви даних, монетизуючи їх через таргетовану рекламу, підписні моделі, комерціалізацію взаємодій користувачів. Фактично цифровий ландшафт постає як простір екстракції даних, де кожен жест у мережі потенційно перетворюється на товар.

Срнічек підкреслює, що ця нова форма капіталізму породжує глибинні протиріччя та напруження, оскільки концентрація економічної влади в руках небагатьох платформ формує монополістичні тенденції та загострює соціальну нерівність [190, с. 11–12]. Це виводить на передній план аксіологічні питання справедливості, рівності й прав індивідів у мережевому суспільстві. Резистентність до таких тенденцій потребує розвитку нових форм колективної дії й політичної організації, спрямованих на демократизацію цифрової інфраструктури та формування більш справедливих економічних відносин у мережевому просторі. Інакше кажучи, йдеться про боротьбу за людський формат платформи.

Крім того, Срнічек аналізує вплив платформового капіталізму на трудові відносини, наголошуючи на посиленні пролетаризації та нестабільності зайнятості [190, с. 65]. Він звертає увагу на те, що імманентні процеси цифровізації сприяють виникненню «гіг-економіки», у межах якої праця стає фрагментованою, несталою, позбавленою традиційних соціальних гарантій. У цьому контексті «цифровий найманець» опиняється в ситуації, коли його час, увага та компетентності розчиняються в короткострокових завданнях і алгоритмічно керованих сценаріях. Це підсилює необхідність резистентності з боку трудящих і розробки нових аксіологічних орієнтирів, покликаних захистити права та гідність працівників у цифрову епоху. Питання просте і водночас радикальне. Чи може мережевий ландшафт бути простором справедливої праці?

З іншого боку, Б. Стіглер у своїй фундаментальній праці «Техніка і час, том 1: Провина Епіметея» [192] пропонує глибокий філософський аналіз відносин між технікою, часом та людським буттям. Стіглер наполягає, що техніка є не лише зовнішнім інструментом, а сутнісною складовою людської екзистенції, яка формує нашу пам'ять, свідомість та спосіб буття у світі [192, с. 108]. Він вводить поняття «епіфілогенетичної пам'яті», підкреслюючи, що техніка зберігає й транслює колективний досвід, впливаючи на структури нашого мислення та на сприйняття часу [192, с. 109]. У цьому сенсі технічні артефакти стають своєрідними «зовнішніми органами» пам'яті, через які суспільство вписує себе в історію.

Стіглер наголошує, що в мережевому суспільстві техніка дедалі глибше інтегрується в людське життя, трансформуючи матрицю соціальних відносин та індивідуальної ідентичності. Це породжує аксіологічні питання щодо того, як зберегти цінності й автономію в умовах, коли техніка не лише розширює можливості, а й може обмежувати свободу, творчу ініціативу, здатність до рефлексії. Стіглер закликає до розвитку «філософії техніки», яка усвідомлювала б ці виклики й сприяла б формуванню резистентності до негативних форм технологічного детермінізму, тобто до спокуси вважати, що все, що технічно можливе, автоматично є прийнятним. Це хибний висновок. Це небезпечна спокуса.

Поєднання ідей Н. Срнічака [190] та Б. Стіглера [192] істотно збагачує наше розуміння мережевого суспільства, дозволяючи осмислити як економічні, так і онтологічні аспекти імманентних трансформацій сучасності. Срнічек розкриває механізми платформового капіталізму та його вплив на соціальну структуру й трудові відносини, тоді як Стіглер аналізує глибинні зміни в людському бутті під впливом техніки, яка стає медіумом пам'яті й часу. Обидва автори, хоч і різними мовами, наголошують на необхідності резистентності та критичного осмислення аксіологічних наслідків технологічного й економічного розвитку. У цьому перехресті економічної критики та філософії техніки

вимальовується простір для нової, людиноцентричної стратегії мережевої модерності.

Інтеграція концепцій Срнічака [190] та Стіглера [192] до нашого дослідження ще раз підкреслює складність і багатовимірність мережевого суспільства як матриці, у якій процеси технологічної, економічної та соціальної трансформації взаємодіють та впливають на фундаментальні модуси людського буття. Це, своєю чергою, актуалізує потребу в філософському аналізі аксіологічного виміру мережевого суспільства й сприяє розробці стратегій резистентності та адаптації в умовах постійних змін. У подальших розділах ми продовжимо цю лінію, звертаючись до інших ключових теорій та шукаючи можливі відповіді на аксіологічні виклики сучасності.

Що ж до освітньої сфери, то тут особливо ваговою є праця В. Андрущенка [5], у якій проаналізовано процес інтеграції цінностей у контексті європейського педагогічного досвіду з акцентом на «Великій хартії університетів». Андрущенко підкреслює, що університети як імманентні носії культурних та духовних традицій відіграють ключову роль у формуванні ціннісних орієнтирів суспільства в умовах глобалізації та цифровізації [5]. На його думку, інтеграція цінностей стає необхідною умовою резистентності суспільства до негативних впливів інформаційної матриці, зокрема до ерозії моральних норм і посилення соціальної фрагментації. Ідеться не лише про захист «старих» цінностей, а про творче оновлення аксіологічної платформи освіти.

Андрущенко акцентує, що в епоху мережевого суспільства університети мають адаптувати свої педагогічні практики та стратегії, водночас зберігаючи цінності академічної свободи, автономії та гуманізму [5, с. 5–6]. Він убачає у Великій хартії університетів потенційну основу для переосмислення ролі вищої освіти в цифрову добу, для того, щоб університет став не лише інституцією трансляції знань, а й простором формування критичного мислення, етичної свідомості та громадянської відповідальності студентів. Це, як нам видається, дозволяє суспільству розвивати резистентність до маніпулятивних практик та

інформаційних загроз, що виникають у мережевому середовищі, і водночас зберігати тяглість національної філософсько-освітньої традиції.

Поєднання ідей В. Андрущенка [5] з концепціями М. Кастельса [135], Б. Латура [165], Л. Флоріді [146] та інших мислителів дає змогу глибше зрозуміти аксіологічний вимір мережевого суспільства, зокрема роль освітніх інституцій у збереженні та трансляції імманентних цінностей. Університети постають як своєрідні «резистентні вузли» освітнього ландшафту, осередки культурного та інтелектуального розвитку, здатні протистояти деструктивним наслідкам цифровізації та сприяти формуванню етичних норм у новій інформаційній матриці. Це підкреслює важливість інтеграції ціннісних орієнтирів у педагогічний процес і розробки стратегій виховання відповідальних громадян мережевого суспільства. Освіта тут не просто сервіс. Вона стратегічний ресурс.

Таким чином, головні тенденції, які можна виокремити серед розглянутих концепцій, полягають у такому.

1. Децентралізація та мережевість соціальних структур. Багато теоретиків, зокрема М. Кастельс, Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, наголошують на переході від ієрархічних моделей до мережевих форм організації суспільства. Це означає, що взаємодія між акторами стає гнучкішою й децентралізованою, формуючи складну, багаторівневу мережу соціальних зв'язків у мережевому суспільстві. Ієрархічні «дерева» поступаються місцем ризоматичним мережам.

2. Трансформація ідентичності та суб'єктивності під впливом технологій. Д. Гаравей та Б. Хан аналізують, як технології впливають на формування нових форм ідентичності та самосприйняття. Розмивання меж між людиною і машиною, між фізичним і віртуальним світом веде до появи гібридних ідентичностей та нових способів існування в суспільстві. Суб'єкт стає мережево-тілесним, «кіборгізованим».

3. Критика цифрового капіталізму та необхідність захисту прав і свобод. Ш. Зубофф і Н. Срнічек аналізують темні сторони сучасної цифрової економіки, у якій технологічні корпорації використовують дані

користувачів для контролю та отримання прибутку. Вони підкреслюють необхідність протидії експлуатації й маніпуляції, а також захисту прав на приватність і свободу в мережевому суспільстві. Ціннісний горизонт тут окреслюється як боротьба за гідність у цифрову добу.

4. Переосмислення цінностей та розвиток нової етики в цифрову епоху. Л. Флоріді та Б. Стіглер стверджують, що інформаційні технології радикально змінюють реальність людини й вимагають формування нової етики. Це включає переосмислення цінностей і норм у світлі технологічних трансформацій, а також розробку нових етичних підходів до взаємодії з технологіями, зокрема в межах інформаційної етики та філософії техніки.

5. Необхідність критичного підходу до технологій та активної протидії їхнім негативним впливам. К. Фукс та інші дослідники наголошують, що технології не є нейтральними й можуть бути використані для маніпуляції та контролю. Вони закликають до критичного осмислення ролі технологій у суспільстві й до розробки стратегій протидії негативним впливам, включаючи активну громадянську участь, регуляцію, розвиток альтернативних моделей цифрових комунікацій. Це і є нове поле відповідальної дії.

Ці п'ять тенденцій відображають основні напрями мислення серед розглянутих концепцій, підкреслюючи складність і багатовимірність мережевого суспільства як особливого освітнього й культурного ландшафту. Вони вказують на необхідність глибокого філософського аналізу та розробки стратегій, покликаних забезпечити гармонійний розвиток у ситуації постійних технологічних і соціальних змін.

Спираючись на окреслені тенденції, спробуємо подати авторське визначення мережевого суспільства. Мережеве суспільство – це така соціальна система, у якій ключові економічні, політичні та культурні процеси організовані через горизонтальні мережі інформації та комунікації, що забезпечують глобальну, децентралізовану й гнучку взаємодію між індивідами, групами та технологічними системами. У такому суспільстві інформаційно-комунікаційні

технології відіграють фундаментальну роль у формуванні соціальних зв'язків, структур влади та способів виробництва знань, визначаючи конфігурацію сучасного освітнього й цивілізаційного простору.

Ми поділяємо позицію, згідно з якою мережеве суспільство виникає внаслідок стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, що радикально змінили способи, якими люди спілкуються, працюють і взаємодіють. У традиційних суспільствах соціальні, економічні та політичні відносини були переважно локальними та ієрархічно організованими. Натомість мережеве суспільство характеризується децентралізацією та глобальністю, де географічні відстані й фізичні кордони втрачають визначальну роль. У цій соціальній формации інформація та знання стають ключовими ресурсами, а доступ до них значною мірою визначає можливості та статус індивідів і організацій. У цьому сенсі, хто має доступ до мережі, той має доступ до майбутнього.

Цифрові мережі забезпечують швидкий обмін інформацією та координацію дій у масштабах, що раніше були принципово недосяжними. Це зумовлює появу нових економічних моделей, зокрема цифрової економіки та економіки спільного використання, у яких платформи та мережі стають основними засобами виробництва й споживання. Мережевий формат організації світу перетворюється на базову «архітектуру» соціальної реальності.

Водночас, попри значний внесок численних теоретиків у дослідження мережевого суспільства, воно й далі залишається недостатньо вивченим, особливо в аспекті його динамічних ціннісних орієнтацій. І це зрозуміло. Постійна еволюція технологій та соціальних практик створює ситуацію, у якій традиційні теоретичні рамки швидко втрачають релевантність, а нові підходи ще не набули чітких, усталених контурів. Така нестабільність і плинність ускладнюють глибоке розуміння мережевого суспільства, яке саме постає як матриця постійних змін і переписуваних правил. Саме тому ми обрали аксіологічний вимір мережевого суспільства як предмет цієї дисертації, прагнучи дослідити й систематизувати ті ціннісні трансформації, що

відбуваються в сучасному цифровому середовищі. Ідеться, по суті, про спробу окреслити карту в ландшафті, який безперервно рухається.

1.2. Методологічні підходи до вивчення ціннісних трансформацій у цифрову епоху

У контексті стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та становлення мережевого суспільства [135] дослідження ціннісних трансформацій набуває, на нашу думку, не просто «чергової актуальності», а статусу методологічного виклику. Цифрова епоха з її глобальною діджиталізацією та зростанням впливу соціальних медіа [130] вибудовує нову конфігурацію взаємодії, комунікації та формування світогляду індивідів і спільнот. У цьому складному соціокультурному ландшафті виникає потреба в глибокому методологічному аналізі, який дозволяє виявити імпліцитні процеси переосмислення та переоцінки цінностей, що розгортаються не лише на поверхні публічних дискурсів, а й у внутрішньому досвіді суб'єктів. І тут закономірно постає запитання. Як мислити цінність у середовищі, де сам горизонт досвіду постійно змінюється?

Обґрунтування методологічного підходу ґрунтується на усвідомленні того, що традиційні методи дослідження соціальних явищ дедалі частіше виявляються недостатніми для осмислення динамічних і комплексних змін цифрової доби [169]. Соціальні мережі та платформи на кшталт Facebook [144], LinkedIn [166], Discord [141] та багато інших постають вже не тільки як засоби комунікації, а як специфічні простори, де конструюються нові ціннісні орієнтації та соціальні норми, формується своєрідна «нова нормальність» [147]. У цій «новій нормальності» поєднуються інтенсивність інформаційних обмінів і крихкість людських зв'язків, що, у свою чергу, вимагає від дослідників інноваційних методологічних інструментів, здатних врахувати особливості цифрового середовища та його вплив на аксіологічні виміри життя суспільства.

Огляд ключових викликів дослідження динамічних змін ціннісних орієнтацій у цифрову епоху дозволяє виокремити кілька особливо важливих аспектів. По-перше, це проблема плинності та нестабільності цінностей, які

постійно трансформуються під впливом інформаційних потоків і алгоритмічного впорядкування контенту [15]. Алгоритми, що керують пошуковими системами та соціальними медіа, здатні підсилювати одні ціннісні установки й маргіналізувати інші, мимоволі стаючи співтворцями соціальної ієрархії смислів [173]. У результаті суспільна свідомість опиняється в ситуації прихованого «редагування» її горизонтів. Це небезпечно.

По-друге, йдеться про проблему фрагментації та поляризації, що посилюються через ефекти «інформаційних бульбашок» та «фільтруючих бульбашок» [174]. Користувачі інтернету дедалі частіше опиняються в ізольованих інформаційних просторах, які підтверджують уже наявні погляди та цінності, блокуючи можливість зустрічі з інакшим [129]. Такий стан справ підважує шанси на формування спільних аксіологічних основ і вимагає розробки методологій, здатних долати ці бар'єри та відновлювати простір діалогу. Чи можливе громадянське порозуміння в умовах множинних інформаційних гетто?

По-третє, це етичні виклики, пов'язані з приватністю, безпекою даних та відповідальністю за контент у цифровому просторі [151]. Відсутність усталених нормативних рамок і чітких стандартів поведінки в мережі створює ситуацію, у якій цінності можуть бути легко маніпульовані або просто знехтувані [175]. Тут постає завдання вибудувати методологічний підхід, що включає не лише опис, а й етичну рефлексію, нормативну оцінку, критику технологічних практик, які впливають на людську гідність і свободу.

По-четверте, ми стикаємося з появою нових форм соціальної взаємодії та спільнотності, насамперед віртуальних спільнот і мережевих рухів [153]. Такі платформи, як GitHub [152], Coursera [136], MyFitnessPal [170] та інші, сприяють формуванню спільнот на основі спільних інтересів та цінностей, а не лише географічної близькості. Це відкриває можливості для нових механізмів соціальної когезії та ідентифікації [142], але водночас ставить питання про крихкість таких зв'язків, їхню глибину, тривалість, здатність витримувати кризи. Соціальна тканина стає мережевою. І водночас вразливою.

У цьому контексті показовим є дослідження «Values of Trust and Social Cohesion in the Modern Socio-Cultural Space» авторів М. Нестерової та Д. Спубер [172], яке пропонує аналіз цінностей довіри та соціальної згуртованості в сучасному соціокультурному просторі на основі міждисциплінарного підходу. Методологія роботи спирається на історичний метод і системний аналіз, що дозволяє виявити глибинні взаємозв'язки між цими цінностями та їхніми проявами в українському суспільстві. Автори досліджують модель соціальної згуртованості й методи її вимірювання, наголошуючи на довірі як фундаментальному елементі соціальної інтеграції. Важливим моментом статті є трактування освіти як ключового інструменту розвитку довіри та соціальної згуртованості, особливо актуального в умовах сучасних криз та турбулентностей.

Робота Нестерової та Спубер [172] інтегрує концепції з педагогіки, соціології та культурології, пропонуючи практичні рекомендації щодо впровадження досліджених принципів у соціокультурні процеси. Особлива увага приділяється українським реаліям, але водночас враховується європейський контекст та його ціннісні горизонти. Автори показують, що формування ефективного соціокультурного простору потребує не лише теоретичного аналізу, а й конкретних практичних кроків, спрямованих на адаптацію освіти до умов сучасного світу. Важливим висновком статті є твердження, що освіта здатна сприяти подоланню багатовимірних проблем сучасного суспільства, забезпечуючи розвиток довіри та соціальної згуртованості через формування нових моделей комунікації [172]. Адже, як слушно зазначав В. Огнев'юк, «процес “духовного народження” людини постійно зіштовхується із внутрішнім опором, проходить крізь періоди криз та нових ініціацій. Подібні процеси відбуваються і у сфері освіти, оскільки вони складаються із множини суб'єкт-суб'єктних взаємодій» [82, с. 70]. Освітній простір тут постає як поле напруг і ініціацій, а не як «спокійна» інституційна машинерія.

З огляду на окреслені виклики, методологічний підхід до вивчення ціннісних трансформацій у цифрову епоху має бути принципово

міждисциплінарним, поєднуючи філософські, соціологічні, психологічні та технологічні компоненти [140]. Такий підхід дає змогу формувати комплексне бачення процесів, що відбуваються, і розробляти адекватні інструменти їхнього аналізу. Отже, потреба в методологічному осмисленні ціннісних трансформацій у мережевому суспільстві зумовлена як складністю, так і швидкістю змін, що їх породжують цифрові технології. Визначення й застосування відповідних методологічних рамок стає ключовим кроком для глибшого розуміння цих процесів і для вироблення стратегій підтримки та розвитку позитивних аксіологічних тенденцій у цифрову епоху. Інакше кажучи, без методології ми втрачаємо компас.

Розуміння ціннісних трансформацій у мережевому суспільстві потребує глибокого занурення у філософські та методологічні підходи, які дозволяють досліджувати складні й багатовимірні процеси, характерні для сучасного цифрового середовища. Ці підходи надають інструменти для аналізу не лише зовнішніх проявів змін, а й внутрішніх, суб'єктивних вимірів, що визначають формування світогляду, ідентичності та ціннісних орієнтацій індивідів і спільнот. У цьому сенсі методологія стає простором зустрічі між «об'єктивною» структурою мережевого світу та «живим досвідом» людини.

Феноменологічний підхід, заснований на працях Е. Гуссерля та його послідовників, спрямовується на дослідження суб'єктивного досвіду й переживання індивідами власної реальності [33; 34]. У контексті мережевого суспільства цей підхід дозволяє зануритися в особистісне сприйняття та інтерпретацію цінностей, що трансформуються під впливом цифрових технологій. Феноменологія допомагає виявити, як людина конструює смисли та значення в умовах безперервного інформаційного потоку й постійної взаємодії з цифровими платформами. Це особливо вагомо для розуміння того, як соціальні мережі та інші онлайн середовища впливають на формування особистісної ідентичності, самосприйняття та світогляду, тобто на те, як «мережеве зовнішнє» вкорінюється у «внутрішній світ» суб'єкта.

Як показують тексти Е. Гуссерля, зокрема «Досвід і судження» [33] та «Ідеї чистої феноменології» [34], феноменологічний аналіз повертає нас до «речей самих», до безпосереднього досвіду суб'єкта, очищеного від наївних припущень і готових схем. У мережевому суспільстві, де домінують цифрові платформи, цей досвід істотно трансформується. Інформаційний потік, алгоритмічні стрічки, інтерактивні інтерфейси змінюють способи, якими індивіди конструюють смисли та оцінюють власне існування. Феноменологічна методологія дає змогу побачити, як у цих умовах змінюється сама структура переживання, часова й просторова організація досвіду.

У такій перспективі цінності довіри та соціальної згуртованості, досліджені М. Нестеровою та Д. Спубер [172], можуть бути осмислені як феномени, що проявляються через конкретні форми соціальної взаємодії в цифрових середовищах. «Картезіанські медитації» Е. Гуссерля [35] акцентують важливість інтерсуб'єктивності, яка в умовах віртуальних спільнот набуває специфічного мережевого виміру. Довіра та згуртованість у таких спільнотах формуються через цифрову комунікацію, що потребує постійної перевірки автентичності, ширості, відповідальності учасників. Чи можна довіряти тому, кого ніколи не зустрічав офлайн? Феноменологія не дає готової відповіді, але пропонує спосіб поставити це питання коректно.

Застосування феноменологічної герменевтики, яку аналізує М. Мінаков [75], дозволяє інтегрувати в дослідження також вимір інтерпретації досвіду, особливо в умовах цифрової трансформації. Мережеве суспільство створює нові форми взаємодії, що вимагають переосмислення самих понять досвіду, ідентичності, соціальної згуртованості. Мінаков підкреслює значущість герменевтичного підходу до аналізу трансцендентальних передумов досвіду [75], що стає особливо важливим у ситуації, коли досвід дедалі частіше опосередковується технологіями, фільтрами, інтерфейсами. У цифровому середовищі ми інтерпретуємо не лише тексти, а й алгоритмічно зібрані «стрічки життя».

У контексті дослідження цінностей довіри та соціальної згуртованості феноменологія надає інструменти для аналізу того, як ці феномени переживаються на рівні окремої людини та на рівні спільноти. Віртуальні спільноти можуть ставати простором для формування нових значень довіри, що базуються на цифровій взаємодії, але така взаємодія завжди балансує між можливістю підтримки та ризиком симуляції. Цей аспект, на нашу думку, є надзвичайно важливим для осмислення того, як освітні програми можуть сприяти розвитку довіри й згуртованості через інтеграцію феноменологічних ідей у навчальний процес, зокрема у формування здатності до рефлексії власного досвіду в мережі.

Феноменологічний аналіз водночас висвітлює ризики, пов'язані з цифровими платформами, які здатні спотворювати досвід через інформаційні бульбашки та маніпулятивні практики. Освітні стратегії, зорієнтовані на розвиток критичного мислення, стають у цьому контексті важливим інструментом протидії, оскільки створюють умови для глибшого розуміння власного досвіду й формування автентичних цінностей, що відповідають викликам сучасного соціокультурного простору [75, с. 168]. У цьому сенсі філософія освіти перетворюється на практику турботи про суб'єкта у цифрову добу.

Наприклад, сучасні дослідження М. Голла і Р. Банашек [156] показують, що інтернет і соціальні медіа можуть двояко впливати на суб'єктивне благополуччя та соціальну взаємодію. З одного боку, віртуальна комунікація може посилювати почуття зв'язку та підтримки, створювати нові форми солідарності. З іншого боку, вона здатна призводити до ізоляції, поверхневості контактів, зниження якості міжособистісних відносин. Ця амбівалентність цифрового досвіду ще раз підтверджує необхідність тонкого феноменологічного й аксіологічного аналізу ціннісних трансформацій у мережевому суспільстві.

Феноменологічний підхід відкриває можливість уважно розглянути явище «цифрового переживання», коли людина буквально занурюється у віртуальний простір, а звичні кордони часу і місця розчиняються. У такому зміненому життєвому ландшафті виникають нові умови для формування ціннісних орієнтацій, оскільки індивід може випробовувати різні версії власної ідентичності, входити в мережеві спільноти, наближати далекі культури і віддаляти те, що фізично поруч [140]. Дінер, Сколлон та Лукас [140] аналізують багатовимірну природу щастя і суб'єктивного благополуччя, наголошуючи на тому, що в цифрову епоху саме особистісні переживання стають ключем до розуміння того, як людина почувається у цьому новому середовищі. У нашому розумінні феноменологія тут допомагає побачити, як технології непомітно змінюють спосіб, у який суб'єкт сприймає себе, власне тіло і світ навколо. Показовим є приклад використання фітнес-трекерів, зокрема таких, як Fitbit [145], що впливають на самосприйняття, конструюють нові цінності, пов'язані зі здоров'ям, контролем за тілесністю і дисциплінуванням повсякденних практик. Отже, цей підхід дає змогу описати, як цифрові пристрої вбудовуються у повсякденне життя, стають його невід'ємною частиною і сприяють появі нових норм і цінностей.

Герменевтика як мистецтво інтерпретації має глибокі корені у філософській традиції, насамперед у працях Г. Г. Гадамера [37; 38; 36] та М. Гайдеггера [24; 23; 25], і водночас відкриває нові горизонти розуміння в умовах мережевого суспільства. У цифровому середовищі герменевтичний підхід стає особливо важливим для осмислення того, як значення і смисли створюються, циркулюють та видозмінюються у потоці онлайн-комунікацій. Як нам видається, саме тут постає питання не тільки про текст, а й про «екологію» інтерпретацій, які продукує мережа. Такий підхід дозволяє дослідити процеси тлумачення і взаєморозуміння, що розгортаються під час взаємодії індивідів у цифрових просторах. Через герменевтичну оптику можна аналізувати, як нові символи, мови та культурні коди виникають і поширюються через цифрові платформи, впливаючи на ціннісні орієнтації спільнот і змінюючи конфігурацію освітніх

ландшафтів. Ю. Габермас [155] у теорії комунікативної дії наголошує на вагомості раціонального дискурсу і взаєморозуміння для формування спільних норм і цінностей, а застосування цієї теорії до аналізу онлайн-комунікацій дає змогу побачити, як цифрові платформи можуть одночасно підтримувати і блокувати досягнення консенсусу та спільного розуміння.

Герменевтичний підхід є особливо плідним для аналізу феномену «фейкових новин» та дезінформації, які стрімко поширюються в мережевому суспільстві і змінюють саму конфігурацію публічної сфери. В умовах надлишку даних інтерпретація та переосмислення інформації вимагають від індивіда високого рівня критичного мислення і медіаграмотності, без яких він легко стає заручником маніпулятивних наративів. Чи не перетворюється в такій ситуації акт тлумачення новини на акт самозахисту? Дослідження М. Дичок [142] про інформаційні війни та роль незалежних медіа під час Євромайдану переконливо демонструють, як герменевтичний аналіз допомагає виявити механізми маніпуляції та впливу на громадську думку. Крім того, герменевтика дає змогу врахувати культурні і соціальні контексти, що визначають спосіб сприйняття та інтерпретації цифрового контенту, адже один і той самий меседж по-різному прочитується в різних ціннісних горизонталі. Це набуває особливого значення у глобалізованому мережевому суспільстві, де різні культури інтенсивно взаємодіють і взаємно змінюються. Вивчення платформ на кшталт Coursera [136], що надають доступ до освітнього контенту з усього світу, відкриває можливість аналізувати, як знання і цінності передаються, локалізуються та трансформуються через цифрові канали.

Критична теорія, розроблена Франкфуртською школою, зосереджується на аналізі влади, ідеології та соціальних структур, які непомітно формують контури суспільства і його ціннісні матриці. У контексті мережевого суспільства цей підхід стає особливо вагомим для розуміння того, як цифрові технології можуть використовуватися для контролю, маніпуляції та закріплення соціальної нерівності, створюючи своєрідну пропагандистську машину постправди. Критична теорія дозволяє виявити приховані механізми влади, що діють через

технологічні платформи та алгоритми, а також окреслити їхній репресивний потенціал. Не випадково дослідження алгоритмічного упередження та його впливу на суспільну свідомість стають однією з центральних тем у цьому полі. Софія Ноубл [173] у праці «Алгоритми гноблення» переконливо показує, як пошукові системи можуть підсилювати расизм і сексизм, впливаючи на ціннісні орієнтації та уявлення про соціальну справедливість. Вона наголошує, що алгоритми не є нейтральними, а відображають і підсилюють наявні соціальні упередження. Це небезпечно.

Критичний підхід звертає увагу і на роль великих технологічних корпорацій у конструюванні цифрового середовища та контролі над потоками інформації. Ф. Паскуале [175] у праці «Суспільство чорної скриньки» досліджує непрозорість алгоритмів, які керують грошима та інформацією, і підкреслює необхідність прозорості та підзвітності цих систем. Він переконує, що відсутність знання про те, як працюють алгоритми, підриває демократичні процеси і створює поле для зловживання владою. На нашу думку, тут ідеться про нову конфігурацію влади, що поєднує технологічні, економічні та символічні ресурси. Критична теорія водночас наголошує на економічних вимірах мережевого суспільства, зокрема на феномені платформового капіталізму. Н. Срнічек [190] аналізує, як платформи монетизують дані користувачів і перетворюють їх на джерело прибутку, що провокує появу нових форм експлуатації та соціальної нерівності. У такій перспективі цифрове середовище постає не просто технічною інфраструктурою, а простором, де закріплюються або підважуються структурні несправедливості. Критичний підхід дозволяє окреслити ті проблемні вузли, які потребують розв'язання для захисту прав індивідів та забезпечення соціальної справедливості в цифрову добу.

У цьому контексті критична теорія акцентує також значення активної резистентності та громадянської участі у формуванні більш справедливого й етично вмотивованого мережевого суспільства. Йдеться про розвиток критичного мислення, медіаграмотності та навичок участі в публічних дискусіях щодо регуляції цифрових технологій, а також про формування

людиноцентричної парадигми у сфері технологічного розвитку. Маємо підстави стверджувати, що без такої активної громадянської позиції ризик перетворення цифрових інструментів на засіб контролю і підпорядкування лише зростатиме.

У сучасних дослідженнях ціннісних трансформацій у мережевому суспільстві особливу увагу приділяють етичним та нормативним підходам, які дають змогу окреслити критерії справедливості, доброчесності та моральної відповідальності у цифровому середовищі. Дж. Ролз [180] у фундаментальній праці «Теорія справедливості» пропонує концепцію «справедливості як чесності», що ґрунтується на принципах рівності та справедливого розподілу благ у суспільстві. Застосування ідей Ролза до мережевого суспільства дає можливість проаналізувати, як цифрові платформи та технології можуть або сприяти, або перешкоджати досягненню справедливості. У цифрову добу питання доступу до інформації та технологій виходить на передній план, і нерівність у цифровому доступі швидко перетворюється на джерело соціальної та економічної нерівності. Застосування теорії справедливості Ролза [180] дозволяє обґрунтувати необхідність рівного доступу до цифрових ресурсів, захисту прав користувачів та формування етичних рамок, у яких мережевий простір стає простором гідності, а не нових форм виключення.

Р. Раян та Е. Десі [185] розробили теорію самодетермінації, що наголошує на важливості задоволення базових психологічних потреб для досягнення особистого благополуччя і щастя. Вони пропонують розрізняти гедонічне благополуччя (задоволення і комфорт) та евдемонічне благополуччя (самореалізація та особистісний розвиток), що дозволяє тонше аналізувати людиноцентричний вимір взаємодії з технологіями. У мережевому суспільстві цей підхід дає змогу дослідити, як цифрові практики впливають на психологічний стан індивідів, на їхню здатність будувати стійкі стосунки та реалізовувати власні потенціали. Наприклад, використання соціальних медіа може підтримувати відчуття приналежності та соціальної підтримки, але водночас створює ризики постійного соціального порівняння і залежності від

зовнішнього схвалення [156]. Аналіз цих аспектів допомагає краще зрозуміти, які цінності підтримуються, а які еродують у цифровому середовищі.

Концепція комфорту посідає важливе місце в етиці турботи, що акцентує увагу на благополуччі та задоволенні потреб індивідів. М. Сіферт [188] здійснила концептуальний аналіз комфорту, окресливши його як багатовимірний феномен, що включає фізичний, психологічний, соціальний та екологічний виміри. У контексті мережевого суспільства ця концепція відкриває можливість дослідити, як цифрові технології впливають на відчуття комфорту і безпеки користувачів, як вони змінюють «екологію» повсякденного досвіду. Венслі та ін. [199] запропонували рамку комфорту для практики, яка враховує множинні впливи на досвід пацієнтів у медичних закладах, і в цьому підході легко побачити аналогії з цифровим середовищем. У мережевому просторі можна розглядати, як дизайн інтерфейсів, логіка користувацького досвіду та етичні практики впливають на комфорт, задоволення й почуття захищеності користувачів. Це теж частина аксіологічного ландшафту.

У мережевому суспільстві з'являються нові форми спільнот, що об'єднують людей з різних культур і країн на основі спільних інтересів і цінностей, а не лише територіальної близькості. Дослідження Рубіо, Вільясенйор та Яге [184] зосереджені на впливі спільного створення цінностей на брендове капітал віртуальних спільнот і показують, як взаємодія користувачів у віртуальних середовищах, зокрема на платформах на кшталт Pinterest [177], сприяє формуванню спільних цінностей і посиленню лояльності. У цьому можна побачити специфічну мережеву культуру співпраці та обміну, яка впливає на індивідуальні ціннісні орієнтації. На платформах на кшталт Stack Overflow [191], де програмісти обмінюються знаннями і досвідом, формується культура відкритості та взаємодопомоги, що підтримує розвиток професійних і етичних цінностей спільноти. Чи не є це прикладом нової форми «освітнього простору», де знання народжується у взаємодії, а не спускається зверху?

Відомий історик Т. Снайдер [189] у книзі «Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка» аналізує геополітичні процеси і роль інформаційних

технологій у сучасному світі, включно з українським контекстом. Він показує, як дезінформація та маніпуляція у мережевому середовищі впливають на політичні процеси, підривають довіру до інституцій та змінюють цінності демократичного суспільства. Постколоніальний підхід у цьому разі дозволяє дослідити, як глобальні силові структури формують цінності в мережевому суспільстві, використовуючи цифрові технології як інструменти і емансипації, і контролю. Аналіз ролі соціальних медіа під час політичних подій, таких як Євромайдан в Україні [129; 142], дає змогу виявити, як цифрові платформи підтримують громадянську активність, солідарність і появу нових цінностей демократії в українському освітньому та суспільному ландшафті.

Психологічні дослідження взаємодії людини з технологіями є ключовими для розуміння того, як мережеве суспільство впливає на мислення, поведінку та емоційний стан індивідів. Роботи Раяна та Десі [185] про гедонічне та евдемонічне благополуччя показують, як різні типи діяльності в мережі можуть відбиватися на короткостроковому задоволенні та довгостроковому особистісному зростанні. Крім того, дослідження Халла та Банашека [156] щодо впливу інтернету на щастя та соціальну взаємодію вказують на складність цих процесів і неможливість однозначних оцінок. З одного боку, мережеве суспільство відкриває широкі можливості для спілкування, підтримки й самовираження, з іншого боку, воно може призводити до ізоляції, поверхневості взаємодій і зниження якості соціальних зв'язків. Очевидно, що тут ідеться про тонкий баланс між свободою і залежністю.

М. Маклюен та Г. Інніс [169] сформулювали медіаекологічний підхід, у межах якого медіа розглядаються як середовище, що визначає способи сприйняття реальності та культуру суспільства. Вони стверджують, що зміни у технологіях комунікації ведуть до фундаментальних зрушень у суспільстві та його ціннісних структурах, тобто трансформують сам «горизонт можливого». К. Перес [176] досліджує динаміку технологічних революцій та їхній вплив на економічні й соціальні системи, показуючи, як періоди бурхливого технологічного розвитку супроводжуються зміною економічних моделей та системи цінностей. У нашому

дослідженні ці підходи дозволяють інтерпретувати трансформації сучасного мережевого суспільства як результат довготривалих хвиль технологічних і культурних змін, а не лише як наслідок окремих інновацій.

Соціологічні методи відкривають можливість досліджувати структури та динаміку соціальних взаємодій у мережевому суспільстві як складну систему. Аналіз соціальних мереж, зокрема на платформах на кшталт Reddit [181] та Quora [179], допомагає виявити, як інформація і цінності поширюються в мережі, які теми виходять на передній план і як формуються домінантні наративи та громадська думка. Дослідження Гонсалес-Анта та ін. [153] щодо побудови стійких віртуальних спільнот демонструють, як мережеві взаємодії впливають на формування цінностей, підтримку активності учасників та збереження їхньої залученості. Це важливо для розуміння того, як структура мережі може або сприяти, або перешкоджати соціальній когезії та формуванню спільних ціннісних орієнтацій у глобальному і національному освітніх просторах.

Критичний аналіз технологічного детермінізму вимагає визнання того, що технології самі по собі не визначають траєкторію розвитку суспільства, а взаємодіють із соціальними, економічними та культурними чинниками. Згадана Ш. Зубофф [201] у праці «Епоха капіталізму нагляду» критично аналізує, як великі технологічні компанії використовують дані користувачів для контролю та отримання прибутку, створюючи нові форми влади й впливаючи на цінності суспільства. Вона наголошує на необхідності свідомого й етичного підходу до розвитку технологій, захисту приватності та прав користувачів, а також на ризиках перетворення людини на «об'єкт спостереження» у власному цифровому житті. Це, як нам видається, вимагає глибокого переосмислення взаємин між технологіями і суспільством, а також розробки таких політик і регуляцій, які б забезпечували захист демократичних цінностей у цифрову епоху і не допускали редукції людини до набору керованих даних.

Ми бачимо, що застосування різних філософсько-методологічних підходів, зокрема етичних, психологічних, соціологічних, філософських та технологічних, дає змогу сформуванню справді комплексне бачення ціннісних

трансформацій у мережевому суспільстві. Кожен із цих підходів привносить власний ракурс у аналіз складних процесів, що розгортаються під впливом цифрових технологій, і разом вони творять багатовимірний аксіологічний ландшафт. Етичні та нормативні підходи допомагають окреслити принципи й критерії, необхідні для розбудови справедливого та гуманістично зорієнтованого цифрового суспільства, де гідність особистості не підмінюється логікою ринку. Психологічні й когнітивні підходи фокусуються на індивідуальних реакціях і переживаннях, пов'язаних із використанням технологій, дозволяють побачити, як мережеві практики змінюють досвід щастя, безпеки, належності. Соціологічний і міжкультурний аналіз виявляє, як соціальні структури та культурні контексти задають рамки для формування цінностей, відкриваючи перспективу порівняльного дослідження різних освітніх і комунікативних просторів. Критичний аналіз технологічних тенденцій і економічних структур на кшталт платформового капіталізму та капіталізму нагляду робить видимою необхідність свідомої й відповідальної участі суспільства у формуванні майбутнього цифрової епохи. Без цього участь перетворюється на підпорядкування.

У дослідженні ціннісних трансформацій у мережевому суспільстві особливе місце посідають постмодерністські та постструктуралістські методології, які дають інструменти для аналізу плинності, фрагментації та множинності значень у цифровому середовищі. Вони дозволяють критично осмислити, як традиційні структури знання і влади трансформуються під впливом технологій, і як ці трансформації позначаються на формуванні цінностей та ідентичностей. На нашу думку, саме у постмодерній чутливості до «крихкості» великих наративів і до голосів, що раніше замовчувалися, відкривається важливий ресурс для осмислення мережевої реальності.

Ж. Дерріда, один із ключових постструктуралістів, запропонував методологію деконструкції, спрямовану на розкриття прихованих протиріч, упереджень та ієрархій у текстах і дискурсах. Деконструкція демонструє, що значення ніколи не є остаточно фіксованими, а постійно зміщуються, залежать

від контексту і мережі інтерпретацій [40]. У контексті мережевого суспільства цей підхід стає особливо ефективним інструментом аналізу цифрових текстів і медіаконтенту, які народжуються, циркулюють і зникають у швидкоплинних потоках даних. Цифрове середовище позначене надмірністю інформації та постійним перетіканням смислів, і деконструктивний погляд допомагає побачити, як цінності конструюються, деконструюються та реконструюються в цифрових дискурсах, зокрема на платформах соціальних медіа. Недаремно Бойд та Еллісон [130], аналізуючи історію й еволюцію соціальних мереж, підкреслюють їхній вплив на формування ідентичностей та соціальних відносин, який неможливо описати у категоріях стабільної, раз і назавжди заданої реальності.

Ж. Бодрійяр у своїх працях вводить концепцію симулякрів і симуляції, доводячи, що в постмодерному суспільстві реальність усе частіше заміщується знаками й симуляціями, які не мають безпосередніх референтів у «реальному» світі [13]. Так постає стан гіперреальності, де межі між реальним і віртуальним розмиваються до невпізнання. У мережевому суспільстві цей феномен виявляється особливо виразно, адже цифрові технології створюють віртуальні середовища, де людина взаємодіє з симуляціями, аватарами, відфільтрованими образами, що впливають на її сприйняття реальності й цінностей. Наприклад, на платформах на кшталт Pinterest [177] та Instagram [159] користувачі конструюють і споживають естетизовані образи, які не обов'язково відповідають повсякденному життю, але активно формують уявлення про красу, успіх і щастя. Чи не тут зароджується нова «норма» тілесності, стилю, способу життя, що починає тиснути на реальних людей?

М. Фуко розробив аналіз дискурсу як методологію дослідження взаємозв'язку між знанням і владою, показуючи, як дискурси формують наше розуміння світу та визначають, які цінності вважаються легітимними [115]. У цифрову епоху дискурси поширюються і трансформуються з безпрецедентною швидкістю, а тому питання владних імплікацій стає ще гострішим. Дискурс-аналіз у такому контексті дозволяє дослідити, як певні ідеї та цінності домінують

у мережевому просторі, зокрема через алгоритмічне упередження та модерацію контенту. Гіллеспі [151] переконливо аналізує роль платформ у модерації контенту та формуванні суспільних норм, демонструючи, що «нейтральної» інфраструктури тут фактично не існує. Це випробування для демократії.

Водночас метафора «ризому» Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі [138] виявляється продуктивною для розуміння власне мережевих структур, що позначають цифрове суспільство. Ризома описує нелінійну, розгалужену, безцентрову організацію, в якій елементи з'єднуються несподіваними шляхами і постійно утворюють нові конфігурації. Такий підхід дає змогу дослідити, як інформація та цінності поширюються в мережі непередбачуваними траєкторіями, як виникають нові зв'язки та спільноти, які не вписуються в жорстку ієрархію. Характерний приклад – Reddit [181], де користувачі створюють і модифікують контент, формуючи ризоматичну структуру взаємодій і дискурсів, що важко звести до традиційної моделі «центр – периферія».

Постмодернізм загалом ставить під сумнів існування універсальних істин і метанаративів, наполягаючи на тому, що реальність конструюється через множинність перспектив і голосів [169]. У мережевому суспільстві це проявляється в тому, що індивіди отримують можливість вільно висловлювати власні погляди, створюючи поліфонію думок і цінностей. Це відкриває простір для маргіналізованих груп та альтернативних позицій, але водночас може вести до фрагментації суспільства і розмивання спільних ціннісних орієнтирів. Дослідження платформи запитань і відповідей Quora [179] демонструє, як знання та цінності конструюються колективно, але при цьому часто залишаються суперечливими й неоднозначними. Як у таких умовах підтримувати мінімальний спільний простір смислів?

Постструктуралістські теорії підкреслюють децентрацію суб'єкта та ідею про те, що ідентичність не є сталою сутністю, а формується у процесі дискурсивних практик [169]. У цифрову епоху індивіди мають змогу експериментувати з різними ідентичностями, створюючи аватари й профілі на різних платформах, змінюючи стилі самопрезентації залежно від аудиторії. Це

безпосередньо впливає на формування цінностей, адже людина може одночасно належати до кількох спільнот із власними нормами, етичними кодами та аксіологічними орієнтирами. Дослідження соціальних мереж [130] показують, як користувачі конструюють онлайн-персоналії і взаємодіють у різних контекстах, балансує між автентичністю й конвенційністю.

Постмодерністські та постструктуралістські методології послідовно критикують ідею технологічного детермінізму, який припускає, що саме технології автоматично визначають соціальний розвиток [169]. Вони наголошують на взаємодії технологій із культурою, вважаючи технології продуктом соціальних практик і дискурсів, а не автономною силою. Наприклад, роботи Ш. Зубофф [201] переконливо показують, що капіталізм наглядно формується не лише через технологічні можливості, а й через конкретні економічні та соціальні інтереси, які впливають на цінності, права й свободи індивідів у мережевому суспільстві. У цьому сенсі питання не в тому, «що може машина», а в тому, «хто і з якою метою її налаштовує».

Постмодерністські теорії звертають також увагу на нелінійну структуру знання в цифрову епоху. Концепція гіпертексту, де інформація організована у вигляді мережі взаємопов'язаних фрагментів, відображає постмодерністську ідею відсутності єдиного центру чи жорсткої ієрархії [169]. Це впливає на те, як людина сприймає та інтерпретує інформацію, формуючи власні маршрути руху крізь знання й вибудовуючи індивідуальні смисли. Відповідно, змінюється і логіка формування цінностей, оскільки індивід може вибирати, які ідеї та норми приймати, а які свідомо відкидати.

Постмодерністські методології приділяють велику увагу аналізу медіа та культурних практик, досліджуючи, як масова культура впливає на формування ідентичностей і цінностей. У мережевому суспільстві, де медіаконвергенція й користувацький контент стають звичними, ця проблематика набуває особливої гостроти. Дослідження платформ YouTube [200], TikTok [193] та Instagram [159] показують, як культурні тренди та феномени поширюються глобально, впливають на молодіжні субкультури та сприяють формуванню нових ціннісних

орієнтацій, пов'язаних із видимістю, швидкістю, визнанням, миттєвістю реакції. Це своєрідний «виховний простір» нового типу.

У дослідженні ціннісних трансформацій у мережевому суспільстві важливе місце посідають системний і синергетичний підходи. Ці методології дозволяють розглядати мережеве суспільство як складну динамічну систему, у якій взаємодія між елементами породжує нові властивості й структури, що не зводяться до простого сумування частин. У цьому сенсі мережевий простір постає не як механічна сума індивідуальних практик, а як цілісний, хоча й змінний, соціокультурний організм.

Системний підхід виходить з уявлення про суспільство як систему взаємозалежних елементів, де зміна одного компонента здатна викликати трансформації на рівні цілого. У контексті мережевого суспільства, де інформаційно-комунікаційні технології радикально змінюють способи взаємодії, системний підхід набуває особливої актуальності. М. Кастельс [135] розглядає мережеве суспільство як нову соціальну структуру, що постала внаслідок розвитку інформаційних технологій, і наголошує, що мережі стають базовою формою організації, а інформація – головним ресурсом. За таких умов трансформуються й цінності, оскільки змінюються способи комунікації, виробництва та споживання інформації, а отже, й сама «екологія» соціального досвіду.

Системний підхід дає змогу дослідити, як взаємодія між технологіями, індивідами та соціальними інституціями впливає на формування нових ціннісних орієнтацій. Наприклад, на платформах соціальних медіа на кшталт Facebook [144] чи Reddit [181] користувачі утворюють спільноти, де обмінюються інформацією, ідеями та цінностями. Такі спільноти функціонують як системи зі своїми внутрішніми правилами, нормами й неформальними санкціями. Дослідження Рубіо, Вільясеньор та Яге [184] демонструють, як співтворення цінностей у віртуальних спільнотах впливає на брендове капітал і формує лояльність користувачів, тобто як через системні взаємодії народжується новий аксіологічний вимір.

Системний підхід є корисним і для аналізу таких складних процесів, як поширення дезінформації чи вплив алгоритмічних рекомендацій на формування цінностей. Алгоритми, що керують контентом на цифрових платформах, становлять частину ширшої системи, яка визначає, які теми, сюжети й цінності стають домінантними. Парізер [174] у праці «Фільтруюча бульбашка» досліджує, як персоналізація контенту може «зачиняти» користувачів у власних інформаційних просторах, істотно впливаючи на їхні ціннісні орієнтації і сприйняття іншості. Це загроза єдності простору смислів.

Синергетика як наука про самоорганізацію складних систем досліджує процеси, у яких нові структури та властивості виникають спонтанно внаслідок взаємодії компонентів. У контексті мережевого суспільства синергетичний підхід дозволяє зрозуміти, як цінності можуть емерджентно виникати і поширюватися в цифровому середовищі. Ключовим поняттям синергетики є емерджентність, згідно з якою цілісність системи набуває нових властивостей, не притаманних окремим її частинам. У мережевому суспільстві це виявляється у формуванні нових соціальних феноменів, таких як вірусні рухи, флешмоби чи онлайн-кампанії, які здатні радикально змінювати ціннісні пріоритети суспільства.

Як зазначає І. Добронравова, «постнекласична наука, яка складається в процесі сучасної наукової революції, багато в чому пов'язана із запровадженням нелінійних методів і створенням нелінійних теорій, перш за все, у галузі природознавства» [43, с. 135]. На нашу думку, такий підхід має значний евристичний потенціал і для аналізу мережевого суспільства, адже дозволяє враховувати складність і багатовимірність соціокультурних процесів. Нелінійна наука з її акцентом на взаємозв'язки, адаптацію та емерджентні явища може слугувати теоретичною основою для розуміння того, як цифрові платформи створюють нові форми соціальної організації, де довіра й згуртованість проявляються через динамічні, взаємозалежні процеси. У цьому сенсі поєднання феноменологічного підходу та принципів постнекласичної науки відкриває

додаткові можливості для аналізу механізмів, через які цифрові технології трансформують аксіологічний простір сучасного суспільства.

Події Євромайдану в Україні [129; 142] є виразним прикладом синергетичного підходу в дії. Взаємодія громадян через соціальні мережі та цифрові платформи сприяла самоорганізації масового протестного руху, заснованого на цінностях демократії та свободи, без жорсткої вертикалі управління. Цей рух виник спонтанно, без централізованого керівництва, демонструючи децентралізований характер, здатність до адаптації та мобільності в умовах змінного політичного середовища. Саме поєднання нелінійності, відкритості системи й емерджентності дозволяє побачити в Євромайдані не лише соціальний, а й аксіологічний злам, який радикально змінив український освітній і громадянський ландшафт.

Гонсалес-Анта та ін. [153] досліджують побудову стійких віртуальних спільнот практики й показують, що інтенсивна взаємодія між учасниками здатна породжувати нові колективні цінності та норми. Вони підкреслюють, що спільноти, які активно співпрацюють і обмінюються знаннями, демонструють високий рівень самоорганізації та емерджентних властивостей. Синергетичний підхід допомагає також усвідомити, як невеликі зміни в системі спричиняють масштабні трансформації. Наприклад, корекція алгоритму ранжування контенту на платформі може змінити спектр тем, які виходять на перший план, і тим самим вплинути на ті цінності, що підтримуються й відтворюються користувачами. Здається, це вже не дрібні налаштування, а нова конфігурація смислів.

Поєднання системного й синергетичного підходів надає можливість комплексно дослідити ціннісні трансформації у мережевому суспільстві, беручи до уваги як структурні характеристики системи, так і динамічні процеси, що в ній відбуваються. Показовим прикладом є платформа Stack Overflow [191], спільнота програмістів, де взаємодія між учасниками та системою призводить до створення значних масивів знань і формування професійних цінностей, таких як відкритість, співпраця та взаємодопомога. Системний підхід дозволяє аналізувати структуру спільноти, її ролі й правила, тоді як синергетичний підхід

пояснює процеси самоорганізації та емерджентні властивості знання, що виникає в результаті багаторазових взаємодій.

Системний і синергетичний підходи є корисними для розуміння того, як нові технології впливають на цінності в мережевому суспільстві. Вони дозволяють з'ясувати, по-перше, як технологічні платформи змінюють способи взаємодії людей і механізми формування цінностей; по-друге, як індивідуальні дії приводять до колективних результатів, які неможливо передбачити, аналізуючи лише окремі компоненти; по-третє, як нові форми комунікації та взаємодії сприяють утвердженню нових аксіологічних орієнтирів.

Отже, системний та синергетичний підходи можна вважати потужними методологічними інструментами для дослідження ціннісних трансформацій у мережевому суспільстві. Вони дозволяють розглядати суспільство як складну, динамічну систему, у якій взаємодія між елементами породжує нові властивості й структури, а не лише відтворює наявні. Застосування цих підходів сприяє глибшому розумінню механізмів формування та зміни цінностей у цифрову епоху й допомагає розробляти ефективні стратегії підтримки позитивних змін і подолання викликів, пов'язаних із цифровізацією суспільства. Це наш аксіологічний компас.

Вивчення аксіологічного виміру мережевого суспільства в умовах цифрових трансформацій вимагає застосування широкого спектра методологічних підходів, які дають змогу комплексно аналізувати складні соціально-філософські процеси. У цьому дослідженні поєднуються феноменологічний, герменевтичний, критичний, системний, компаративний та аксіологічний методи, що підтверджується аналізом наукових праць провідних вітчизняних і зарубіжних авторів. На нашу думку, тільки така методологічна «множинність» дає шанс не редукувати мережеву реальність до одновимірних схем.

Феноменологічний і герменевтичний підходи дозволяють глибше проникнути в сутність явищ мережевого суспільства та зрозуміти смисли, які за ними стоять. Л. Вітгенштейн [20] закладає підвалини аналізу мови й свідомості,

що є ключовим для розуміння комунікаційних процесів у цифрову епоху, де «мовні ігри» переносяться у віртуальний простір. І. Кант [56] у праці «Відповідь на питання: що таке просвітництво?» підкреслює значення автономії та критичного мислення, що сприяє формуванню індивідуальної ідентичності в умовах мережевого суспільства, де тиск конформізму лише посилюється. Г. Йонас [53] у «Принципі відповідальності» аналізує етичні виміри технологічної цивілізації, наголошуючи на необхідності відповідального ставлення до технологій і майбутніх поколінь як до реальних стейкхолдерів наших рішень.

Критичний методологічний підхід використовується для виявлення прихованих механізмів влади й ідеології, які впливають на формування цінностей у мережевому суспільстві. К.-О. Апель [7] у праці «Дискурс і відповідальність» розглядає проблеми переходу до постконвенціональної моралі, що особливо актуально в контексті цифрових трансформацій, де старі норми вже не працюють, а нові ще не усталилися. Ж. Бодрійяр [12] у «Фатальних стратегіях» досліджує феномени симуляції та гіперреальності, що дає можливість критично осмислити вплив медіа й технологій на свідомість індивіда та суспільні уявлення про реальність. С. Бойко [14] аналізує конфлікти між радянським і пострадянським світоглядами в освітньому просторі України, підкреслюючи необхідність критичного переосмислення ціннісних орієнтацій, успадкованих від минулого, і формування нового, людиноцентричного освітнього ландшафту.

Системний та структурно-функціональний підходи дають змогу розглядати мережеве суспільство як складну, багаторівневу систему взаємодіючих елементів, у якій жоден компонент не існує ізольовано. «Енциклопедія освіти» [47] під редакцією В. Г. Кременя пропонує розгорнутий, цілісний огляд освітніх явищ, що, на нашу думку, є важливим інструментом для розуміння глибинних структурних змін в освітньому просторі. В. Огнев'юк [82] досліджує місце філософії освіти в структурі наукових досліджень, акцентуючи на системному аналізі освітніх процесів у межах освітології та демонструючи, що освіта постає не набором окремих практик, а єдиним соціокультурним

організмом. Р. Гуревич [32] у праці «Теорія і практика навчання в професійно-технічних закладах» застосовує системний підхід до аналізу освітніх процесів, що дозволяє ефективніше організувати навчання та узгоджувати його структурні елементи. С. Гончаренко [28] підкреслює значення принципу фундаменталізації освіти як умови збереження цілісності знання, а отже, і внутрішньої логіки освітнього ландшафту.

Компаративний метод використовується для порівняння різних теоретичних підходів та освітніх систем, що дає змогу побачити за локальними сюжетами ширший цивілізаційний контекст. В. Кремень [64] у праці «Філософія національної ідеї» аналізує взаємодію національних і глобальних тенденцій в освіті, відкриваючи перспективу осмислення аксіологічних трансформацій на перетині України та Європи. У колективній монографії «Трансформація та інтеграція» [111] розглядаються сценарії формування майбутнього Центральної та Східної Європи, що дозволяє порівняти різні моделі соціального розвитку й побачити, як вони резонують з освітніми стратегіями. М. Попович [94] у праці «Європа – Україна: праві і ліві» досліджує політичні та культурні виміри інтеграції України до європейського простору, що важливо для розуміння змін у ціннісній матриці суспільства.

Аксіологічний підхід посідає центральне місце у дослідженні ціннісних орієнтацій та їхніх трансформацій, адже дозволяє тримати в полі зору власне питання «що є цінністю» для людини й спільноти. В. Андрущенко [6] у праці «Світанок Європи» акцентує на проблемі формування нового вчителя для об'єднаної Європи, що потребує глибокого переосмислення аксіологічних засад освіти та її людиноцентричного виміру. Є. Бистрицький [10] у праці «Філософський образ культури та світ національного буття» аналізує взаємозв'язок між культурою і філософією в контексті національної ідентичності, показуючи, як цінності вкорінюються в історичному досвіді народу. О. Татаріна [110] розглядає демократичну культуру особистості з аксіологічної перспективи, підкреслюючи роль ціннісних основ у становленні громадянського суспільства. Л. Городнюк [29] досліджує сензитивність

українського суспільства під час війни, аналізуючи філософію інформаційно-психологічного впливу на ціннісні орієнтації й показуючи, як у кризових ситуаціях оголюється справжня аксіологічна структура спільноти. Це іспит.

Методологія порівняльної педагогіки широко проявляється в дослідженнях реформування української освіти й дозволяє побачити її розвиток не як хаотичні «зигзаги», а як ланцюг історично зумовлених рішень. Л. Березівська [9] аналізує процеси реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті, висвітлюючи історичний контекст і ключові тенденції розвитку, що формують сучасний освітній ландшафт. І. Лікарчук [69] розглядає Закон України «Про загальну середню освіту» та перспективи його реалізації, що є важливим для розуміння нормативних підвалин освітньої політики й меж її можливого оновлення. О. Нежива [80] досліджує формування освітньої політики України в перші роки незалежності, акцентуючи на методологічних засадах реформ і показуючи, як змінюється логіка управління освітою. А. Сбруєва [99] аналізує ідеології освітніх реформ кінця ХХ – початку ХХІ століття, наголошуючи на конвергентних тенденціях і взаємодії глобальних та локальних впливів.

Методології дослідження інформаційно-комунікаційних технологій в освіті репрезентовані у працях, що осмислюють вплив ІКТ на навчальний процес і на аксіологію шкільного та університетського середовища. Т. Олійник [83] аналізує інформаційну культуру вчителя й її роль у розвитку освіти, підкреслюючи, що без сформованої культури роботи з інформацією ІКТ перетворюються на ще один технічний «фетиш». В. Сергієнко [101] розглядає теоретичні основи застосування ІКТ у професійній підготовці вчителів фізики, що дозволяє оптимізувати навчальний процес і поєднати змістовну глибину з технологічною ефективністю. О. Шульгіна [118] та О. Юхимович [119] досліджують можливості й проблеми використання комп'ютерних технологій у викладанні географії, наголошуючи на необхідності методологічного обґрунтування інтеграції ІКТ у навчальний процес, аби уникнути поверхневого «цифрового декору». А. Штих та В. Татарченко [117] аналізують застосування нових інформаційних технологій для розв'язування геометричних задач,

демонструючи потенціал ІКТ у розвитку творчого мислення студентів і зміні їхніх освітніх траєкторій.

Інноваційні методи викладання осмислюються у працях А. Кочубея [60; 61], який аналізує інноваційні методики викладання гуманітарних дисциплін у технічних університетах, підкреслюючи необхідність інтеграції гуманітарного знання в технічну освіту як умови формування цілісної, а не суто «технократичної» особистості. О. Євдокимова [48] досліджує психологічні засади вищої технічної освіти, акцентуючи на важливості врахування психологічних особливостей студентів у навчальному процесі та на значенні освітнього середовища для розвитку їхнього професійного й ціннісного самовизначення.

Порівняння різних методологічних підходів дозволяє підтвердити наш попередній висновок про необхідність їх комплексного застосування для глибокого розуміння аксіологічних трансформацій у мережевому суспільстві. Феноменологічний і герменевтичний підходи допомагають розкрити смислові структури та суб'єктивний досвід індивідів, для яких мережеві практики стають частиною повсякденного життя. Критичний метод дозволяє виявити приховані механізми влади й ідеологічні впливи, що пронизують цифрові інфраструктури. Системний підхід забезпечує аналіз взаємозв'язків між різними елементами соціальної системи, показуючи, як зміни в одній підсистемі відгукуються в інших. Компаративний метод уможливорює зіставлення різних моделей і підходів, що важливо для формування нової аксіологічної парадигми, відкритої до діалогу між культурами. Аксіологічний підхід фокусується на дослідженні ціннісних орієнтацій і їхньої ролі у формуванні особистості та суспільства, не дозволяючи загубити людей за структурами і схемами.

Поза сумнівом, комплексне поєднання різних методологічних підходів є необхідною умовою для всебічного розуміння ціннісних трансформацій у цифрову епоху. Воно дає змогу врахувати багатовимірність процесів, що відбуваються, і розробити ефективні стратегії підтримки позитивних змін, а

також подолання викликів, із якими стикається сучасне суспільство, рухаючись у напрямі мережевої раціональності.

Можемо виокремити три найбільш плідні підходи для нашого дослідження. По-перше, критичний підхід є одним із найбільш змістовно насичених для нашої проблематики, оскільки дозволяє аналізувати структури влади, ідеології та механізми контролю, що діють у мережевому суспільстві. Зокрема, роботи Ш. Зубофф [201] про капіталізм наглядно показують, як технологічні корпорації використовують дані користувачів для маніпуляції та контролю, впливаючи на формування цінностей і моделей поведінки. Критичний підхід допомагає викрити ці приховані механізми та сприяє виробленню етичних принципів і політик для захисту прав індивідів у цифрову епоху. Це питання не лише теорії, а й громадянської безпеки.

По-друге, системний і синергетичний підходи. Ці підходи є надзвичайно важливими для нашого дослідження, оскільки дозволяють розглядати мережеве суспільство як комплексну систему зі взаємопов'язаними елементами. Вони допомагають зрозуміти, як взаємодія між технологіями, соціальними інституціями та індивідами призводить до емерджентних змін у ціннісних орієнтаціях. Наприклад, дослідження Гонсалес-Анта та ін. [153] демонструють, як віртуальні спільноти формують нові цінності через процеси самоорганізації, що не вкладаються в лінійні моделі «впливу зверху». Ці підходи дають змогу аналізувати динаміку змін і розробляти стратегії для більш відповідального управління ними.

По-третє, постмодерністські та постструктуралістські методології. Ці методології є плідними для нашого дослідження, оскільки забезпечують інструменти для аналізу плинності значень і множинності ідентичностей у цифрову епоху. Вони допомагають зрозуміти, як традиційні цінності деконструюються та переформатовуються під впливом технологій і глобалізації, а також як формуються нові аксіологічні конфігурації. Постмодерністський підхід дозволяє критично осмислити, як децентралізація влади і розмивання меж між реальним і віртуальним впливають на формування нових ціннісних

парадигм [169]. Це важливо для виявлення не лише можливостей, а й ризиків, пов'язаних із такими трансформаціями.

Вибір цих трьох підходів зумовлений їх здатністю комплексно охопити ключові аспекти ціннісних трансформацій у мережевому суспільстві. Критичний підхід дозволяє виявити й проаналізувати структури влади та впливу, що формують цінності й нормативні очікування. Системний і синергетичний підходи дають можливість дослідити динамічні процеси взаємодії та самоорганізації, які приводять до виникнення нових ціннісних орієнтацій і змін у соціальних практиках. Постмодерністські та постструктуралістські методології забезпечують розуміння плинності й множинності значень, що є характерною ознакою цифрової епохи та мережевих ландшафтів. Разом ці підходи дозволяють вибудувати багатовимірний ландшафт процесів, які відбуваються, і створюють міцну теоретичну основу для нашого дослідження. Це наш спосіб не загубитися в гіперреальності, а осмислено в ній діяти.

Висновки до першого розділу

У розділі показано, що концепт мережевого суспільства стає ключем до розуміння глибинних трансформацій, які відбуваються в глобальній соціальній матриці. М. Кастельс у праці «Виникнення мережевого суспільства» описує динамічні процеси формування нової соціальної організації, побудованої на мережах інформаційних потоків і взаємозв'язків. Він переконує, що інформація стає основним ресурсом влади та впливу, а мережеві технології радикально змінюють способи комунікації та взаємодії, перетворюючи суспільство на систему децентралізованих, гнучких, постійно змінних структур. Це вже не просто «фон» для освіти й політики. Це її новий ландшафт.

Поглиблення аналізу концептуальних засад мережевого суспільства, як показано в розділі, вимагає звернення до теорії акторно-мережевих відносин Б. Латура, який радикально переосмислює соціальну реальність як мережу взаємодій між людськими та нелюдськими акторами. Латур розмиває межі між суб'єктом і об'єктом, суспільством і природою, наголошуючи на вирішальній

ролі технологій та матеріальних об'єктів у формуванні соціальних процесів. Його теорія демонструє, як технологічні артефакти, наукові знання та соціальні інституції вшиваються у соціальну тканину, створюючи складну мережу взаємодій, що трансформує комунікацію, виробництво знання та соціальну організацію. У нашому розумінні, саме тут стає очевидною онтологічна «співприсутність» людини й техніки.

У фундаментальній монографії «Мережеве суспільство» Я. ван Дейк розглядає це явище як складну матрицю, у якій інформаційно-комунікаційні технології не лише змінюють канали комунікації, а й перебудовують соціальні відносини, формуючи нові форми соціальної стратифікації та нерівності. Особливу увагу він приділяє феномену цифрового розриву, що виявляється в нерівному доступі до технологій і інформації та створює додаткові виклики для соціальної інтеграції й справедливості. Це не просто «технічна проблема», а аксіологічний розлом.

Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі стверджують, що ризоматичні структури, позбавлені централізації та жорсткої ієрархії, стають основою сучасних соціальних зв'язків, які безперервно трансформуються та перебудовуються під впливом інформаційних потоків. Теорія соціальних систем Н. Лумана вводить поняття автопоетичної природи соціальних систем, які відтворюються через комунікацію, забезпечуючи їхню резистентність до зовнішніх впливів. У контексті мережевого суспільства Луман акцентує на складності селекції інформації та на проблемі збереження стабільності соціальних систем у світі, перенасиченому інформаційними потоками і шумом. Це випробування для будь-якої освітньої політики.

Е. Гідденс у теорії структурації підкреслює взаємодію між агентами й соціальними структурами, де технології виступають як медіатори, що водночас формують і змінюють соціальну реальність. Він наголошує на здатності індивідів рефлексивно змінювати соціальні структури, використовуючи технологічні інновації для творення нових цінностей і норм. Ульріх Бек у теорії ризикового суспільства описує невизначеність і глобальні ризики, що

супроводжують сучасний світ, підкреслюючи необхідність рефлексивної модернізації та колективної резистентності до технологічних і соціальних загроз, які загострюються в мережевому суспільстві. У цьому сенсі ризик стає не лише статистичною категорією, а горизонтом громадянської відповідальності.

З. Бауман, аналізуючи плинну модерність, зазначає, що технологічні інновації сприяють розчиненню стабільних інститутів і норм, створюючи умови для нових, плинних форм соціальної організації та ідентичності. Соціальні зв'язки стають мінливими, контингентними, їхня тривалість і глибина підважуються логікою швидкості й мобільності. Л. Флоріді у концепції «Четвертої революції» стверджує, що інформаційні технології змінюють не лише соціальні структури, а й саму природу людського буття, стираючи межі між онлайнним та офлайнним світом. Це породжує нові виклики для етики й потребує розвитку «інформаційної етики», яка враховує особливості інфосфери та її вплив на людину як «інфосуб'єкта».

Ш. Зубофф у концепції «капіталізму нагляду» аналізує, як технологічні корпорації використовують персональні дані для комерційної експлуатації, порушуючи права і свободи індивідів у мережевому суспільстві. Вона наголошує на необхідності нових регуляторних механізмів, покликаних захистити приватність і автономію особистості в умовах цифрового контролю. Бьонг-Чул Хан критикує культуру тотальної прозорості, яка, за його переконанням, веде до зникнення приватності й глибини міжособистісних відносин. У контексті мережевого суспільства він звертає увагу на небезпеку тотального контролю та маніпуляції, що підривають фундаментальні цінності свободи та автономії. Це небезпечно.

К. Фуке аналізує соціальні медіа як арени цифрового капіталізму, де користувачі перетворюються на об'єкти експлуатації й маніпуляції, а їхня активність монетизується в інтересах платформ. Він закликає до розвитку критичного підходу до технологій і створення більш справедливих цифрових платформ, здатних підтримувати демократичну участь, а не лише збір даних. Б. Бреттон у концепції «Стека» розглядає сучасний цифровий світ як

багаторівневу систему, у якій взаємодія між різними шарами глобальної інфраструктури (апаратним, програмним, логістичним, юридичним тощо) формує нові форми контролю та суверенітету. Він підкреслює, що традиційні концепції суверенітету втрачають актуальність, поступаючись транснаціональним технологічним платформам.

Д. Гаравей вводить образ кіборга як символ гібридності сучасного буття, у якому технології стають невід'ємною частиною людської ідентичності та суб'єктивності. Вона наголошує на необхідності переосмислення гендерних і соціальних категорій у цифрову епоху, де межі між природним і штучним, тілесним і цифровим істотно розмиваються. Н. Срнічек у праці про платформовий капіталізм аналізує механізми цифрової економіки, підкреслюючи нові форми експлуатації та соціальної нерівності, що постають унаслідок домінування технологічних платформ над традиційними ринками та інституціями. Б. Стіглер розглядає техніку як імманентну складову людського буття, яка формує наше мислення, пам'ять і сприйняття часу, закликаючи до критичного осмислення ролі технологій у суспільстві та розбудови філософії техніки, адекватної викликам цифрової епохи. В. Андрущенко, аналізуючи місію університетів у мережевому суспільстві, наголошує на необхідності збереження академічних цінностей і свободи в умовах цифровізації. На його думку, університети мають адаптуватися до нових викликів, водночас зберігаючи традиційні цінності академічної свободи, автономії та гуманізму як ядро національного освітнього простору.

У розділі також розглянуто спектр методологічних підходів, які дозволяють досліджувати ціннісні трансформації в цифрову епоху. З огляду на стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, традиційні методології доповнюються новими підходами, що враховують специфіку цифрового середовища та його вплив на аксіологічні виміри суспільства. Інноваційні методи дають змогу адекватніше відобразити складність і динаміку змін, які відбуваються в умовах мережевого суспільства. Філософсько-методологічні засади, зокрема феноменологічний, герменевтичний і критичний

підходи, сприяють глибшому розумінню цих процесів. Феноменологія дає можливість дослідити суб'єктивний досвід індивідів та їхнє сприйняття ціннісних змін під впливом цифрових технологій, «оживлюючи» абстрактні схеми. Герменевтика зосереджується на інтерпретації смислів і символів, що виникають у мережевому суспільстві, тоді як критична теорія дозволяє аналізувати владу й ідеологію, розкриваючи, як цифрові технології впливають на формування й трансформацію цінностей.

Постмодерністські та постструктуралістські методології, як показано в розділі, наголошують на плинності, множинності значень і децентралізації влади в цифрову епоху. Деконструкція, дискурс-аналіз, концепції симулякрів і ризоми дають змогу критично осмислити процеси конструювання, деконструювання та реконструювання цінностей у цифрових дискурсах і на платформах соціальних медіа. Такі підходи допомагають зрозуміти складну взаємодію між технологіями й культурою, а також їхній вплив на ідентичність і суб'єктивність індивідів, які живуть у постійно рухомому мережевому ландшафті.

Системний та синергетичний підходи розглядають мережеве суспільство як складну динамічну систему, у якій взаємодія між елементами породжує нові властивості та структури. Системний підхід аналізує взаємозв'язки між технологіями, індивідами та соціальними інституціями, дозволяючи побачити, як зміни в одній підсистемі відгукуються в інших. Синергетичний підхід пояснює процеси самоорганізації й емерджентних властивостей, що формують нові цінності та норми в цифровому середовищі, зокрема у віртуальних спільнотах практики, громадянських рухах та освітніх мережах.

Особливо плідними для нашого дослідження виявляються три підходи. По-перше, критичний підхід, який дозволяє виявити приховані механізми влади та ідеології, що впливають на формування цінностей у мережевому суспільстві. Аналізуючи роль технологічних корпорацій, алгоритмів і платформового капіталізму, можна побачити, як цифрові технології одночасно відкривають можливості для демократизації й посилюють контроль та нерівність. Це створює

підґрунтя для формулювання етичних імперативів і розробки стратегій резистентності до негативних наслідків цифровізації.

По-друге, поєднання системного та синергетичного підходів є особливо корисним для розгляду ціннісних трансформацій як результату взаємодії між різними елементами складної мережевої системи. Ці підходи дозволяють зрозуміти, як нові цінності можуть спонтанно виникати внаслідок колективної взаємодії в цифровому середовищі й як процеси самоорганізації та емерджентності визначають динаміку мережевих спільнот і поширення ціннісних ідей. Інакше кажучи, вони показують, як з «локальних» практик вибудовується новий аксіологічний горизонт.

По-третє, постмодерністські та постструктуралістські методології підкреслюють плинність, множинність і контекстуальність цінностей у цифрову епоху. Вони дають змогу критично осмислити, як традиційні цінності трансформуються під впливом децентралізації влади та розмивання меж між реальним і віртуальним. Застосування деконструкції та дискурс-аналізу допомагає дослідити механізми конструювання й деконструювання цінностей у цифрових дискурсах, що є важливим для розуміння сучасних аксіологічних викликів і конфліктів.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що ці підходи забезпечують комплексний і критичний аналіз ціннісних трансформацій у мережевому суспільстві, враховуючи як структурні, так і динамічні аспекти цих процесів. Вони дозволяють дослідити вплив технологій на формування цінностей із різних перспектив, що є необхідним для глибокого осмислення та ефективного дослідження обраної теми. Використання такої методологічної множинності сприятиме розробці стратегій, спрямованих на підтримку позитивних ціннісних змін і подолання викликів цифрової епохи. Це й є той аксіологічний компас, який ми прагнемо окреслити в подальших розділах.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ АКСІОЛОГІЧНИХ ЗМІН У МЕРЕЖЕВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

2.1. Дослідження аксіологічних основ мережевого суспільства у контексті постмодерну та пост-постмодерну

Переходячи до дослідження аксіологічних основ мережевого суспільства у контексті трансформаційних процесів постмодерну та того, що часто окреслюють як пост-постмодерн, маємо насамперед зрозуміти, як сучасні технології та глобалізація змінюють сам ландшафт цінностей. Мережеве суспільство, як уже було показано у першому розділі, ґрунтується на повсюдному використанні інформаційних технологій і глобальних комунікаційних мереж, формує нові форми соціальної взаємодії та нові канали передавання знань. У такому світовому й локальному освітньому ландшафті особливо загострюється питання про те, які цінності стають домінуючими, як вони переплітаються і як трансформуються під впливом цифровізації. Це не другорядна деталь. Це вісь сучасних змін.

Трансформаційні процеси постмодерну із притаманним йому скептицизмом щодо метанаративів та універсальних істин посилюють аксіологічну нестабільність і множинність. Постмодернізм послідовно відкидає ідею єдиної істини або загальної, раз і назавжди заданої системи цінностей, що веде до фрагментації соціального простору та появи багатьох, нерідко конкуруючих між собою ціннісних систем. У мережевому суспільстві це особливо виразно постає через розмаїття онлайн-спільнот і платформ, кожна з яких генерує власні норми поведінки, власну конфігурацію «свого» й «чужого». Чи не формуються тут паралельні світи цінностей, що майже не перетинаються?

Дослідження аксіологічних основ у такому контексті є, на нашу думку, не просто актуальним, а методологічно необхідним, оскільки дає змогу побачити, як саме змінюються традиційні цінності під впливом цифрових технологій та постмодерністських ідей. Воно водночас відкриває можливість критично осмислити, як ці зміни впливають на соціальні відносини, ідентичність і форми колективної свідомості в мережевих спільнотах. Важливо з'ясувати, чи ведуть ці

процеси до формування більш відкритого й толерантного соціального простору, чи, навпаки, прискорюють поляризацію, зростання недовіри та конфліктів. Це справжній іспит для сучасного суспільства.

У цьому підрозділі ми зосередимо увагу на ключових аксіологічних змінах, що відбуваються в мережевому суспільстві в умовах постмодерну та пост-постмодерну, у глобальному і, зокрема, українському освітньому ландшафті. Буде проаналізовано, як нові форми комунікації та інформаційного обміну впливають на формування цінностей, які виклики вони створюють для людиноцентричної парадигми освіти й які можливості відкривають для переосмислення громадянської місії освіти. Це дослідження, як нам видається, сприятиме більш глибокому розумінню складних процесів, що формують сьогоdnішній світ, і допоможе окреслити напрямки подальшого розвитку аксіологічних концепцій у цифрову епоху.

Релятивізм цінностей, що є характерною ознакою постмодерністського дискурсу, ставить під сумнів об'єктивність та універсальність будь-яких ціннісних орієнтирів. У результаті постає специфічна аксіологічна екологія, де старі норми вже не працюють, а нові ще не набули стабільності. Це створює серйозні виклики для освітніх програм і методів навчання, адже традиційні цінності та орієнтири зазнають постійного перегляду і, часом, девальвації. Саме тому важливо дослідити, як релятивістські підходи впливають на освітній процес і яким чином можна зберегти його стабільність та ефективність, не повертаючись до репресивних чи авторитарних моделей.

Одним із ключових теоретичних підходів до розуміння аксіологічних основ мережевого суспільства в контексті трансформацій постмодерну є концепція, запропонована Ж. Дельозом та Ф. Гваттарі у праці «Тисяча плато. Капіталізм і шизофренія» [138]. Вони вводять образ ризоми як метафору нелінійних, децентралізованих і багатовимірних структур, що протистоять класичним ієрархічним моделям організації соціального простору. Ризома не має ані єдиного початку, ані остаточного кінця, вона завжди перебуває між речами,

у русі, у розгалуженні, і саме в цьому, на нашу думку, виявляється її спорідненість із логікою мережевого суспільства [138].

Дельоз і Гваттарі підкреслюють, що ризоматичні структури відкривають можливість для нових форм соціальної взаємодії та нових аксіологічних конфігурацій, у яких цінності набувають флюїдного, контекстуально залежного характеру [138, с. 21]. У мережевому суспільстві відсутні єдині центри влади чи знання, натомість існує множинність вузлів та зв'язків, що динамічно змінюються, утворюючи своєрідні мережеві траєкторії. У цій ситуації традиційні цінності модерну, пов'язані зі стабільністю, єдністю та універсальністю, поступово відступають перед цінностями гнучкості, фрагментарності та плюралізму. Це змінює саму структуру освітнього та культурного ландшафту.

Із цією логікою тісно пов'язані концепції «детериторіалізації» та «ретериторіалізації», які розробляють Дельоз і Гваттарі для опису процесів постійного руйнування та створення нових аксіологічних просторів [138, с. 54]. Детериторіалізація означає вивільнення значень і практик із традиційних структур та символічних рамок, тоді як ретериторіалізація позначає формування нових контекстів, нових ціннісних орієнтирів і нових «місць» у культурному просторі. У мережевому суспільстві ці процеси не є поодинокими, вони тривають безперервно та взаємно переплітаються, що зумовлює динамічне переформатування аксіологічних основ. Освітні ландшафти виявляються втягнутими у цей рух.

Дельоз і Гваттарі вводять також поняття номадології як способу мислення, що відповідає ризоматичній структурі суспільства [138, с. 380]. Номадичний суб'єкт не прив'язаний остаточно до певної території чи жорстко фіксованої ідентичності, він постійно перебуває в русі, переходить із одного простору в інший, адаптується до нових умов і створює нові зв'язки. У цьому досить легко впізнати фігури сучасної мобільної, мережево під'єднаної людини, чия фізична й інформаційна мобільність стає нормою повсякденності. Це істотно впливає на формування цінностей, орієнтованих на інновації, адаптивність і відкритість до змін.

Одним із ключових мислителів постмодернізму, чия філософія суттєво позначилася на розумінні аксіологічних основ мережевого суспільства, є Ж. Дерріда. У праці «Письмо та відмінність» [40] він розгортає концепцію деконструкції, яка радикально ставить під сумнів усталені метанаративи та фіксовані значення. Дерріда стверджує, що будь-яке значення постає як результат диференціації та відкладання, через що воно принципово нестабільне і завжди відкрито для множинних інтерпретацій [40].

Дерріда наголошує, що у постмодерному суспільстві не існує остаточно фіксованих центрів чи привілейованих позицій, натомість розгортається нескінченна гра знаків та символів [40, с. 35]. Це безпосередньо впливає на аксіологічні основи мережевого суспільства, у якому цінності набувають контекстуального й флюїдного характеру. У цифровому середовищі інформація поширюється миттєво, кожен користувач може стати творцем контенту, і це сприяє розмиванню традиційних ціннісних ієрархій, зокрема й освітніх. Чи не постає тут новий різновид «цифрового неповноліття», коли суб'єкт губиться в потоці знаків?

У статті «Цілі людини» [41] Дерріда порушує запитання про те, що означає бути людиною в епоху, коли традиційні гуманістичні цінності піддаються радикальному перегляду. Він звертає увагу на те, що поняття «людина» завжди спиралося на певні метафізичні передумови, які в умовах постмодернізму втрачають свою переконливість [41, с. 12]. Це обумовлює необхідність нового осмислення аксіологічних основ, адже універсальні цінності вже не сприймаються як очевидна даність, а потребують критичної рефлексії та реконструкції. На нашу думку, саме тут відкривається поле відповідальної філософії освіти.

Дерріда також акцентує на визначальній ролі відмінності як принципу, що структурно формує ідентичність та цінності [41, с. 27]. У мережевому суспільстві, де взаємодія з різними культурними й соціальними групами відбувається майже безперервно, це сприяє розширенню горизонту плюралізму та толерантності. Водночас така ситуація може підсилювати аксіологічну

нестабільність, адже відсутність єдиних орієнтирів нерідко породжує відчуття невизначеності, фрагментації, розмиття власного «місця» в освітньому й соціальному просторі. Це виклик для ідентичності.

Концепція деконструкції дає змогу побачити, як у мережевому суспільстві відбувається розкладання традиційних ціннісних структур і формування нових, більш гнучких та контекстуально залежних аксіологічних моделей. Дерріда переконливо показує, що цінності ніколи не є остаточними, статичними чи універсальними, вони завжди перебувають у процесі трансформації та переосмислення [41, с. 35].

Це, у свою чергу, підкреслює необхідність постійного критичного підходу до аналізу цінностей і відкритості до нових інтерпретацій, зокрема у сфері освіти, де йдеться про формування громадянської позиції й гідності особистості.

Важливий вклад у розуміння аксіологічних основ мережевого суспільства та їхніх трансформацій у постмодерну епоху робить М. Фуко у праці «Наглядати й карати» [115]. Він аналізує генезу сучасних систем контролю та дисципліни, зосереджуючись на тих механізмах влади, які формують суб'єктів і їхню свідомість. Центральним образом стає паноптикум як метафора суспільних структур, у яких постійний нагляд перетворюється на основний засіб контролю та нормалізації поведінки.

Фуко стверджує, що влада в сучасному суспільстві проявляється не стільки через пряме придушення, скільки через мікромеханізми дисципліни, які проникають у повсякденні практики та в «живе тіло» соціальних інституцій [115, с. 21]. У контексті мережевого суспільства ці мікромеханізми модифікуються завдяки цифровим технологіям і алгоритмам, що дають змогу здійснювати майже безперервний нагляд за користувачами. Це веде до формування нових аксіологічних конфігурацій, у яких цінності приватності та автономії індивіда опиняються під питанням і потребують нової нормативної артикуляції.

У «Наглядати й карати» Фуко показує, як дисциплінарні практики формують «слухняні тіла» та стандартизовані моделі поведінки [115, с. 78]. У мережевому суспільстві аналогічні процеси можуть реалізуватися через

алгоритмічне управління інформаційними потоками та соціальними взаємодіями. Алгоритми соціальних мереж визначають, які повідомлення користувач бачить, із ким він частіше взаємодіє, які теми опиняються в центрі його уваги, і тим самим опосередковано впливають на його цінності та переконання. Це ставить під сумнів рівень автономії індивіда у власному виборі й змушує запитати, чи не стає він об'єктом нових, витончених форм контролю.

Фуко вводить також поняття біовлади як форми влади, спрямованої на управління не лише поведінкою окремих індивідів, а й життям популяцій, їхнім здоров'ям, безпекою, відтворенням [115, с. 45]. У цифрову епоху біовлада набуває нового виміру через збір і аналіз великих масивів даних про користувачів, що дозволяє прогнозувати, коригувати й навіть стимулювати певні моделі поведінки. Це ставить під сумнів традиційні аксіологічні основи, особливо цінності свободи, приватності й особистої відповідальності, і вимагає заново продумати етичні та правові рамки мережевого суспільства.

Крім того, Фуко послідовно наголошує, що влада і знання перебувають у нерозривній єдності, а знання фактично є формою влади [115, с. 27]. У мережевому суспільстві контроль над інформацією та даними стає ключовим ресурсом, що визначає конфігурацію сил у глобальному й національному освітньому просторі. Ті суб'єкти, які володіють технологіями та алгоритмами, отримують можливість впливати на аксіологічні орієнтири суспільства, задавати нові норми, стандарти та моделі «нормальної» поведінки. Це викликає цілком зрозуміле занепокоєння щодо концентрації влади в руках технологічних корпорацій і актуалізує потребу в механізмах демократичного контролю та підзвітності.

Таким чином, ідеї М. Фуко, викладені у праці «Наглядати й карати», забезпечують глибоке розуміння механізмів влади й контролю в сучасному мережевому суспільстві [115]. Вони дають змогу простежити, як цифрові технології трансформують аксіологічні основи, впливаючи на цінності індивідів і спільнот, і як змінюється сама екологія освітнього процесу під тиском нових режимів нагляду.

Це важливо для виявлення ключових викликів цифрової епохи та пошуку шляхів захисту свободи, автономії й справедливості в умовах посилення контролю. Не йдеться про відмову від технологій, а про переозначення їхнього місця в людиноцентричній парадигмі освіти.

Одним із провідних соціологів, які аналізували трансформації сучасного суспільства та їхній вплив на аксіологічні основи, є З. Бауман. У праці «Плинна сучасність» [122] він пропонує метафору плинності (liquidity) для опису постмодерного суспільства, в якому майже все набуває нестабільного, мінливого характеру. Бауман стверджує, що в умовах плинної сучасності змінюються соціальні структури, розмиваються кордони ідентичності, а самі цінності й норми втрачають визначеність і перетворюються на відносні, ситуативні орієнтири. Ландшафт стає рухомим.

Бауман підкреслює, що в такій плинній сучасності індивіди постійно зустрічаються з невизначеністю та ризиком [122, с. 22]. Соціальні зв'язки набувають крихкості, а аксіологічні орієнтири стають розмитими, часто тимчасовими. Люди змушені самотійно конструювати власні ціннісні системи, покладаючись на фрагментований досвід і розрізнені наративи, що призводить до посилення індивідуалізації та фрагментації суспільства. У мережевому суспільстві, де інформація й комунікація відбуваються миттєво, ці процеси лише прискорюються, створюючи нові форми вразливості.

Однією з ключових тез Баумана є твердження, що в плинній сучасності бракує стабільних структур, які б надавали сенс і напрямок життю індивіда [122, с. 60]. Це стосується і аксіологічних основ, адже цінності набувають характеру тимчасових договорів, пов'язаних із конкретними контекстами. У мережевому суспільстві, де значна частина взаємодій здійснюється у віртуальному режимі, а соціальні зв'язки можуть бути швидкоплинними, відбувається глибоке переосмислення того, що означає бути частиною спільноти і які цінності можуть вважатися справді спільними. На нашу думку, це ставить перед освітою питання про нові моделі солідарності.

Бауман звертається й до проблематики глобалізації як процесу, що радикально змінює аксіологічні основи сучасного суспільства [122, с. 77]. Глобальні мережі сприяють поширенню різноманітних культурних впливів і цінностей, що може вести як до культурної гомогенізації, так і до посилення локальних ідентичностей, які намагаються захистити власний «образ місця». У цьому контексті мережеве суспільство постає як арена зіткнення, діалогу й конкуренції різних аксіологічних систем, а від індивідів вимагається високий рівень адаптивності, критичного мислення та відповідальної громадянської позиції. Саме тут формується новий цивілізаційний вимір освітніх ландшафтів.

В умовах, коли Україна живе у режимі надзвичайних викликів війни, освітня система вже не може залишатися лише інституцією відтворення знань. Вона змушена перетворюватися на стратегічний ресурс виживання й відновлення суспільства, готуючи молодь до ефективного розв'язання проблем, що постають перед країною щоденно. В. Андрущенко наголошує на необхідності розуміти освіту як загальноцивілізаційний феномен, і це особливо виразно звучить саме в українських реаліях війни та соціально-економічних потрясінь [5, с. 5]. Це означає, що українська система освіти має одночасно орієнтуватися на глобальні тенденції та цінності і зберігати національну ідентичність, творчо адаптуючись до унікальних викликів, із якими стикається країна. На практичному рівні йдеться про розроблення нових освітніх програм, що інтегрують глобальні цінності й досвід, про впровадження методів навчання, які розвивають критичне мислення, адаптивність і креативність, про активне використання технологій для створення інтерактивних та персоналізованих навчальних середовищ, про підтримку та інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у єдиний освітній простір, а також про послідовний розвиток патріотичних та морально-етичних цінностей для формування відповідальних громадян, здатних до захисту країни та її повоєнного відновлення. Це не додаткова опція. Це імператив.

Дослідниця Т. Кравченко ставить принципово важливе запитання: «постає питання про духовність в сучасному світі, чи не змінюється вона завдяки

активному впливові мереж на свідомість, самосвідомість людини. Якщо мова йде про зміну цінностей сучасної людини, про активний вплив на свідомість, трансформацію тілесності, то не можна не говорити і про зміну духовності. Можливо, це нова духовність, яка притаманні тільки користувачам мережі, активним учасникам віртуальної реальності, яка стає реальнішою, ніж реальна реальність» [63, с. 61]. Ця думка, на нашу думку, фіксує один із найглибших вимірів сучасної аксіологічної трансформації, пов'язаної з впливом мережевих технологій на свідомість і самосвідомість людини. Т. Кравченко не просто констатує зміну цінностей, вона говорить про можливість появи якісно нової духовності, притаманної саме користувачам мережі й активним учасникам віртуальної реальності, яка у певних аспектах переживається як «реальніша» за фізичну реальність. Це вже не просто інструмент, а новий тип духовного простору.

Цитата Т. Кравченко є особливо релевантною для завдань нашого дослідження, оскільки підкреслює необхідність аналізу процесів децентралізації влади, зміни цінностей та духовних орієнтирів у мережевому суспільстві. Зміна духовності як елемент загальної аксіологічної трансформації неминуче впливає на зміст і форми освітніх програм, на стилі педагогічної комунікації, на розуміння місії вчителя. Традиційні духовні цінності вже не можуть сприйматися як самозрозуміла даність, вони потребують нового осмислення, діалогу й, можливо, оновленої формули презентації молодому поколінню. Освітні інституції змушені враховувати цей зсув у свідомості та самосвідомості, якщо хочуть готувати студентів до життя в умовах нової, гібридної реальності, де фізичні й віртуальні виміри тісно переплетені.

В українському контексті, де війна й соціально-політичні трансформації на перший план висувують питання національної ідентичності, духовної стійкості й солідарності, розуміння впливу мережевих технологій на духовність набуває особливої ваги. Це означає, що освітня система має віднайти тонкий баланс між глобальними тенденціями і національними особливостями, сприяючи розвитку критичного мислення, креативності, здатності до адаптації та водночас

зберігаючи й оновлюючи власні духовні традиції. Йдеться не про замикання в собі, а про здатність бути Україною у глобальному мережевому просторі.

М. Підлісний із тривогою зауважує, що «молоді люди не знають світу, в якому немає Інтернету; вони використовують Інтернет-технології у всьому, що роблять, плавно переходять від «реальної» до цифрової комунікації; чекають негайної відповіді на запитання, клацаючи по клавішах миші; вважають за краще вчитися на практиці, ніж у процесі обговорення або читання» [91, с. 137]. Ця характеристика нового покоління демонструє, наскільки глибоко цифрові технології змінюють ціннісні орієнтири, освітні очікування та повсякденні практики молоді. Фактично йдеться про «цифрово народжену» генерацію, для якої мережа є не додатком до реальності, а власним базовим середовищем.

У контексті завдань нашої роботи цитата М. Підлісного підкреслює потребу адаптації освітніх програм до нових реалій, де практичне навчання, досвід «тут і тепер» та інтерактивні методи виявляються ефективнішими за традиційні лекції й пасивне читання [91]. Це вимагає розроблення нових педагогічних стратегій, які враховують швидкість інформаційного обміну, змінену увагу, нові форми комунікації й колективної взаємодії в цифровому середовищі. Аналіз цієї проблеми є критично важливим для розуміння того, як релятивізм цінностей та децентралізація влади в умовах мережевого суспільства впливають на освітній процес, його зміст і структуру. Чи може школа залишатися репродуктивною в логіці суспільства, яке живе в режимі постійних оновлень?

У контексті української освіти це набуває особливої актуальності, оскільки сучасна молодь, що виросла разом з Інтернетом та переживає війну в режимі онлайн-реальності, має бути підготовлена до ефективного функціонування в умовах швидких технологічних, соціальних і політичних змін. Освітні програми повинні забезпечити розвиток не тільки критичного мислення й адаптивності, але й здатності відповідально використовувати цифрові технології для розв'язання складних завдань, для самоосвіти, для громадянської активності. Інакше кажучи, мова йде про формування компетентного й етично вкоріненого «цифрового громадянина».

Думка М. Підлісного підкреслює також важливість інтеграції сучасних технологій у навчальний процес для створення інтерактивних і персоналізованих освітніх середовищ, що стимулюють активне навчання [91]. Це може включати різні форми дистанційного навчання, віртуальні лабораторії, симуляційні програми, цифрові платформи для проектної роботи, які дозволяють студентам отримувати практичні навички, наближені до реальних умов. Інтеграція сучасних технологій, розвиток критичного мислення та адаптивності, на нашу думку, є ключовими елементами забезпечення ефективності освіти в сучасному мережевому суспільстві, особливо в умовах війни з Росією та майбутньої відбудови.

Специфічні соціально-політичні умови в Україні, включаючи війну та тривалу геополітичну нестабільність, мають глибокий вплив на аксіологічні трансформації. Коли країна живе в умовах постійної загрози, система освіти не може обмежитися роллю «постачальника знань», вона має адаптуватися так, щоб готувати молодь до активної участі у вирішенні критичних суспільних проблем, до відновлення зруйнованих інфраструктур, до побудови справедливого й солідарного суспільства. Освіта стає простором формування суб'єкта опору й відбудови.

У світлі досліджень В. Андрущенка, Т. Кравченко, М. Підлісного та інших учених українська освіта, на нашу думку, має зосередитися на формуванні нових ціннісних орієнтирів, які відповідали б одночасно національним і глобальним вимогам [5; 63; 91]. З одного боку, необхідно розвивати цінності, що сприяють інтеграції в глобальний освітній та культурний простір, такі як відкритість, колективна творчість, інноваційність, критичність. З іншого боку, важливо зберігати й поглиблювати національні особливості, духовність, історичну пам'ять, адаптуючи їх до нових реалій цифрової епохи. Освітня система України має враховувати ці виклики, використовуючи сучасні технології для створення навчальних середовищ, що підтримують інтерактивність і персоналізацію навчання, зокрема через дистанційні формати, віртуальні лабораторії та інші

інноваційні підходи. Йдеться про формування єдиного, але не уніфікованого простору освіти.

Важливою складовою цього процесу є розвиток патріотичних та морально-етичних цінностей, які сприятимуть формуванню відповідальних громадян, готових до захисту країни й участі в її відновленні. Це включає вивчення історії України, усвідомлення культурних традицій, рефлексію над досвідом війни, а також виховання толерантності, поваги до прав і свобод інших, здатності до діалогу у полікультурному середовищі. Питання не лише в тому, «кого ми навчаємо», а й «яких громадян ми формуємо».

У світовому контексті К. Переш досліджує вплив цифрової революції на економічні та соціальні структури, аналізує нові форми організації, що виникають завдяки мережевим технологіям [176]. Автор описує еволюцію технологічних можливостей і їхню роль у формуванні глобальних інноваційних мереж і ланцюгів доданої вартості, наголошуючи, що цифрові платформи й мережеві взаємодії радикально змінюють саму логіку виробництва, розподілу й споживання. Для нашого дослідження позиція К. Переша важлива тим, що підкреслює необхідність системного аналізу трансформаційних процесів, які відбуваються під впливом мережових технологій, а отже, й необхідність аксіологічного осмислення цих змін [176].

Переш розглядає цифрову революцію як ключовий чинник розвитку нових економічних і соціальних структур, що, у свою чергу, вимагає від освітніх систем адаптації до нових реалій [176]. Йдеться про розвиток у молоді навичок, необхідних для успішного функціонування в мережевому суспільстві: креативності, критичного мислення, здатності до інновацій, міждисциплінарної взаємодії, уміння працювати в глобальних командах. Усе це стає частиною нового «аксіологічного пакета» освіти.

В українському контексті, де суспільство живе під тиском війни та соціально-економічної нестабільності, розуміння впливу цифрової революції на економічні й соціальні структури набуває особливої ваги. Освітні програми мусять враховувати ці зміни, готуючи фахівців, здатних працювати в нових

умовах, використовувати сучасні технології для відновлення й розвитку країни, для включення України в глобальні інноваційні мережі. Це передбачає інтеграцію цифрових технологій у навчальний процес, розвиток інноваційних підходів і створення середовищ, що підтримують обмін знаннями й співпрацю. Освітній ландшафт має навчитися говорити мовою інновацій.

Завдання нашого дослідження включає аналіз того, як сучасні технології сприяють формуванню нових ціннісних орієнтирів і соціальних структур, а також як ці зміни можуть бути інтегровані в систему освіти. Позиція К. Переша допомагає зрозуміти, що цифрова революція змінює не лише економічні, а й соціальні структури, створюючи нові можливості для глобальної співпраці та інновацій [176]. Це, своєю чергою, вимагає від освітніх програм адаптації до цих змін, розробки нових підходів, які враховують нові економічні й соціальні реалії та їхній аксіологічний вимір.

Дослідження К. Переша підкреслює необхідність глибокого аналізу впливу цифрової революції на економічні й соціальні структури як важливого аспекту завдань нашої роботи [176]. Такий аналіз дозволить сформулювати рекомендації для освітніх програм, спрямованих на підготовку молоді до життя та роботи в умовах цифрових трансформацій і глобальних змін. Інтеграція сучасних технологій у навчальний процес, розвиток інноваційних підходів, створення середовищ, що сприяють обміну знаннями й співпраці, постають як ключові елементи забезпечення ефективності освіти в сучасному мережевому суспільстві. Інакше кажучи, мова йде про освіту як про інвестицію в майбутнє, а не лише як про послугу.

Південнокорейські автори К. Хьон та Ю. Чун критично аналізують вплив цифрових комунікаційних технологій на соціальні та політичні зміни, зокрема те, як вони сприяють формуванню нових колективних ідентичностей і участі в соціальних рухах [161]. Вони звертають увагу на те, що цифрові платформи можуть бути потужним інструментом мобілізації громадян, підтримки соціальних рухів, конструювання нових форм колективної суб'єктності.

Мережеві спільноти стають новими «політичними аренами», де формуються й перевіряються цінності.

У контексті завдань нашої роботи дослідження К. Хьона та Ю. Чуна є важливим для розуміння того, як цифрові комунікаційні технології впливають на соціальні й політичні структури, а також на процеси формування цінностей у мережевому суспільстві [161]. Їхній аналіз підкреслює необхідність уваги до нових колективних ідентичностей і їхньої ролі в розвитку соціальних рухів, що має пряме значення для освітньої системи. Освітні програми повинні включати розгляд впливу цифрових технологій на соціальні й політичні процеси, сприяти розвитку критичного мислення, медіаграмотності й здатності аналізувати складні соціальні явища.

Для українського контексту це особливо значуще, оскільки суспільство переживає драматичні політичні й соціальні трансформації, а цифрові технології відіграють ключову роль у мобілізації громадян, координації волонтерських ініціатив, підтримці демократичних процесів, міжнародній адвокації. Вплив цифрових технологій на формування колективних ідентичностей та мобілізацію громадян може й має використовуватися для посилення демократичних практик і громадянської активності. Освітня система покликана сприяти розвитку таких навичок, як критичне мислення, здатність до участі в соціальних рухах, усвідомлене розуміння нових форм колективної ідентичності, які виникають у цифрову епоху. У цьому сенсі мережеве суспільство постає не лише як виклик, а й як шанс для оновленого українського громадянства.

Д. Бойд та Н. Еллісон аналізують вплив цифрових технологій на соціальні відносини й циркуляцію інформації в онлайн-мережах, зосереджуючись передусім на тому, як цифрові платформи змінюють самопрезентацію людини та форми конструювання ідентичності [130]. Автори підкреслюють, що онлайн-платформи дають змогу користувачам не лише підтримувати вже наявні соціальні зв'язки, а й вибудовувати нові мережі взаємодії, що безпосередньо впливає на їхнє самовизначення, передчуття власної значущості та способи комунікації з іншими. Вплив цифрових технологій на ці процеси є складним і

багатовимірним, оскільки платформи, з одного боку, розширюють можливості для комунікації та самовираження, а з іншого створюють нові виклики для автентичності, приватності та відповідальності за власний образ у мережі [130]. На нашу думку, саме тут розгортається один із ключових аксіологічних вузлів мережевого суспільства.

Думка Д. Бойд та Н. Еллісон є принципово важливою для контексту завдань дисертації, оскільки вона розкриває глибинні зміни в соціальних відносинах під впливом цифрових технологій [130]. Їхнє дослідження допомагає зрозуміти, що цифрові платформи перестають бути нейтральним каналом і впливають на самопрезентацію як на ключовий вимір формування ідентичності в сучасному мережевому суспільстві. Саме тому, на нашу думку, аналіз практик самопрезентації та конструювання ідентичності має бути органічно вбудований в освітні програми, щоб допомогти студентам критично осмислювати власну онлайн-активність і її наслідки для їхнього самовизначення, репутації, колективної відповідальності. У цьому сенсі йдеться не просто про техніку «цифрового етикету», а про нову аксіологічну грамотність.

В українському контексті, де суспільство перебуває в стані активних змін, війни та адаптації до нових політичних і культурних реалій, вплив цифрових технологій на соціальні відносини набуває особливої ваги. Цифрові платформи стають простором не лише для спілкування, а й для консолідації, солідарності, взаємодопомоги, волонтерства. Освітні програми, на нашу думку, мають враховувати ці зміни та сприяти розвитку у студентів навичок критичного мислення, саморефлексії й відповідального ставлення до власної присутності в мережі. Це включає усвідомлення того, як онлайн-дії формують їхню ідентичність, як впливають на взаємодію з іншими та яким чином цифрові платформи можуть використовуватися як для позитивних, так і для деструктивних соціальних змін. Це справжній іспит для освітнього простору.

М. Маклюен та Г. Інніс пропонують концепцію медіаекології й показують її роль у формуванні соціальних та культурних структур. Вони наголошують, що інтерактивний характер інтернету сприяє своєрідному поверненню до «усної

культури», у якій медіа стають середовищем живої соціальної взаємодії, а не лише каналом передачі готових повідомлень [169]. Ідеться про зміну «середовища сприйняття», в якому людина існує, мислить, комунікує. На нашу думку, це радикально змінює й освітній ландшафт.

Думка М. Маклюєна та Г. Інніса є принципово важливою для завдань цієї роботи, оскільки вона демонструє, що медіа в мережевому суспільстві не просто відображають реальність, а активно конструюють нові форми соціальності та культури [169]. Концепція медіаекології допомагає зрозуміти, як інтерактивні медіа, насамперед інтернет, формують нові типи комунікації, нові моделі спільнот та нові «регістри» публічності, які мають бути враховані при розробленні сучасних освітніх підходів. Освітні програми, очевидно, повинні реагувати на це, розвиваючи в здобувачів освіти навички, необхідні для ефективної комунікації в умовах нової, цифрово посиленої «усної культури».

В українському контексті, де суспільство проходить через глибокі трансформації та змушене адаптуватися до нових реалій війни, медіаекологічний підхід дає змогу побачити, як медіа впливають на мислення, поведінку, структуру публічного простору. Освітні програми мають враховувати цей вплив, розвиваючи у студентів критичне мислення, медіаграмотність, здатність розрізняти маніпулятивні практики та відчитувати ціннісні імплікації медіатекстів [169]. Це включає вивчення того, як медіаекологія впливає на суспільні процеси, на формування громадської думки, на легітимацію або, навпаки, делегітимацію певних практик. Освітні установи можуть і повинні використовувати ці знання для підготовки молоді до життя в складному медіасередовищі, де інформація перетворюється на ключовий ресурс влади й впливу.

Дослідження М. Маклюєна та Г. Інніса допомагає усвідомити, що медіа не тільки описують, але й конструюють соціальні процеси, задають «ритм» і «тональність» публічної сфери [169]. Це вимагає від освітніх програм відповідної адаптації та розробки нових підходів, які враховують вплив медіа на соціальну взаємодію, культуру та аксіологічні орієнтири. Інтеграція

медіаекологічних знань у навчальний процес стає ключовою умовою ефективності освіти в сучасному мережевому суспільстві, особливо в Україні, де медіапростір є полем боротьби за смисли, ідентичності, майбутнє.

Порівнюючи український контекст із окресленими вище ідеями постмодерністів та пост-постмодерністів, можна виявити як спільні тенденції, так і специфічні особливості аксіологічних трансформацій сучасного суспільства. Українські вчені, зокрема В. Андрущенко, Т. Кравченко та М. Підлісний, акцентують на необхідності глибокого переосмислення цінностей у контексті глобалізаційних процесів і впливу мережевих технологій на свідомість та самосвідомість людини [5; 63; 91]. У цьому сенсі український освітній ландшафт постає як простір, де глобальні теоретичні сюжети набувають конкретного історико-політичного виміру.

В. Андрущенко говорить про формування нової ціннісної парадигми освіти як загальноцивілізаційного феномену [5, с. 5]. Цей підхід співзвучний із концепціями пост-постмодернізму, які пропонують Б. Тернер та М. Епштейн. Тернер підкреслює необхідність інтеграції найкращих аспектів модерну та постмодерну, поєднання технологічного прогресу з відновленням етичних і моральних цінностей [195]. Епштейн, у свою чергу, пропонує транспостмодернізм як рух до синтезу різних культурних та ідеологічних напрямів, наголошуючи на важливості духовності й пошуку нових смислів у перенасиченому інформацією світі [128]. Український акцент на освіті як засобі адаптації до глобальних змін, формуванні відповідального громадянства та духовної стійкості очевидно відлунує ці постпостмодерні тенденції до творення нових аксіологічних моделей.

Т. Кравченко порушує питання зміни духовності під впливом мережевих технологій, стверджуючи, що виникає «нова духовність», притаманна користувачам мережі [63, с. 61]. Це резонує з ідеями Ж. Дерріди про деконструкцію традиційних значень і формування нових смислів у постмодерному суспільстві [40]. Однак, якщо Дерріда акцентує на нестабільності значень і відсутності фіксованих центрів, то Кравченко наголошує на

формуванні нового духовного виміру, пов'язаного з мережевим досвідом. У цьому можна вбачати спробу подолання постмодерного цинізму й пошук оновлених аксіологічних основ, що є характерним для пост-постмодерністського горизонту. Український контекст додає до цього досвід війни, загрози, травми, що надає темі духовності екзистенційної гостроти.

М. Підлісний звертає увагу на те, що молодь, яка виросла в епоху Інтернету, має інші ціннісні орієнтири та інші способи навчання [91, с. 137]. Це співзвучно з концепцією дігімодернізму А. Кірбі, який підкреслює активну участь мас у створенні контенту через цифрові технології, зміну аксіологічних основ суспільства, децентралізацію авторства та розмивання традиційних ієрархій [163; 162]. Обидва підходи фіксують той факт, що цифрові технології радикально змінюють способи взаємодії людей з інформацією та між собою, що вимагає адекватної адаптації освітніх програм і методів. Для української освіти це означає необхідність переходу від репродуктивних моделей до інтерактивних, проектних, досвідно орієнтованих.

Український контекст водночас демонструє специфічні соціально-політичні умови, насамперед війну та тривалу геополітичну нестабільність, які суттєво впливають на аксіологічні трансформації. В умовах кризи зростає потреба в збереженні національної ідентичності, духовних цінностей, почуття відповідальності за майбутнє країни. Це перегукується з ідеями Е. Ганса про постміленіалізм, де важливе місце посідає активна участь громадян у соціально-політичних процесах для розв'язання глобальних і локальних проблем [148]. Українські дослідники справедливо наголошують на необхідності формування патріотичних та морально-етичних цінностей, що сприятимуть відновленню та розвитку країни й не дозволять розчинитися в безликій глобальній анонімності.

Дослідження К. Переша про вплив цифрової революції на економічні та соціальні структури [176] резонують із українським акцентом на необхідності адаптації освіти до нових реалій мережевої економіки та суспільства. Це узгоджується з постпостмодерністськими підходами, які визнають значущість технологічного прогресу й його роль у формуванні нових ціннісних орієнтирів

[176]. Українські вчені, спираючись на цей глобальний контекст, підкреслюють, що освіта має готувати молодь до ефективного функціонування в мережевому суспільстві, розвиваючи навички креативності, критичного мислення, інноваційності, підприємливості.

Т. Кравченко та М. Підлісний акцентують на зміні свідомості та самосвідомості людини під впливом мережевих технологій, що співзвучно з постмодерністськими ідеями фрагментації ідентичності та множинності значень [63; 91]. Однак українські дослідники, на відміну від чисто теоретичних моделей, більше фокусуються на практичних аспектах цих змін, на їхніх наслідках для освіти, духовності, громадянської позиції. Це демонструє прагматичний, орієнтований на розв'язання конкретних проблем підхід, характерний для пост-постмодерністського мислення.

Дослідження Д. Бойда та Н. Еллісон щодо впливу цифрових технологій на соціальні відносини та ідентичність [130] підтверджують спостереження українських учених про трансформацію способів комунікації та самопрезентації. Це співпадає з постмодерністським наголосом на децентралізації й фрагментації, але український контекст робить цей сюжет гостро практичним, оскільки порушує питання медіаграмотності, інформаційної безпеки, захисту від маніпуляцій, формування сталих ціннісних орієнтирів в умовах війни.

Загалом український контекст відображає як постмодерні тенденції до фрагментації та нестабільності цінностей, так і пост-постмодерні прагнення до формування нових аксіологічних моделей, що відповідають сучасним викликам. Українські дослідники визнають складність та неоднозначність сучасного світу, але водночас шукають практичні рішення для адаптації суспільства й освіти до нових реалій. Це цілком відповідає духові пост-постмодернізму, який не зупиняється на діагнозі, а шукає шляхи конструктивної відповіді.

Українські реалії доповнюють і конкретизують загальні теоретичні концепції постмодернізму та пост-постмодернізму, демонструючи, як глобальні тенденції втілюються в унікальних соціально-політичних умовах, позначених війною, боротьбою за суб'єктність, цивілізаційним вибором. Це підкреслює

необхідність урахування національних особливостей під час аналізу аксіологічних трансформацій у мережевому суспільстві та розробки освітніх стратегій, які б відповідали і глобальним, і локальним потребам. Інакше кажучи, ідеться про пошук такої моделі освіти, яка залишатиметься вкоріненою в українському ґрунті й водночас буде відкрита до європейського та світового освітнього простору.

2.2. Віртуальні спільноти як носії нових цінностей у цифрову епоху

У сучасному мережевому суспільстві віртуальні спільноти вже не екзотика, а повсякденний «фон» нашого життя, той новий шар соціальної реальності, в якому вибудовуються й випробовуються інші ціннісні патерни. Вони непомітно, але наполегливо розшаровують традиційні аксіологічні структури, створюючи напруження між усталеними соціальними нормами та новими інтенціональностями, що народжуються в цифровому середовищі. Не про декоративний «додаток до реального життя» тут ідеться, а про простір, у якому переписується сама екологія соціальних відносин. Це породжує колізії, інколи доволі гострі, між традиційною етикою та практиками мережевого співжиття, і тому вимагає не лише опису, а й філософської діагностики репресивного потенціалу нових цифрових практик, їхнього впливу на колективну свідомість і конституцію індивідуальної ідентичності.

Актуальність теми цього підрозділу зумовлена потребою зрозуміти, як саме віртуальні спільноти, виступаючи носіями нових цінностей, переформатовують соціальні відносини і схеми перерозподілу влади в суспільстві. Іманентна присутність цифрових технологій у повсякденній рутині створює нові інтенціональні структури взаємодії, нові соціальні автоматизми, які часто тихо входять у повсякденність, не питаючи дозволу. Саме тут виникають патерни поведінки, що можуть суперечити традиційним етичним і моральним нормам, продукуючи аксіологічні конфлікти, які школа, університет, родина вже не встигають осмислювати. Це не дрібниця. Дослідження віртуальних спільнот як феномену, здатного радикально трансформувати соціальні цінності, є надзвичайно важливим, адже дозволяє виявити не лише очевидні, а й приховані

аксіологічні зсуви, їхню внутрішню логіку та можливі наслідки для майбутнього суспільства, яке опинилося між традиційними цінностями та новими, сформованими в цифрову епоху.

Про які саме віртуальні спільноти йдеться, коли ми говоримо про цей новий тип соціальної організації. Наведемо кілька показових прикладів, добре розуміючи, що повний перелік тут був би жестом академічного пофігізму щодо реальної багатоманітності мережевого середовища. Однією з найбільш відомих є Reddit, платформа, що об'єднує користувачів навколо найрізноманітніших тем – від науки і технологій до розваг, політики та особистого розвитку. Кожен користувач може приєднатися до різних «сабредітів», тобто тематичних підспільнот, формуючи власний інформаційний кокон і водночас унікальну екосистему для обміну ідеями та знаннями [181].

GitHub постає як професійна спільнота розробників програмного забезпечення, де учасники відкрито співпрацюють над проектами, обмінюються досвідом, колективно вдосконалюють код і водночас виробляють не лише технічні, а й ціннісні стандарти спільної праці [152]. Тут відкритість коду перетворюється на відкритість як норму. Stack Overflow функціонує як інша професійна мережа, де програмісти ставлять запитання й відповідають одне одному, створюючи особливу форму мережевої меритократії, в якій авторитет вибудовується через практичну компетентність, а не формальні звання [191]. Це вже не просто база знань, це простір, де ранжуються експертиза й довіра.

У соціально-політичному контексті вагомим прикладом є численні спільноти у Facebook, де користувачі об'єднуються навколо суспільно значущих тем – від громадянського активізму до волонтерських ініціатив і локальних рухів [144]. Саме через такі групи координуються дії, організовуються події, мобілізується підтримка. Там, де колись діяли класичні партійні структури, тепер нерідко працює «фейсбук-актив», який інколи за лічені години створює нові конфігурації публічного простору. Discord постає як платформа, популярна серед геймерів та ентузіастів різних хобі, але фактично формує цілі мережеві «племена», що живуть у текстових і голосових каналах, вибудовуючи власні

правила, ритуали, форми солідарності [141]. LinkedIn, у свою чергу, конструює професійні спільноти, де фахівці різних галузей налагоджують ділові контакти, діляться інформацією, вибудовують траєкторії кар'єрного зростання й виробляють нові норми професійної видимості [166].

Спільнота Quora надає можливість ставити запитання на будь-які теми та отримувати відповіді від експертів і зацікавлених ентузіастів, створюючи простір, де знання циркулює в режимі постійного уточнення, дискусії, інколи й конфлікту [179]. Coursera та інші освітні платформи об'єднують студентів і викладачів з усього світу у спільнотах довкола онлайн-курсів, де співіснують різні освітні культури й очікування [136]. У сфері здорового способу життя показовими є спільноти користувачів MyFitnessPal [170] або Fitbit [145], де люди діляться даними, порадами, досяганнями й невдачами, формуючи специфічну «тілесну» етику самоконтролю, дисципліни, взаємопідтримки. Платформа Pinterest створює віртуальну спільноту довкола творчості, дизайну, кулінарії, моди та інших форм креативності, де користувачі надихають одне одного й виробляють нові смаки та візуальні стандарти [177]. Чи не формується тут новий тип «естетичної спільноти», де нормою стає нескінченне прокручування бажаних образів.

Багато з цих проявів були передбачені ще М. Кастельсом, який у праці «The Rise of the Network Society» аналізує становлення мережевого суспільства як визначальної риси інформаційної епохи [135]. Він показує, що це суспільство постає не внаслідок абстрактного «прогресу», а внаслідок конкретних економічних та соціальних трансформацій, пов'язаних із впровадженням інформаційних технологій та розвитком інтернет-економіки. Кастельс досліджує, як стрімкий розвиток технологій змінює соціальну структуру, економічні відносини та культурні практики на глобальному рівні, створюючи нові конфігурації влади, доступу, видимості [135].

Основний акцент робиться на тому, що мережеве суспільство є глобальним феноменом, який пронизує всі виміри життя – від економіки до культурних форм самовираження. У цьому суспільстві виникають нові типи взаємодії, що

ґрунтуються на можливості безпосереднього зв'язку між індивідами й групами через цифрові платформи, незалежно від географічних кордонів і традиційних інституційних рамок. Культурна ідентичність за таких умов набуває нових рис, оскільки формується у перехресті локального досвіду і глобальних комунікаційних мереж, де завжди є спокуса сховатися в комфортній інформаційній бульбашці [135]. Це вже інша соціальна екологія.

Праця Кастельса є ключовою для розуміння сучасних процесів, зокрема для аналізу віртуальних спільнот як феномену, безпосередньо вбудованого в архітектоніку мережевого суспільства. У контексті нашого дослідження важливо простежити, як ці нові форми соціальної організації впливають на процеси культуротворення й формування нових ціннісних орієнтирів у віртуальних спільнотах. Мережеві структури, про які пише Кастельс, трансформують не лише економічні моделі, а й глибоко змінюють соціальні відносини та культурні практики, створюючи передумови для виникнення нових аксіологічних патернів у цифровому середовищі [135]. Саме тут починається робота з «настроювання» людських орієнтирів під логіку мереж.

Актуальність феномену віртуальних спільнот у контексті трансформацій інформаційного суспільства зумовлює потребу не поверхового, а глибинного філософського аналізу їхньої ролі в сучасній соціокультурній реальності. Віртуальні спільноти постають як відповідь на нові виклики цифрової епохи, у якій традиційні освітні та соціальні інституції часто не встигають за темпами змін і змушені адаптуватися до нових форм взаємодії, співпраці, конфлікту. Питання лише в тому, хто встигне першим – інституції чи «освітня контркультура» мережі.

Масив джерел, дотичних до цієї проблематики, є багат шаровим і різноманітним. Назвемо лише кілька робіт, що є продуктивними в контексті завдань нашої дисертації. У добу стрімких цифрових трансформацій фундаментальна наука й освіта залишаються ключовими чинниками формування мережевого суспільства. І. Добронравова наголошує, що саме фундаментальна освіта створює основу для інновацій та здатності суспільства адаптуватися до

нових технологічних викликів [43]. Без цього розмови про «мережеву економіку знань» перетворюються на риторику.

М. Махній досліджує психологічні аспекти мережевого суспільства, акцентуючи вплив кіберпростору на формування особистості та соціальних зв'язків [73]. Йдеться про зміну звичних схем спілкування і про нові форми залежності, що важко вписуються в класичні психолого-педагогічні моделі. Цей вплив особливо помітний у періоди радикальних трансформацій, які аналізує В. Андрущенко, досліджуючи організоване суспільство в Україні на рубежі століть і фіксуючи збої в «нормальній» роботі освітньо-політичної машини [3].

М. Молодиченко у філософському аналізі модернізації цінностей через освіту підкреслює її вирішальну роль у формуванні нових ціннісних орієнтацій [76]. Освіта тут постає не як сервіс, а як інструмент глибинного переформатування аксіологічного горизонту. О. Івченко розглядає людський вимір формування громадянського суспільства, наголошуючи на значущості індивіда в соціальних трансформаціях [51]. Усе це разом формує більш складний образ мережевого суспільства, де інституції, особистості й спільноти перебувають у режимі постійного перезавантаження.

І. Фаріон із колегами аналізує мовні процеси, зокрема англіцизми як відображення соціокультурного контексту, що впливає на суспільні трансформації [112]. Мова тут постає чутливим індикатором зміни цінностей. І. Кадієвська досліджує вплив суспільних змін на українську наукову інтелігенцію, фіксуючи переломи в її ролі та статусі [54]. В. Даніл'ян у монографії аналізує перспективи розвитку інформаційного суспільства в Україні, наголошуючи на необхідності соціально-філософського аналізу цих процесів, щоб не залишити поле інтерпретації медіа й політичним технологам [39].

Колектив авторів під редакцією А. Баханова розглядає соціально-філософські аспекти трансформацій сучасного суспільства, пропонуючи міждисциплінарну оптику [106]. В. Лях у колективній праці аналізує ретроспективу та перспективу інформаційного суспільства, зосереджуючи увагу

на зміні соціальних зв'язків і форм комунікації [52]. І. Бойченко зі співавторами звертається до філософських аспектів буття людини в суспільстві, досліджуючи відносини, спілкування та духовність [18]. Усі ці дослідження фактично фіксують нову «екологію» соціальних зв'язків, хоча не завжди прямо вживають цей термін.

С. Крилова у соціально-філософському аналізі «краси людини» показує її як підставу взаємодії в суспільстві [66], а В. Воронкова розглядає філософію розвитку сучасного суспільства, аналізуючи теоретико-методологічні засади цих змін [21]. М. Онопрієнко, говорячи про високі технології та знаннєве суспільство, пропонує своєрідну дорожню карту технологічних мегапроектів [84]. В. Пилипчук у філософсько-правовому аналізі інформаційного суспільства наголошує на необхідності правових рамок для впровадження інформаційних технологій, аби вони не перетворилися на безконтрольний інструмент домінування [90].

І. Попова аналізує роль освіти в структурі екобезпечного розвитку, підкреслюючи її філософсько-світоглядну вагу [93]. Колективна монографія під редакцією О. Данильяна зосереджена на актуальних проблемах сучасного суспільства у філософсько-правовій перспективі [109]. У праці за редакцією В. Мельника розглядається взаємодія людини з глобальними викликами, зокрема проблемами ідентичності та свободи [71]. Н. Павлусів аналізує філософську спадщину Едіти Штайн, окреслюючи її значення для сучасної думки [86]. Це все про те, як людина «вписується» у світ, що швидко змінюється.

С. Костючков звертається до біополітичного виміру філософсько-освітньої концепції в умовах громадянського суспільства [59]. Колективна монографія під редакцією О. Панфілова досліджує соціологічні виміри сучасного інформаційного суспільства [114]. Ю. Петрухно пропонує детальний аналіз складових інформаційного суспільства, який стає важливою основою для подальших досліджень [89]. В. Бех зі співавторами аналізують ціннісно-сміслові зміни, спричинені пандемією COVID-19, у серії публікацій про освіту, постмодернізм і глобальні виклики [125; 124; 126; 127]. В. Вашкевич і В.

Тимашова звертають увагу на сучасні філософські тенденції в контексті космічної політики [197]. О. Базалук аналізує вплив постмодерністської філософії на освіту, наголошуючи на її ролі у формуванні сучасних стилів мислення [8].

Узагальнюючи цей масив, маємо підстави стверджувати, що в сучасному суспільстві інформаційні технології та освіта спільно формують нову ціннісну парадигму, яка відображає складні соціально-філософські трансформації. Філософський аналіз дозволяє побачити взаємозв'язок між технологіями, цінностями та соціальними структурами й дає змогу оцінити не лише емансипативний, а й репресивний потенціал нових практик. Це своєрідна перевірка на зрілість і для суспільства, і для його освітніх інституцій.

Як слушно зазначає В. Андрущенко, нині настав час «розумної освіти», яка відповідає потребам сучасного суспільства та створює нові можливості для інтеграції знань і досвіду різних соціальних груп [2]. Значущість віртуальних спільнот у цьому контексті полягає в їхній здатності об'єднувати людей навколо спільних цінностей та інтересів, незалежно від географічних кордонів, соціального статусу чи культурних відмінностей. Віртуальні платформи, на яких функціонують ці спільноти, стають місцем вироблення нових ціннісних орієнтирів, які включають пріоритет знання, відкритість інформації, співпрацю, горизонтальність.

Водночас ці спільноти створюють і власну нормативність, власну «екологію освітнього процесу» поза школою та університетом, де інколи відтворюються, а інколи й підважуються традиційні дисциплінарні практики. Вони формують нову соціальну реальність із власними етичними та моральними кодами, що нерідко вступають у конфлікт із усталеними ціннісними патернами. Чи не тут, у цих точках напруження, ми й мусимо шукати ключ до розуміння аксіологічних трансформацій цифрової епохи.

Водночас необхідно врахувати, що віртуальні спільноти не лише трансформують конфігурацію соціальних взаємодій, а й латентно перекодовують освітні парадигми, у яких формується те, що В. Андрущенко

означає як «розумну освіту» [2]. Йдеться вже не про технічний канал передачі знань від викладача до студента, а про складний простір продукування, циркуляції й критичної рефлексії знання, де зростає інтелектуальний потенціал як окремої особистості, так і суспільства загалом. Така модель освіти постає на перетині принципів інтерактивності, відкритої доступності й індивідуалізації навчальних траєкторій; саме в цій конфігурації кристалізуються нові аксіологічні орієнтації цифрового суспільства, де цінністю стає не лише результат, а й спосіб співбуття у спільноті, режим участі у колективній роботі думки.

О. Дзьобань слушно фіксує, що «у даний час активно формується нова глобальна соціальна реальність, яка діалектично поєднується з локальною соціальною реальністю. Світ на глобальному й на локальному рівнях стикається з ускладненням соціокультурної динаміки суспільства, небаченими раніше біфуркаціями. В умовах глобалізації конкретні культури, піддаючись змінам, починають не тільки активно протидіяти, але й рефлексувати, прагнучи підтримувати свою ідентичність. Зі свого боку місцеві, культурні особливості, представлені, в тому числі, у персональних, локальних мережах, впливають на характер рефлексії самої глобалізації, того соціуму, який продукує глобальні віртуальні мережі» [42, с. 10]. Ця теза дозволяє побачити, що формування нової глобальної реальності не зводиться до одномірної інтеграції – воно супроводжується потужними процесами диференціації, у межах яких локальні культури прагнуть не розчинитися у безликій «мережевій універсальності», а зберегти власну ідентичність, водночас адаптуючись до викликів глобалізації.

Процес має виразно діалектичний характер: з одного боку, глобалізація, проникаючи в локальні соціуми, змінює їхню соціокультурну динаміку, породжуючи нові форми соціальної організації та комунікації, що опосередковуються глобальними віртуальними мережами; з іншого – локальні культури, перебудовуючись під тиском цих трансформацій, починають впливати на сам характер глобалізації, надаючи їй конкретних історико-культурних змістів та обмежень. Цей вплив матеріалізується у створенні локальних мереж – цифрових спільнот, які є водночас інструментом збереження культурної

своєрідності й каналом входження в глобальні процеси. Таким чином, персональні та локальні мережі, відображаючи особливості культурних контекстів, надають специфічного змістового забарвлення глобальним комунікаціям і породжують нові біфуркації соціокультурної динаміки [42, с. 10–11].

Можна говорити про своєрідний діалог глобального й локального, що вже не вкладається в схему односторонньої експансії, а постає як взаємне коригування й співформування. Локальні спільноти не обмежуються пасивним сприйняттям глобальних трендів, а активно вступають із ними в інтерпретаційний конфлікт, переосмислюючи їх у власному культурному горизонті. У результаті виникають нові типи культурної ідентичності, які поєднують глобальні й локальні елементи, конструюючи гібридні культурні форми, що одночасно належать кільком рівням соціальної реальності. Саме в цій зоні перетину, у цьому полі напруження між «глобальним кодом» і «локальним голосом», постають нові ціннісні орієнтації мережевого суспільства.

Інтернет-технології, як зазначає О. Найдъонов, мають суперечливий вплив на процеси культуротворення, оскільки здатні одночасно генерувати нові культурні форми й провокувати руйнацію традиційних культурних практик [77]. З одного боку, цифрове середовище відкриває безпрецедентні можливості для комунікації, циркуляції знань, інтеграції різнорідних культурних елементів; воно стимулює культурну глобалізацію, створення нових форм культурної ідентичності, що вже не вписуються в національно-державні межі. Віртуальні спільноти стають лабораторіями нових культурних синтезів, де індивіди з різних частин світу взаємодіють, обмінюються досвідом і спільно виробляють нові ціннісні орієнтири, що отримують статус глобальних культурних феноменів.

З іншого боку, той самий процес містить у собі значні ризики: уніфікацію культурних норм, стандартизацію культурних продуктів, витіснення локальних смислів з публічного простору. Найдъонов підкреслює, що масова культура, яка поширюється через інтернет-технології, часто має тенденцію редукувати складні культурні феномени до простих, легко тиражованих і універсалізованих форм

[77, с. 95–96]. У цьому сенсі Інтернет стає ареною напруженої боротьби між глобальними й локальними культурними трендами, простором, де відбувається одночасно інтеграція й конфлікт, творення й розмивання культурної своєрідності. Діалектична взаємодія глобального й локального тут не є абстракцією, а щоденною практикою, що вимагає філософського осмислення й вироблення нових підходів до збереження культурного різноманіття в умовах цифрової епохи.

У процесі розвитку віртуальних спільнот особливої ваги набуває питання змісту – того, що саме циркулює в цих мережах і яким чином це структуровано. Як зазначають Р. Паздерська та О. Марковець, ефективність функціонування віртуальної спільноти значною мірою залежить від якості та релевантності контенту, що пропонується її учасникам, а також від здатності спільноти гнучко адаптуватися до потреб і запитів своєї аудиторії [87]. Іншими словами, віртуальна спільнота стає живою доти, доки в ній відтворюється й оновлюється зміст, який резонує з інтересами, очікуваннями та ціннісними орієнтаціями її членів.

Ключовим тут є точне визначення інтересів і пріоритетів учасників, що дає змогу створювати контент, який не просто відповідає їхнім очікуванням, а й спонукає до активної участі, взаємодії, співтворчості. Паздерська та Марковець наголошують, що для підвищення ефективності контенту необхідно враховувати специфіку платформи, на якій функціонує спільнота, а також домінуючі форми взаємодії між її членами [87, с. 69–77]. Спільноти, орієнтовані на обмін знаннями, потребують контенту, що стимулює колективну рефлексію, продукування нових знань, тоді як розважальні чи комерційні спільноти потребують стратегій, націлених на утримання уваги, емоційну залученість, повторюваність практик.

Практична реалізація таких стратегій передбачає активне використання інтерактивних форматів – обговорень, опитувань, вебінарів, інтерактивних сесій, а також створення «ексклюзивного» контенту, що підвищує символічну цінність належності до спільноти. Це підтверджується й іншими дослідженнями, які

акцентують на значенні інтерактивних комунікаційних стратегій для розвитку віртуальних спільнот і формування нових аксіологічних орієнтацій у цифровому середовищі [2; 77]. Саме взаємодія, а не пасивне споживання, стає джерелом ціннісної новизни.

Філософське осмислення освіти в умовах цифрової епохи є принципово важливим для розуміння трансформаційних процесів у суспільстві. У навчальному посібнику під науковою редакцією академіка В. Андрущенка освіта розглядається як базовий інститут, що не лише транслює знання, а й формує світоглядні та ціннісні орієнтири індивідів, моделює горизонти їхньої життєвої перспективи [113]. В ситуації, коли технологічний прогрес і розвиток віртуальних спільнот змінюють традиційні форми навчання, зростає значення освіти, здатної не просто «вбудувати» цифрові інструменти, а відповісти на нові виклики і сприяти формуванню відповідального громадянства.

Ця позиція корелює з висновками попередніх досліджень, де підкреслюється роль віртуальних спільнот як середовищ, у яких експериментуються нові формати навчання і взаємодії [2; 87]. Важливим тут є також вимір взаємодії глобального й локального в освіті: освітні системи мають одночасно бути відкритими до глобальних освітніх трендів і чутливими до локальних культурних, мовних, історичних контекстів [42; 77]. Саме в цій подвійній оптиці – глобальній і локальній – стає можливим осмислення тих аксіологічних зсувів, які породжує цифрова епоха у сфері освіти.

Дослідження Гонсалеса-Анта та співавторів підкреслює вагомість віртуальних спільнот у сучасних соціальних та організаційних контекстах і акцентує на необхідності їхнього сталого розвитку [153]. Одним із центральних завдань авторів є виявлення чинників, що стимулюють активну участь у віртуальних спільнотах, передусім у професійних спільнотах практики. Використовуючи Модель прийняття технологій (Technology Acceptance Model), дослідники аналізують технологічні, особистісні та мотиваційні фактори, які визначають інтенцію учасників до взаємодії в межах таких спільнот.

Результати показують, що найзначущішими предикторами активної участі є інтерактивність, почуття самоефективності та ідентифікація з віртуальною спільнотою [153]. Інакше кажучи, учасники більш схильні продовжувати свою діяльність у спільноті, коли відчують упевненість у власних технологічних навичках, мають змогу для самовираження та досягнення особистих цілей і сприймають спільноту як «свою», таку, з якою вони ототожнюють частину власної ідентичності. Це ще раз підкреслює: сталість віртуальних спільнот залежить не лише від технічної інфраструктури, а й від тонко налаштованої символічної та аксіологічної архітекtonіки.

У контексті нашого дослідження це свідчить про те, що довготривале існування та продуктивність віртуальних спільнот безпосередньо пов'язані зі створенням умов для інтенсивної взаємодії між учасниками, а також із формуванням відчуття спільної ідентичності. Це, своєю чергою, співзвучно з висновками щодо значення якісного контенту та стратегій залучення, які аналізувалися в попередніх роботах [87]. Отже, для ефективного функціонування віртуальних спільнот необхідно враховувати комплекс чинників, що визначають мотивацію учасників до участі, – від інтерактивного контенту до підтримки ідентифікації зі спільнотою [135].

У своєму огляді досліджень із психології благополуччя Е. Райан і Р. Десі виокремлюють дві фундаментальні парадигми розуміння благополуччя – гедонічну та евдемонічну [185]. Гедонічний підхід, укорінений у масовій культурі, фокусується на щасті як сумі задоволень і розуміє благополуччя як досягнення приємних переживань та уникнення болю. Основними індикаторами тут виступають емоційний стан, суб'єктивне відчуття щастя, задоволеність життям.

Евдемонічний підхід, генетично пов'язаний з аристотелівським розумінням «доброго життя», натомість зосереджується на сенсі, самореалізації, автентичності, визначаючи благополуччя як міру реалізованості потенціалу особистості та життя у відповідності до власних внутрішніх цінностей [185]. Це передбачає не лише досягнення цілей, а й здатність до глибокої рефлексії,

формування стабільної ідентичності, вірності собі. Дослідження показують, що люди, які живуть згідно зі своїми внутрішніми переконаннями, відчувають більш стійку життєву задоволеність і емоційну стабільність.

У контексті нашої роботи таке розмежування важливе для розуміння того, яким чином віртуальні спільноти можуть впливати на різні виміри благополуччя їхніх учасників. З одного боку, віртуальні спільноти здатні забезпечувати гедонічний вимір благополуччя: вони стають джерелом задоволення, розваг, емоційної підтримки, швидкого доступу до інформації. З іншого – вони можуть відкривати простір для евдемонічного благополуччя, коли спільнота стає полем самореалізації, солідарності, розвитку ідентичності, участі у смислотворчих практиках [153; 185].

Таким чином, віртуальні спільноти можуть постати як важливий соціальний інструмент, що поєднує короткострокове задоволення з довгостроковими процесами особистісного розвитку й самоактуалізації. Саме в цьому перехресті гедонічного й евдемонічного вимірів відкривається можливість для філософського аналізу нових аксіологічних режимів цифрової епохи, в яких мережа вже не просто інформує, а формує людину.

Дослідження Е. Дінера, Ч. Сколлона та Р. Лукаса присвячене багатовимірному аналізу суб'єктивного благополуччя (subjective well-being, SWB), яке охоплює цілий спектр самозвітів людини про власне життя – від миттєвих емоційних станів до узагальнених суджень про задоволеність життям, від депресивних переживань до станів ейфорії [140]. Суб'єктивне благополуччя постає тут не як одномірний індекс «щастя», а як складна конфігурація короткострокових емоційних реакцій і довготривалих оціночних установок, що відображають спосіб, яким індивід інтерпретує власну життєву траєкторію. Накопичення емпіричних досліджень у цій галузі засвідчує, що SWB є не лише показником психологічного здоров'я, а й важливим індикатором соціальної інтегрованості, своєрідним барометром «соціального клімату» у суспільстві.

Зростання кількості робіт, присвячених SWB, свідчить про підвищений інтерес до того, як люди оцінюють власне життя і які чинники модифікують цю

оцінку. Важливо підкреслити, що SWB включає як позитивні, так і негативні емоційні аспекти, що робить його внутрішньо напруженою, поліфонічною категорією. У координатах нашого дослідження концепт суб'єктивного благополуччя набуває особливої ваги, оскільки саме віртуальні спільноти стають одним із ключових середовищ, де ця тонка рівновага переживається, підтримується або, навпаки, руйнується [140]. З одного боку, вони відкривають додаткові можливості соціальної взаємодії, здатні позитивно впливати як на емоційний стан, так і на загальну задоволеність життям. З іншого – надмірне занурення в цифрову комунікацію може спричинити редукцію реальних контактів, посилення відчуття ізоляції й, відповідно, зниження SWB.

Тому в межах нашого дослідження принципово важливо врахувати амбівалентність впливу віртуальних спільнот на суб'єктивне благополуччя: вони можуть як посилювати його через інтерактивність, підтримку та солідарність, так і продукувати ризики, пов'язані з емоційним виснаженням, цифровою залежністю, розмиттям меж між приватним і публічним. Це ставить перед філософією й освітньою політикою завдання – осмислити, яким чином цифрові платформи можуть гармонізувати свій вплив на благополуччя індивідів та сприяти сталому зростанню життєвої задоволеності в умовах мережевого суспільства [140].

У дослідженні Рубіо, Вільясенйор та Яге проаналізовано вплив користувацького створення цінностей у віртуальних спільнотах на бренд-капітал цих спільнот, зокрема у контексті відмінностей між унікальними та мультिकанальними користувачами [184]. Автори виокремлюють два базові типи поведінки, пов'язані зі створенням цінності: самоціннісне створення (self-value co-creation) і колективне створення цінності (communal value co-creation). У першому випадку йдеться про особисту вигоду учасника, який через ко-дизайн власного досвіду у спільноті посилює власну компетентність, видимість чи задоволення. У другому – про внесок, що приносить користь іншим: оцінки, рекомендації, ідеї, завдяки яким збагачується колективний ресурс спільноти.

Важливим результатом дослідження є виявлення модераційної ролі мультиканального доступу (через вебсайт та мобільний додаток) у взаємозв'язку між створенням цінності та бренд-капіталом віртуальної спільноти, що особливо добре ілюструє кейс платформи Tripadvisor [184]. Використання кількох каналів збільшує частоту і глибину дотиків користувача до спільноти, підвищує рівень залученості і, як наслідок, інтенсифікує його участь у процесах створення цінності. Це, у свою чергу, зміцнює бренд-капітал спільноти як простору довіри, експертності та взаємної підтримки.

У нашому контексті ці висновки важливі тим, що розкривають внутрішні механізми залучення учасників віртуальних спільнот до колективного продукування цінностей і показують, як ці процеси поступово формують нові аксіологічні орієнтації [153; 184]. Участь у колективній ко-генерації цінності дозволяє індивіду не лише отримувати особисту вигоду, а й відчувати власний внесок у розвиток спільноти, що посилює відчуття приналежності й ідентифікації з нею. Таким чином, механіка створення цінності в цифрових середовищах стає фактором соціальної інтеграції й культуротворення, де віртуальні спільноти виступають інкубаторами нових норм взаємності, відповідальності та співучасті [135; 140].

Огляд Гола та Банашека фокусує увагу на взаємозв'язку між використанням Інтернету, щастям і соціальною взаємодією [156]. Вихідною точкою для авторів є теза про суб'єктивний характер щастя, яке трактується як індивідуальна оцінка цілісної задоволеності життям. Інтернет, за результатами низки досліджень, може відігравати роль засобу, що покращує соціальну комунікацію й сприяє встановленню нових або підтримці існуючих міжособистісних зв'язків, а отже, опосередковано підвищує рівень щастя та загального благополуччя.

Особливо важливо, що аналізовані емпіричні дані показують: для людей з обмеженими можливостями офлайн-взаємодії (через стан здоров'я, географічну віддаленість, соціальну маргіналізацію) інтернет-технології можуть стати ключовим каналом соціальної підтримки. Активна участь у віртуальних

спільнотах зменшує відчуття самотності, підвищує рівень відчутної соціальної підтримки, що є одним із базових чинників суб'єктивного благополуччя [156]. Водночас, як ми вже зазначали, позитивний вплив цифрових технологій є залежним від типу, якості та інтенсивності взаємодії [185; 140]: поверхнева, конфліктогенна чи токсична комунікація здатна нівелювати увесь потенціал мережі як ресурсу благополуччя.

У цьому сенсі важливо не абсолютизувати жоден із полюсів: Інтернет не є ані універсальним джерелом щастя, ані суто деструктивною силою. Йдеться про складну конфігурацію, де якість взаємодій, характер віртуальних спільнот і рівень рефлексії користувачів щодо власних практик визначають, чи сприятиме цифрове середовище зміцненню чи підриву їхнього суб'єктивного благополуччя.

У своєму огляді Венслі, Ботті, МакКілоп та Меррі аналізують феномен комфорту як багатовимірний, плюралістичний за своїми виявами досвід, що структурує перебування пацієнтів у медичних закладах [199]. На основі 62 статей автори реконструюють різні модуси комфорту – від фізичного полегшення до позитивного емоційного стану, який зміцнює здатність пацієнта долати виклики, пов'язані з хворобою, травмою чи інвалідністю. Виділяються чотири взаємопов'язані рівні, що формують досвід комфорту: особисті стратегії самозаспокоєння, присутність родини, дії та поведінка медичного персоналу, а також організація й символічна «атмосфера» навколишнього середовища [199].

У проекції на наше дослідження цей аналіз підкреслює принципову важливість індивідуалізації («кастомізації») підходів до забезпечення комфорту – не лише в реальних, а й у віртуальних середовищах. Віртуальні спільноти, подібно до медичних інституцій, можуть підтримувати або підривати благополуччя своїх учасників залежно від того, який рівень соціальної підтримки, «екологічності» контенту та загальної атмосфери взаємодії вони забезпечують [153; 185]. Створення відчуття психологічної безпеки, доброзичливої присутності інших, передбачуваності правил і чуйності модераторів стає ключовою умовою формування нового типу – цифрового

комфорту, що дедалі більше визначає успішність і сталість віртуальних спільнот [199].

Концептуальний аналіз поняття комфорту, здійснений Сіферт, поглиблює це розуміння, акцентуючи на його багатовимірності та екзистенційній насиченості [188]. Комфорт постає як явище, що інтегрує фізичні, психоемоційні, соціальні та екзистенційні компоненти, і в цьому сенсі є одним із базових параметрів якості життя. Йдеться не лише про відсутність болю, дискомфорту чи загрози, а й про наявність позитивних умов – підтримки, затишку, відчуття захищеності, символічної «домашності» світу. Суб'єктивний характер комфорту, на якому наполягає Сіферт, підкреслює важливість персоналізованих підходів: одна й та сама ситуація може бути джерелом комфорту для одних і викликати напруження для інших [188].

Перенесена в площину віртуальних спільнот, ця оптика дозволяє говорити про необхідність розробки стратегій цифрового комфорту, що враховують різні типи користувачів, їхні чутливості та очікування [199]. Забезпечення такого комфорту залежить від якості взаємодії, підтримки, релевантності контенту, прозорості правил, відсутності принижень і насильницьких практик у комунікації [153; 185]. Кожна віртуальна спільнота вимушена вибудовувати власну «архітектуру комфорту», адаптуючи її до специфіки аудиторії та цілей своєї діяльності [188].

На нашу думку, подальший розвиток віртуальних спільнот визначатиметься зростаючим значенням цифрових платформ як інструментів соціальної інтеграції й культурного творення. Віртуальні спільноти дедалі очевидніше виступають потужними агентами формування нових соціальних зв'язків і культурних норм, що, з одного боку, сприяє глобалізації культурних процесів, а з іншого – стимулює народження нових локальних, у тому числі гібридних, ідентичностей у цифровому середовищі [135]. У цьому вимірі вони відкривають перспективи для інноваційних освітніх моделей, розширюють доступ до знань і сприяють становленню «розумної освіти», здатної відповідати викликам інформаційного суспільства [2; 113].

Особливо перспективним видається розвиток професійних віртуальних спільнот як мереж практики, де учасники не лише обмінюються досвідом і знаннями, а й формують спільні стандарти, етичні кодекси, механізми взаємопідтримки. Емпіричні дослідження демонструють, що сталість таких спільнот залежить від рівня інтерактивності, якості комунікації та глибини відчуття спільної ідентичності серед учасників [153]. У цьому контексті мультимедійні стратегії доступу (поєднання вебплатформ, мобільних застосунків, інтеграції з іншими сервісами) відіграють роль інфраструктури, що забезпечує гнучкість, зручність і більш високий рівень залученості [184].

Одним із ключових соціально-філософських наслідків розвитку віртуальних спільнот є трансформація традиційних соціальних відносин. Мережеві структури конституюють нові форми соціальної організації, які ґрунтуються не на жорстких ієрархіях, а на горизонтальних зв'язках, гнучких мережах, тимчасових коаліціях [135; 156]. Це потребує переосмислення понять влади, соціального капіталу, авторитету: цифрові технології стають інструментом розподіленого самоврядування, підважуючи монополію інституцій на управління комунікаційними потоками.

Не менш важливим є вплив віртуальних спільнот на суб'єктивне благополуччя їхніх учасників. Як показують Райан і Десі, участь у таких спільнотах здатна підтримувати відчуття самореалізації, автономії, компетентності й приналежності, тобто жити евдемонічний вимір благополуччя [185]. Водночас надмірне занурення у віртуальний світ може породжувати ефекти ізоляції, відчуження, «цифрового виснаження», що негативно впливає на SWB [140]. Баланс між цими полюсами не є заданим – він потребує як індивідуальних стратегій саморегуляції, так і інституційних механізмів підтримки здорових форматів цифрової взаємодії.

У майбутньому можна прогнозувати подальше розгортання таких напрямів, як віртуальні навчальні платформи, професійні мережі, спільноти за інтересами, що все глибше інтегруватимуться в повсякденне життя [153; 184]. Технології доповненої та віртуальної реальності створять ще більш занурювальні

форми участі, де межі між «офлайн» і «онлайн» досвідом стануть дедалі умовнішими [135]. Це відкриває нові шанси для формування колективних ідентичностей та кооперацій у глобальному масштабі, але водночас загострює питання безпеки даних, захисту приватності, контролю над інформаційними потоками.

Відповідно, постає необхідність вироблення нових етичних і правових стандартів, що регулюватимуть функціонування віртуальних спільнот і гарантуватимуть захист прав їхніх учасників [42; 199]. Не менш актуальними є питання підтримки культурного різноманіття й збереження локальних особливостей у глобальному інформаційному просторі, що вимагає тонких механізмів інтеграції, взаємоповаги й міжкультурного діалогу у цифрових середовищах [77; 87].

На нашу думку, майбутнє таких віртуальних спільнот, як Reddit, GitHub, LinkedIn, Quora, Discord, визначатиметься їх здатністю поєднати дві протилежні тенденції. З одного боку, вони ставатимуть осердями формування нових соціальних норм, збагачення глобального культурного діалогу, апробації інноваційних освітніх та професійних моделей. Уже сьогодні GitHub та LinkedIn функціонують як інфраструктура світової кооперації фахівців, де розробники програмного забезпечення та професіонали різних галузей обмінюються знаннями, підтримують одне одного, створюють спільні проекти [135; 153; 184].

З іншого боку, зберігається ризик посилення соціальної фрагментації та поляризації через формування замкнених груп за інтересами, що ми спостерігаємо на Reddit та Discord. Утворення «інформаційних бульбашок», де користувачі отримують переважно той контент, який підтверджує їхні вихідні переконання, обмежує контакт з альтернативними позиціями й поглиблює лінії розмежування [156; 199].

Інтеграція новітніх технологій, зокрема доповненої та віртуальної реальності, може перетворити такі платформи, як Discord та їхні майбутні аналоги, на ще більш занурювальні простори колективної творчості й комунікації. Це створює додаткові можливості для творчих спільнот на кшталт

Pinterest, де користувачі не лише обмінюватимуться ідеями, а й спільно конструюватимуть віртуальні проєкти в режимі реального часу [135; 184].

Однак розширення функціоналу й ускладнення цифрових середовищ неминуче посилює ризики, пов'язані з приватністю, безпекою, маніпуляцією даними. Тому успішний розвиток віртуальних спільнот вимагатиме не лише технологічних інновацій, а й впровадження нових етичних стандартів і правових норм, здатних захистити користувача в умовах глобальної мережевої взаємодії, насамперед на таких платформах, як Facebook та LinkedIn, що мають планетарний масштаб впливу [42; 199]. У перспективі саме ці спільноти дедалі більше набуватимуть рис нових соціальних інститутів, які не тільки трансформують традиційні моделі соціальної взаємодії, а й суттєво впливатимуть на політичні, культурні та освітні процеси у глобальному вимірі.

Продовжуючи аналіз, слід наголосити, що феномен віртуальних спільнот, окреслений у цьому підрозділі, не є додатковим «сюжетним відгалуженням», а органічно вшивається в тканину попередніх міркувань про аксіологічні засади мережевого суспільства в координатах постмодерну та пост-постмодернізму. Інакше кажучи, віртуальні спільноти постають як практична, «емпірично насичена» сцена розгортання тих теоретичних інтуїцій, які були концептуально окреслені раніше: саме тут, у цифрових середовищах, абстрактні моделі ціннісної флюїдності, децентралізації та множинності набувають конкретної соціальної форми. Як носії нових цінностей, віртуальні спільноти демонструють, яким чином постмодерні й постпостмодерні концепції перетворюються на регулятивні схеми повсякденної взаємодії, змінюючи структури досвіду, формати солідарності та механізми легітимації.

У цьому контексті такі платформи, як Reddit, GitHub, Stack Overflow, різноманітні Facebook-групи, Discord-сервери, LinkedIn, Quora, Coursera та інші, можна розглядати як специфічні «лабораторії соціальності», де апробуються нові форми спільного буття. Вони функціонують на засадах горизонтальних зв'язків, децентрованих мереж взаємодії та колективної продукції змістів, що безпосередньо резонує з концепцією ризому Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі [138].

Ризоматична структура тут означає відсутність єдиного центру, множинність входів і виходів, можливість для кожного учасника впливати на напрямок розвитку спільноти. Така структурна нелінійність і поліцентричність віртуальних спільнот є практичним втіленням постмодерністської критики метанаративів, де фрагментація та конкуренція інтерпретацій не дефект, а конститутивна умова культурного процесу.

Теоретичний горизонт, окреслений М. Кастельсом у праці «The Rise of the Network Society» [135], дозволяє побачити за цими емпіричними феноменами більш глибоку конфігурацію соціальної реальності. Кастельс показує, що інформаційні технології змінюють не лише економічні моделі та форми праці, а й архітектуру соціальних зв'язків, символічні режими культуротворення, способи конструювання ідентичності. У такому ракурсі мережеве суспільство постає як простір, де цифрове середовище стає «природним» місцем народження нових аксіологічних патернів. Це співзвучно з діагнозом З. Баумана про «плинну сучасність» [122], у якій стабільність традиційних цінностей піддається, а суб'єкт змушений постійно переконструювати власні орієнтири в умовах високошвидкісних змін. У віртуальних спільнотах ця плинність набуває конкретного виміру: цінності, норми, правила комунікації можуть змінюватися майже в реальному часі під тиском нових контекстів, дискусій і цифрових «штормів».

Український контекст, репрезентований роботами В. Андрущенка [2; 113], Т. Кравченко [63], М. Підлісного [91] та інших, додає до цієї картини вимір історико-культурної конкретності. Формування нових ціннісних орієнтирів тут відбувається не в «лабораторних» умовах стабільних демократій, а в ситуації війни, геополітичної нестабільності та цивілізаційного вибору. Ідея «розумної освіти» в інтерпретації В. Андрущенка – освіти, що відповідає потребам сучасного суспільства й інтегрує знання різних соціальних груп [2] – виходить далеко за межі інструментальної модернізації. Вона корелює з постпостмодерністськими підходами, в яких технологічний прогрес мислиться не як самодостатня цінність, а як простір, що потребує етичної рефлексії,

соціальної справедливості та відповідальності перед майбутніми поколіннями [85; 55]. У цьому сенсі український досвід висвітлює, наскільки тісно пов'язані цифрові трансформації з питаннями політичної суб'єктності, національної ідентичності й культурної самозбереженості.

Концепція О. Дзьобань про діалектичний характер взаємодії глобального та локального [42] дозволяє точніше схопити специфіку віртуальних спільнот як простору «перехресних світів». Вони стають ареною, де перетинаються культурні коди різного масштабу: глобальні наративи й локальні смисли, універсалістські претензії й конкретний досвід спільнот, що борються за збереження власної ідентичності. Віртуальні середовища не просто поглинають локальні особливості, а й самі модифікуються під тиском національних, регіональних, мовних, релігійних та історичних чинників. Це повністю узгоджується з постпостмодерністськими інтенціями до синтезу різних культурних та ідеологічних ліній у пошуках нових смислових і ціннісних конфігурацій [55]. Віртуальна спільнота в такому вимірі – це не «безтілесний» глобальний простір, а динамічне поле напруги між універсальним і одиничним, де відбувається безперервне переозначення ідентичностей.

Аналіз стратегій ефективного контенту та механізмів залучення учасників, здійснений Р. Паздерською та О. Марковець [87], демонструє, що успішність віртуальних спільнот визначається не лише технологічною інфраструктурою, а й тонко налаштованою аксіологією комунікації. Інтерактивність, релевантність змісту, чутливість до запитів аудиторії стають не другорядними, а визначальними факторами їхнього існування. Це органічно перегукується з концепцією дігімодернізму Алана Кірбі [163; 162], у межах якої активна участь користувачів у створенні контенту – не випадковий ефект, а онтологічна риса нової культурної парадигми. Моральний і смисловий авторитет дедалі більше розподіляється між учасниками, а цінності формуються «знизу», у процесі постійної ко-присутності та ко-інтерпретації.

Дослідження, присвячені впливу віртуальних спільнот на суб'єктивне благополуччя та комфорт їхніх учасників – насамперед роботи Е. Райана та Р.

Десі [185], Е. Дінера, Ч. Сколлона і Р. Лукаса [140], а також Венслі та співавторів [199], – дозволяють побачити, що йдеться не лише про зміну форм соціальності, а й про глибинні трансформації досвіду щастя й страждання. Залученість до віртуальних спільнот може підтримувати евдемонічний вимір благополуччя – сприяти самореалізації, відчуттю автономії та приналежності. Однак той самий механізм, доведений до надміру, здатний породжувати ізоляцію, емоційне виснаження та парадоксальне відчуття самотності «в оточенні інших» [140]. Тому віртуальні спільноти постають як амбівалентний ресурс: вони можуть бути як середовищем зростання, так і полем ризиків, залежно від якості комунікації, інституційних правил та рівня рефлексії самих учасників.

Соціально-філософські наслідки розвитку віртуальних спільнот охоплюють широку зону трансформацій – від переозначення традиційних соціальних ролей до радикального перегляду уявлень про владу, соціальний капітал і легітимність. Мережеві структури формують нові моделі соціальної організації, де домінують горизонтальні зв'язки, гнучкі коаліції, тимчасові спільноти практики, а не жорсткі ієрархії [135; 115]. У цьому новому ландшафті влада дедалі частіше виявляється як здатність організувати комунікаційні потоки, модерувати видимість і невидимість певних смислів, а соціальний капітал – як довіра, що циркулює в мережі й може бути швидко накопичена чи втрачена.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що аналіз віртуальних спільнот як носіїв нових цінностей у цифрову епоху засвідчує: перед нами не просто технологічний феномен, а глибинне соціокультурне явище, яке перебудовує способи конституювання індивідуальної ідентичності та колективної свідомості. Віртуальні спільноти виявляються просторами, де у режимі реального часу тестуються нові аксіологічні моделі, формуються практики співтворчості, взаємної підтримки, критичної рефлексії та креативної самореалізації. Вони працюють як платформи для народження нових ціннісних орієнтацій, що відповідають викликам цифрової епохи, водночас зберігаючи можливість для локальних варіацій і національних особливостей. Саме в цих просторах

кристалізуються ті форми критичного мислення, креативності та соціальної взаємодії, які є необхідними передумовами суспільства, здатного не лише реагувати на виклики часу, а й проєктувати власне майбутнє на основі оновлених, постпостмодерних аксіологічних моделей.

Висновки до другого розділу

Узагальнюючи проведений у другому розділі аналіз, можна ствердити, що трансформаційні процеси постмодерну радикально змінили аксіологічні засади мережевого суспільства, спричинивши глибоку перебудову як ціннісних орієнтирів, так і соціальних структур. Постмодерністські концепції Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі, З. Баумана, Ж. Дерріди, М. Фуко окреслюють горизонти цієї трансформації, наголошуючи на фрагментації, децентралізації, множинності істин та контекстуальній зумовленості будь-яких смислових констеляцій. Концепція ризому у Дельоза та Гваттарі описує нелінійні, децентровані, антиєрархічні структури, що опонують традиційним «деревоподібним» моделям соціального порядку і добре резонують із логікою мережевого суспільства, у якому цінності постають флюїдними, рухомими, ситуативними. З. Бауман у «Плинній сучасності» фіксує стан радикальної несталості, коли класичні нормативні орієнтири втрачають samozрозумілість, а індивід змушений щоразу наново конструювати власні ціннісні конфігурації. Ж. Дерріда, розробляючи деконструкцію, показує нестабільність значень і відсутність фіксованих центрів, що сприяє розмиванню традиційних аксіологічних структур. М. Фуко в «Наглядати й карати» аналізує дифузні механізми влади й контролю, які пронизують соціальне тіло і формують суб'єктність через режими нагляду, дисципліни та нормалізації, задаючи нові контури виробництва цінностей у суспільстві контролю.

Водночас пост-постмодерністські підходи, запропоновані Б. Тернером, М. Епштейном, Е. Гансом, А. Кірбі, Т. Вермюленом і Р. ван ден Аккером, демонструють спробу вийти за межі суто деконструктивного горизонту й окреслити нові можливості для аксіологічної реконфігурації в умовах мережевої

реальності. Б. Тернер у концепції пост-постмодернізму наполягає на необхідності поєднання найпродуктивніших інтенцій модерну та постмодерну, зокрема – технологічного прогресу й проекту етичної відповідальності, відновлення моральних засад у світі тотальної медіації. М. Епштейн, вводячи поняття транспостмодернізму, акцентує на прагненні до трансценденції й синтезу різних культурних та ідеологічних ліній, підкреслюючи важливість духовного виміру та пошуку нових смислів у перенасиченому інформацією світі. Е. Ганс у концепції постміленіалізму наголошує на творенні нових форм спільності й етики, орієнтованих на подолання глобальних криз через активну громадянську участь і відповідальність за спільний символічний простір. А. Кірбі, окреслюючи псевдомодернізм / дігімодернізм, підкреслює активну участь мас у продукуванні контенту й смислів за допомогою цифрових технологій, що веде до децентралізації знання та колективного формування значень. Т. Вермюлен та Р. ван ден Аккер, розробляючи концепт метамодернізму, фіксують нову чутливість, яка коливається між модерністським прагненням до цілісного сенсу й постмодерністським скепсисом, пропонуючи динамічну рівновагу між полюсами та визнаючи невичерпну складність сучасності.

В українському контексті ці глобальні теоретичні тренди набувають власної, історично та культурно конкретної форми. В. Андрущенко справедливо вказує на формування нової ціннісної парадигми освіти як загальноцивілізаційного феномену, що потребує переосмислення освіти в координатах європейської інтеграції та глобальних змін. Освіта, за його інтерпретацією, має постати як «розумна освіта», тобто така, що здатна інтегрувати різні системи знання, враховувати багатоманіття соціальних груп і водночас утримувати етичний горизонт спільного блага [2]. Це безпосередньо резонує з інтенціями Тернера й Епштейна, які говорять про необхідність поєднання технологічних інновацій з етичним усвідомленням і духовною рефлексією.

Т. Кравченко порушує питання радикальної трансформації духовності під впливом мережевих технологій, констатує появу «нової духовності»,

притаманної користувачам мережі, для яких віртуальна реальність часто стає «реальнішою за реальність» [63]. Її міркування перегукуються з деррідіанською деконструкцією традиційних значень, але одночасно виходять за її межі, вказуючи на постпостмодерністський пошук нових аксіологічних основ, здатних витримати тиск цифрових трансформацій і не розчинитися в тотальній іронії.

М. Підлісний фіксує факт появи покоління, яке не знає світу без Інтернету, і відповідно – мислить, навчається та оцінює реальність через призму цифрових практик [91]. Це змінює структуру ціннісних орієнтирів, а також самі модуси навчання: інтерактивність, практична спрямованість, швидкий доступ до інформації виявляються ефективнішими за традиційні лекційні моделі. Такі спостереження цілком узгоджуються з концепцією дігімодернізму А. Кірбі, який наголошує, що масова участь у продукуванні цифрового контенту перебудовує аксіологічні підвалини суспільства та змінює сам статус знання.

Специфічні соціально-політичні умови в Україні – війна, геополітична нестабільність, цивілізаційний вибір – надають аксіологічним трансформаціям особливої гостроти. В умовах екзистенційної загрози постає потреба водночас у збереженні національної ідентичності й духовних цінностей та у відкритості до глобального діалогу. Це співвідноситься з ідеями Е. Ганса про постміленіалізм, де активна участь громадян у соціально-політичних процесах і здатність до солідарної дії стають необхідною умовою подолання глобальних і локальних криз.

Важливим компонентом проведеного аналізу стало залучення досліджень Д. Бойд та Н. Еллісон, присвячених впливу цифрових технологій на соціальні відносини й формування ідентичності. Вони показують, що онлайн-платформи структурно змінюють режими самопрезентації та самовизначення, що потребує включення проблематики цифрової ідентичності до освітніх програм, аби навчити студентів критично осмислювати власну мережеву присутність і її наслідки для їхнього «я».

Медіаекологічний підхід М. Маклюена та Г. Інніса виявився концептуально продуктивним для осмислення того, як медіа трансформують

соціальні та культурні структури мережевого суспільства. Їхня ідея повернення до «нової усної культури» в умовах інтерактивних медіа дозволяє побачити, що інтернет не просто додає ще один канал комунікації, а перебудовує самі форми соціальної взаємодії, що є надзвичайно важливим для розробки сучасних освітніх стратегій.

Змістовно важливою частиною другого розділу став глибокий аналіз феномену віртуальних спільнот як носіїв нових цінностей у цифрову епоху. Показано, що віртуальні спільноти – Reddit, GitHub, Stack Overflow, Facebook-групи, Discord, LinkedIn, Quora, Coursera та інші – вже не є маргінальним явищем, а становлять невід’ємний елемент соціальної тканини мережевого суспільства. Вони трансформують традиційні аксіологічні структури, формуючи нові патерни цінностей, засновані на горизонтальних зв’язках, взаємній підтримці, колективній продукції знань і смислів. Ці спільноти функціонують як простори соціальної взаємодії, співтворчості та обміну досвідом, впливаючи як на колективну свідомість, так і на індивідуальну ідентичність. Саме в цих цифрових середовищах народжуються нові соціальні норми та аксіологічні орієнтації, що стимулюють розвиток критичного мислення, креативності та нових форм солідарності.

Феномен віртуальних спільнот емпірично підтверджує теоретичні інтуїції М. Кастельса щодо мережевого суспільства [135] і конкретизує постмодерністські ідеї фрагментації та множинності істин. У той самий час розвиток цих спільнот корелює з постпостмодерністськими прагненнями до пошуку нових ціннісних конфігурацій і сенсів, які поєднують технологічний прогрес із етичною відповідальністю, увагою до спільного блага та практиками взаємодопомоги.

Важливим результатом аналізу стало виявлення зв’язку між участю у віртуальних спільнотах і суб’єктивним благополуччям їхніх учасників. Спираючись на дослідження Е. Райана й Р. Десі [185], а також Е. Дінера, Ч. Сколлона та Р. Лукаса [140], було показано, що цифрові спільноти можуть підтримувати як гедонічний, так і евдемонічний виміри благополуччя: від

короткочасного емоційного задоволення до глибшого відчуття самореалізації, приналежності та сенсової насиченості життя. Активна участь у таких спільнотах здатна підвищувати рівень щастя й загального життєвого задоволення, відкриваючи простір для особистісного зростання. Водночас підкреслено ризики надмірної залученості до цифрових середовищ, що можуть призводити до ізоляції, ослаблення офлайн-зв'язків і погіршення якості соціальної взаємодії у реальному житті.

Здійснений аналіз дозволяє зробити висновок, що віртуальні спільноти в сучасному мережевому суспільстві виступають потужними носіями нових цінностей, трансформуючи соціальні відносини, освітні практики та аксіологічні основи суспільного життя. Вони відкривають нові можливості для культуротворення, інновацій в освіті, професійного й громадянського розвитку, створюючи умови для формування суспільства, здатного не лише реагувати на виклики цифрової епохи, а й проєктувати власне майбутнє на основі оновлених, рефлексивно вибудуваних ціннісних моделей.

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

3.1. Філософський аналіз впливу алгоритмів соціальних мереж на політичну свідомість і поведінку

В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій і зростання впливу соціальних мереж на повсякденні практики, публічну сферу й політичне життя постає якісно новий вимір проблеми демократичної легітимності. Алгоритми, які непомітно для користувача структурують інформаційні потоки, дедалі більше перетворюються на невидимих «акторів» політичного процесу. Вони не просто впорядковують масиви даних, а й задають горизонти смислової видимості: визначають, які новини, коментарі, відео й аналітичні матеріали користувач побачить у власній стрічці, на основі його попередньої активності, декларованих і прихованих уподобань, соціально-демографічних характеристик. У результаті формується феномен «інформаційних бульбашок», у яких суб'єкт дедалі частіше стикається лише з тим контентом, що підтверджує вже наявні переконання, а альтернативні позиції або маргіналізуються, або повністю усуваються з поля зору. Це створює небезпечні передумови для політичної поляризації, ерозії публічної сфери як простору раціональної дискусії та підваження базових засад демократичного процесу.

Одним із найрепрезентативніших прикладів алгоритмічного втручання в політичну сферу стали вибори президента США, на яких перемогу здобув Дональд Трамп. У цьому контексті особливої уваги набув кейс компанії Cambridge Analytica, яка, використовуючи масиви персональних даних користувачів Facebook, здійснювала тонко сегментовані, таргетовані політичні кампанії [27]. Алгоритмічні механізми соціальної мережі підсилювали ефект цих кампаній, розповсюджуючи політично заряджені повідомлення серед груп, попередньо ідентифікованих як схильних до певних емоційних реакцій та політичних рішень. У такий спосіб упередження й страхи окремих сегментів електорату цілеспрямовано активізувалися й конвертувалися в електоральну поведінку. Цей випадок виразно продемонстрував потенціал цифрових

платформ до маніпуляції масовою свідомістю, а також актуалізував питання етичної і правової відповідальності за використання персональних даних у політичних цілях.

Не менш показовою виявилася ситуація з референдумом щодо виходу Великої Британії з Європейського Союзу (Brexit). У цьому випадку алгоритми соціальних мереж також були використані як інструмент мобілізації виборців і конструювання специфічних наративів. Кампанії на підтримку Брекситу активно використовували таргетовану рекламу та персоналізований контент, у якому нерідко містилися маніпулятивні або відверто недостовірні твердження. Одним із найбільш відомих прикладів стала теза про значні фінансові вигоди виходу з ЄС, що пізніше виявилася суттєво спотвореною. Алгоритми соціальних мереж сприяли лавиноподібному поширенню таких повідомлень серед користувачів, які вже були схильні до євроскептичних позицій, створюючи ефект уявної «тотальної підтримки» рішення про вихід [50]. У результаті політичні рішення дедалі частіше ухвалюються не стільки на основі виваженого раціонального обговорення, скільки під впливом емоційно насиченого й алгоритмічно підсиленого контенту.

С. Жданов у своїй колонці на «Забороні» слушно звертає увагу на те, що алгоритми Facebook, Google і пов'язаних із ними структур, зокрема Cambridge Analytica, спочатку були оптимізовані для продажу товарів та контенту, а згодом почали формувати політичні вподобання користувачів. Він нагадує про експеримент Facebook 2012 року за участю близько 310 тисяч користувачів, який продемонстрував: варіюючи співвідношення «позитивного» й «негативного» контенту в стрічці новин, можна впливати на емоційний стан людей. Отже, алгоритмічне середовище здатне не лише підлаштовуватись під емоції суб'єкта, а й продукувати їх, тим самим непрямо впливаючи на політичну поведінку. Жданов підкреслює, що це лише проміжна стадія: наступний радикальний етап пов'язаний із повномасштабним використанням штучного інтелекту, коли чат-боти на кшталт ChatGPT зможуть фабрикувати політичні фейк-ньюз, оперативно

адаптуючи їх до індивідуальних профілів користувачів і тим самим посилюючи маніпулятивний потенціал цифрового середовища [50].

Отже, наведені приклади засвідчують: алгоритми соціальних мереж не є нейтральними технічними інструментами, а виступають активними чинниками політичної поляризації, які здатні істотно впливати на демократичні процеси й електоральну поведінку. Це актуалізує необхідність не лише технічного регулювання, а й глибокого етичного осмислення алгоритмічних практик, розробки прозорих регуляторних механізмів і формування нових стандартів відповідальності за їх застосування в політичній сфері.

У контексті мережевого суспільства, де інформаційні потоки набувають безпрецедентної швидкості, а маніпуляції громадською думкою стають дедалі витонченішими, проблема алгоритмічного впливу виходить на рівень фундаментального філософсько-політичного виклику. Йдеться не лише про поодинокі випадки зловживань, а про системну зміну умов функціонування публічної сфери: алгоритми створюють «ехо-камери», підсилюють афективні реакції, нормалізують радикальні позиції й підривають можливість справжнього діалогу, на якому тримається демократичний лад [135; 174]. Філософський аналіз цих процесів дає змогу виявити, яким чином алгоритмічні структури змінюють саму архітектуру публічності, механізми легітимації влади та процедури формування колективної волі.

Особливої ваги набуває вимір етичних і правових наслідків використання алгоритмів у політичному контексті. Як наголошують сучасні дослідники, непрозорість алгоритмічних процесів, закритість вихідного коду, відсутність зрозумілих механізмів підзвітності та контролю створюють умови для зловживань, маніпуляцій і підриву довіри до демократичних інститутів [201, с. 203]. Використання персональних даних для політичного таргетингу ставить під сумнів добровільність і поінформованість згоди громадян, а також порушує принципи справедливості та рівності доступу до інформації. Таким чином, етична проблематика алгоритмів виходить далеко за межі технократичного дискурсу й вимагає розробки нових нормативних рамок, що гарантуватимуть

прозорість, підзвітність і відповідність алгоритмічних практик базовим демократичним цінностям.

Аналіз теоретичних підходів до феномену алгоритмів соціальних мереж та їхнього впливу на демократію дозволяє виокремити низку ключових концепцій. Теорія мережевого суспільства М. Кастельса, на яку опирається ця дисертаційна робота, підкреслює, що інформаційні технології радикально змінюють структурну логіку суспільства, породжуючи нові форми соціальної взаємодії та політичної участі [135]. У цій оптиці алгоритми постають як інфраструктура влади: вони визначають траєкторії інформаційних потоків, структурують простір можливих дій і формують нову конфігурацію публічної сфери.

Ці висновки конкретизуються у дослідженні Е. Парізера, який вводить поняття «фільтрувальної бульбашки» (filter bubble) для опису ситуації, коли персоналізовані алгоритми добору контенту створюють замкнені інформаційні простори, що посилюють політичну поляризацію та ізоляцію користувачів від альтернативних точок зору [174]. У демократичному контексті це означає підрив принципу плюралізму: замість відкритого зіткнення позицій, що дозволяє коригувати помилки й зменшувати радикалізацію, маємо множинні паралельні реальності, у яких громадяни дедалі менше здатні розуміти аргументи «іншого».

Політичні кампанії, орієнтовані на використання алгоритмів для точкового таргетингу виборців, у цьому разі не просто інформують, а конструюють специфічні картини світу для різних груп населення. Скандал із Cambridge Analytica [27] показав, як алгоритми можуть бути використані для тонкої маніпуляції політичними уподобаннями, створюючи ілюзію масової підтримки певних позицій і тим самим спотворюючи сам механізм формування громадської думки.

Окремого аналізу потребує перспектива розвитку штучного інтелекту як наступного етапу еволюції алгоритмів. Як зауважує С. Жданов, широке впровадження ШІ та чат-ботів, здатних генерувати високоякісний текстовий і мультимедійний контент, загострює проблему дезінформації та маніпуляцій

[50]. ШІ-системи можуть адаптувати політичні меседжі до індивідуальних патернів поведінки, стилю спілкування та емоційного стану користувача, роблячи вплив майже непомітним і надзвичайно ефективним. У такій ситуації формування етичних стандартів розробки й використання ШІ, а також створення адекватних регуляторних механізмів стає ключовою умовою збереження балансу між перевагами цифрових технологій і захистом демократичних інститутів.

Уже цитоване в попередніх розділах дослідження Ш. Зубофф «The Age of Surveillance Capitalism» поглиблює розуміння того, як алгоритми перетворюють дані користувачів на нову форму капіталу, а самих користувачів – на об'єкт тотального спостереження [201]. Зубофф показує, що великі технологічні корпорації, акумулюючи й аналізуючи колосальні масиви даних, отримують змогу не лише прогнозувати, а й моделювати поведінку людей, у тому числі політичну. Така логіка «капіталізму спостереження» підриває фундаментальні демократичні принципи – приватність, автономію суб'єкта, можливість вільного формування переконань.

Т. Снайдер у праці «The Road to Unfreedom» [189] розглядає, як цифрові маніпуляції використовуються для послідовного підриву демократичних інститутів і встановлення авторитарних режимів. Аналізуючи приклади використання соціальних мереж для поширення пропаганди, розколу суспільства й дискредитації демократичних процедур, він демонструє, що цифровий простір стає полем гібридної війни, де класичні форми політичної конкуренції поступаються місцем керованим інформаційним кампаніям. У цьому контексті алгоритми соціальних мереж постають не просто інструментом ринку, а потенційною зброєю, що може бути спрямована проти демократичних суспільств.

Зіставлення підходів Зубоффа і Снайдера дозволяє виокремити кілька ключових проблемних вузлів: непрозорість алгоритмів, відсутність ефективних регуляторних рамок, використання даних без інформованої згоди, концентрація контролю над інформаційними потоками в руках обмеженої кількості приватних

корпорацій. Усе це створює небезпечну конфігурацію, у якій демократичні процедури формально зберігаються, але фактично дедалі більше детермінуються алгоритмічними й фінансовими логіками, непідзвітними громадянам. Водночас зазначені дослідження окреслюють і напрямки можливих відповідей: посилення етичних стандартів, прозорості й підзвітності технологічних компаній, створення нових механізмів регулювання, що враховуватимуть специфіку цифрової епохи.

На глобальному рівні можна зафіксувати подвійність впливу алгоритмів соціальних мереж на демократичні процеси. З одного боку, цифрові платформи відкривають безпрецедентні можливості для демократизації доступу до інформації, самоорганізації громадян і мобілізації протестного потенціалу. Саме соціальні мережі стали одним із ключових ресурсів під час подій Арабської весни, забезпечуючи швидку комунікацію між активістами, координацію масових протестів і привернення уваги міжнародної спільноти до репресивних практик авторитарних режимів. Для багатьох маргіналізованих груп вони стали простором, де вперше прозвучав їхній голос.

З іншого боку, ті ж самі алгоритмічні механізми, які посилюють можливості демократичної мобілізації, створюють потужні загрози для демократичних систем. Вони формують інформаційні «бульбашки», підживлюють поляризацію, роблять суспільство вразливим до дезінформації та пропаганди. Численні кейси втручання у виборчі процеси через таргетовану рекламу, фабрикацію фейкових новин і бот-мережі демонструють, що без адекватного контролю алгоритми здатні суттєво спотворювати механізми формування громадської думки й руйнувати довіру до інституцій.

Отже, глобальне завдання полягає у пошуку балансу між використанням цифрових інновацій для посилення демократичної участі та захистом суспільства від їхніх деструктивних ефектів. Це передбачає не лише технічні рішення, а й вироблення спільних етичних стандартів, прозорість алгоритмічних систем і їхня відповідність демократичним цінностям. Лише в режимі міжнародної співпраці, за участі держав, громадянського суспільства й технологічних корпорацій,

можливо виробити такі правила гри, за яких цифрові технології стануть інструментом емансипації, а не деградації демократії.

В українському контексті проблема алгоритмічного впливу соціальних мереж на демократичні процеси набуває особливої гостроти в умовах гібридної війни та системної інформаційної агресії з боку зовнішніх акторів [19]. Війна з Росією супроводжується постійними кібератаками, кампаніями дезінформації й психологічними операціями, спрямованими на дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації, підрив довіри до влади та розкол українського суспільства [129; 142]. Алгоритми соціальних мереж у цьому разі виступають своєрідним «прискорювачем»: вони підсилюють видимість емоційно насиченого, конфліктогенного контенту, що робить інформаційні атаки значно ефективнішими.

Для України, яка одночасно веде війну й вибудовує інститути Smart-суспільства [22], проблема алгоритмічної вразливості набуває виміру національної безпеки. Відсутність дієвого регулювання цифрового простору, складність ідентифікації джерел дезінформації, залежність від зовнішніх платформ, які не підпорядковуються українській юрисдикції, істотно ускладнюють боротьбу з інформаційною агресією. Алгоритми, які автоматично підсилюють емоційно заряджені повідомлення, можуть ненавмисно (або цілком свідомо, у разі зловживань) виступати каталізаторами суспільної поляризації, знижуючи рівень довіри до ЗМІ, державних інституцій, демократичних процедур.

Особливо небезпечними є кампанії, спрямовані на делегітимацію української влади, дискредитацію виборчих процесів і підрив віри громадян у ефективність демократичних механізмів. У періоди виборів, політичних криз або загострень на фронті масовані хвилі дезінформації можуть стимулювати сумніви щодо чесності виборів, провокувати відчуття хаосу й безвідповідальності, а в крайніх випадках – сприяти радикалізації протестних настроїв. Алгоритмічні системи, що пріоритезують контент із високим рівнем «залученості», у такій ситуації підсилюють саме той тип повідомлень, який найбільше резонує з

емоціями страху, ненависті чи обурення. Відсутність прозорості у функціонуванні їхніх алгоритмів, закритість внутрішніх механізмів модерації та розподілу контенту ускладнюють як виявлення, так і нейтралізацію деструктивних кампаній. Це об'єктивно вимагає від України активної співпраці з міжнародними партнерами та глобальними технологічними компаніями для вироблення спільних протоколів оперативного реагування на загрози інформаційній безпеці, а також – розвитку власних інституційних і технологічних спроможностей у сфері кіберзахисту й аналізу алгоритмічних ризиків.

Для протидії зазначеним викликам недостатньо поодиноких технічних або політичних рішень – потрібна цілісна, інтегрована стратегія, яка поєднує короткострокові та довгострокові виміри. У короткостроковій перспективі йдеться про постійний моніторинг інформаційного простору, оперативне виявлення й нейтралізацію цільових дезінформаційних кампаній, зокрема тих, що використовують алгоритмічні механізми підсилення «вірального» контенту. У довгостроковій перспективі ключовими стають системне підвищення рівня медіаграмотності громадян, зміцнення виборчої інфраструктури, інституційний розвиток у сфері кібербезпеки та формування національної нормативної бази, здатної регулювати діяльність цифрових платформ. Саме така багаторівнева стратегія дає змогу не лише зберегти базові демократичні процедури, а й підвищити стійкість українського суспільства до зовнішніх алгоритмічно опосередкованих інформаційних атак.

Ефективна відповідь на ці загрози передбачає комплекс рішень, що виходять далеко за рамки традиційної «інформаційної політики». По-перше, держава має перейти від реактивної до проактивної моделі регулювання, вибудовуючи прозорі механізми, які охоплюють як самі технологічні платформи, так і контент, що ними поширюється. Йдеться про формулювання чітких вимог до алгоритмів модерації й рекомендації контенту для глобальних компаній – Facebook, Google, X (Twitter) тощо, а також про створення правових інструментів для контролю їхнього впливу на національний інформаційний

простір. По-друге, критично важливою є кооперація держави, громадянського суспільства та міжнародних партнерів, які разом формують «єдиний фронт» протидії дезінформації, гібридним впливам і політичним маніпуляціям.

Окремим стратегічним напрямом виступає розвиток власної інституційної спроможності України. Йдеться не лише про посилення кіберзахисту, а й про створення спеціалізованих центрів моніторингу та аналізу інформаційних потоків, здатних працювати з великими масивами даних у реальному часі. Інвестиції в національну кібербезпеку мають поєднуватися з довгостроковими освітніми програмами з медіа- й цифрової грамотності, орієнтованими не лише на молодь, а й на ширші суспільні групи – державних службовців, журналістів, освітян. Лише поєднавши технологічні інновації, регуляторні реформи та масове навчання, можна вибудувати такий рівень суспільної резистентності, який захищатиме інформаційний простір України та водночас не руйнуватиме демократичних цінностей.

Вплив алгоритмів на демократичні процеси в Україні слід розглядати також крізь призму ширшої цифрової трансформації та зміни форм політичної участі. Починаючи з 2019 року, а особливо в період пандемії COVID-19, значна частина політичних практик – від передвиборчих кампаній до громадських обговорень – дедалі більше переходить у цифровий формат [151]. Це відкриває нові канали для громадянської активності, але одночасно створює додаткові ризики, пов'язані з безпекою даних, конфіденційністю, можливостями маніпуляції електоратом. Цифрові платформи, які використовуються для електронної демократії, онлайн-голосувань, мобілізації протестів, потребують ретельного аналізу не лише з технічної, а й із етико-правової точки зору. Розробка нормативних актів та стандартів алгоритмічного управління інформаційними потоками стає одним із ключових завдань для забезпечення прозорих і справедливих демократичних процесів в Україні після війни.

Філософський аналіз етичних та нормативних вимірів алгоритмічного управління в соціальних мережах вимагає міждисциплінарного горизонту бачення, де перетинаються етика, соціальна філософія, політична теорія,

правознавство й технологічні студії. Йдеться не лише про опис технічних механізмів, а про з'ясування того, які моральні принципи й нормативні рамки мають скеровувати використання алгоритмів для керування інформаційними потоками та формування політичної свідомості. Фактично мова йде про нову конфігурацію влади, у якій алгоритм стає прихованим співучасником процесу легітимації політичних рішень.

Передусім постають етичні виклики, пов'язані з непрозорістю й непередбачуваністю алгоритмів. Як наголошує уже згадувана Ш. Зубофф, алгоритмічні практики збору й аналізу даних створюють радикальну асиметрію влади між технологічними корпораціями та користувачами, підриваючи автономію, приватність і здатність суб'єкта до самостійного формування переконань [201, с. 303]. Філософський аналіз у цьому контексті зосереджується на трьох ключових принципах – прозорості, згоди й підзвітності, – які мають бути не деклараціями, а вбудованими елементами архітектури цифрових платформ.

Нормативний горизонт цієї проблематики переконливо окреслюють Ю. Габермас і Дж. Ролз. У своїй теорії комунікативної дії Габермас пропонує модель ідеальної комунікації, де кожен учасник має рівний доступ до релевантної інформації, здатність висловлювати позицію й бути почутим без маніпуляцій і прихованих примусів [155]. У реальності соціальних мереж алгоритми продукують зовсім іншу конфігурацію – множинні «ехо-камери», в яких інформація циркулює за замкненими траєкторіями, а користувачі переважно стикаються з контентом, що підтверджує їхні вже наявні переконання [див.: 45; 92; 174]. У таких умовах публічна сфера, описана Габермасом як простір раціонального діалогу, заміщується агрегатом фрагментованих інформаційних ніш, де дедалі важче досягти мінімального рівня взаєморозуміння між політичними таборами.

Теорія справедливості Дж. Ролза додає до цього аналізу критерій інституційної чесності: суспільні інститути мають гарантувати рівні можливості для всіх і не відтворювати системних нерівностей [180]. Якщо переносити цей

принцип у цифрову площину, регулювання алгоритмів має забезпечувати рівний доступ до інформації, запобігати дискримінаційним практикам таргетингу та не допускати ситуацій, коли певні групи громадян системно опиняються у менш вигідному становищі щодо доступу до об'єктивної інформації та участі в політичних процесах.

На цьому тлі дедалі більшої актуальності набуває питання регуляції алгоритмічної дискримінації. Практика показує, що алгоритми часто відтворюють – а іноді й посилюють – наявні соціальні упередження, зафіксовані в даних [173, с. 103]. Тому законодавча база має визначати чіткі критерії оцінки роботи алгоритмів: прозорість моделей, обов'язковість аналізу їхнього впливу на різні соціальні групи, недопущення дискримінаційних ефектів. Йдеться, зокрема, про запровадження обов'язкового «етико-алгоритмічного аудиту» на етапі розробки та регулярного моніторингу їхньої діяльності в реальних умовах.

Ці вимоги мають бути підкріплені дієвими механізмами контролю. Потрібні незалежні регуляторні органи – не суто формальні, а наділені реальними повноваженнями та експертним потенціалом, – які б здійснювали перевірку алгоритмів, аналізували джерела даних, логіку їх обробки, потенційні ризики для окремих груп населення. Важливо, щоб до цієї системи контролю були долучені й структури громадянського суспільства, що забезпечить додатковий рівень довіри та не дасть регуляторам перетворитися на «кишенькові» інституції.

Не менш суттєвим елементом є система санкцій: від фінансових штрафів і тимчасових обмежень діяльності до зобов'язання змінювати алгоритмічні практики у випадку виявлення дискримінаційних або маніпулятивних ефектів. Санкції мають бути пропорційними, але відчутними, так щоб їх неможливо було сприймати як «вартість ведення бізнесу». Лише тоді економічна логіка компаній почне корелювати з етичними вимогами суспільства.

Окремий блок становлять освітні ініціативи, покликані підвищити чутливість громадян до алгоритмічної дискримінації та маніпуляції. Освітні програми мають не просто інформувати про існування алгоритмів, а навчати

бачити їхню присутність у повсякденному досвіді, розпізнавати асиметрії доступу до інформації, знати власні цифрові права. Поєднання регуляторних, контрольних і освітніх заходів дає можливість не тільки формально змінити правила гри, а й сформувати нову культуру критичного ставлення до цифрового середовища.

У цьому контексті постає завдання розробки етичних стандартів для використання алгоритмів у соціальних мережах. Йдеться про своєрідний «алгоритмічний етичний кодекс», який задавав би рамки допустимого щодо захисту приватності, відповідальності за вплив на політичну свідомість, недопущення посилення поляризації й забезпечення реального плюралізму думок. Доцільно створювати незалежні ради чи комітети, які б оцінювали вплив алгоритмічних систем на суспільство, формували рекомендації для платформ і виступали посередниками між технологічними корпораціями, державою та громадянами.

Питання прозорості алгоритмів докладно осмислює Л. Інтрона, наголошуючи на необхідності підзвітності й зрозумілості інформаційних технологій для їхніх користувачів [160]. Прозорість означає не лише відкритість принципів роботи алгоритмів, а й можливість для користувача зрозуміти, чому саме він бачить той чи інший контент, які дані були використані й у який спосіб. Одним із практичних інструментів тут можуть стати регулярні алгоритмічні «аудиторські звіти», що публікуються платформами й містять опис методології, можливих обмежень і соціальних ризиків.

Прозорість і підзвітність алгоритмів мають доповнюватися розробкою згаданого вище етичного кодексу, який чітко фіксував би принципи недопущення дезінформації, обмеження поширення контенту, що провокує ненависть і насильство, захисту прав людини в цифровому середовищі. До цього додається необхідність системного підвищення рівня цифрової грамотності – користувачі мають розуміти щонайменше базову логіку функціонування алгоритмів та їхній потенційний вплив на власні судження й рішення.

На підставі проаналізованих джерел доцільно запропонувати для подальшого обговорення п'ятикомпонентну модель етичного та нормативного управління алгоритмами соціальних мереж.

1. **Прозорість алгоритмів.** У глобальній інформаційній матриці прозорість виступає умовою можливості демократичного контролю. Алгоритми мають бути відкритими для інтерпретації й критики – принаймні на рівні принципів роботи й типової логіки ухвалення рішень. Така «відкритість до деконструкції» дозволяє виявляти приховані механізми впливу на суспільну свідомість і посилює резистентність спільноти до маніпулятивних практик. Прозорість у цьому сенсі – не лише технічна характеристика, а й аксіологічна вимога, пов'язана з імманентними цінностями демократії та відкритості.

2. **Підзвітність і контроль.** Алгоритмічні системи мають сприйматись як частина розширеного соціального контракту. Вони повинні бути підзвітними перед користувачами, регуляторними органами й суспільством у цілому. Це передбачає наявність механізмів оскарження автоматизованих рішень, незалежного аудиту, а також чітко прописаної відповідальності за наслідки використання алгоритмів. Підзвітність формує культурну резистентність до потенційних зловживань і зміцнює довіру до технологічних інститутів.

3. **Рівність доступу до інформації.** Алгоритми мають не поглиблювати, а долати цифрові розриви, підтримуючи плюралізм думок і реальну різноманітність інформаційних потоків. Йдеться про те, щоб мінімізувати ефект «ехо-камер» і створювати умови, за яких користувач не замкнений у власній когнітивній ніші. Рівність доступу до інформації розглядається як імманентне право, необхідне для збереження соціальної когезії й формування критичного мислення.

4. **Захист приватності.** У сучасній цифровій матриці приватність постає як базова, хоча й постійно атакована цінність. Алгоритми мають відповідати високим стандартам захисту персональних даних: збір і

використання інформації допускаються лише за умов чіткої, поінформованої згоди. Приватність забезпечує автономію суб'єкта, без якої неможливі ні реальна свобода, ні довіра до інститутів. Її порушення призводить до ерозії соціальної резистентності щодо технологічних новацій.

5. Справедливе використання даних. Дані, що збираються й обробляються алгоритмами, мають використовуватися з урахуванням загального блага, а не виключно комерційних інтересів. Це означає недопущення маніпуляцій, експлуатації вразливих груп, недобросовісної конкуренції. Справедливе використання даних є практичною формою реалізації принципів рівності та поваги до людської гідності в цифровому середовищі.

Запропонована модель окреслює контури етично орієнтованої взаємодії між людиною та алгоритмічними системами в умовах мережевого суспільства. Вона апелює до інтеграції імманентних гуманістичних цінностей у розробку й використання технологій, перетворюючи їх з «нейтральних засобів» на елементи соціально відповідальної інфраструктури. Водночас ця модель має і низку обмежень, які потребують критичного осмислення.

По-перше, принцип прозорості часто наштовхується на технічні, правові й комерційні бар'єри: складність алгоритмів, статус комерційної таємниці, відсутність у більшості користувачів достатньої компетентності для розуміння публічних технічних описів [175, с. 201]. По-друге, підзвітність потребує потужних і незалежних регуляторних структур, створення яких пов'язане із серйозними ресурсними витратами й неминучим опором з боку великих технологічних компаній [151]. По-третє, навіть за наявності формальних стандартів рівності доступу алгоритми можуть неусвідомлено відтворювати структурні упередження, закладені в даних [173, с. 103]. Нарешті, справедливе використання даних постійно перебуває в напрузі з логікою ринку, де дані є стратегічним ресурсом. Отже, модель потребує подальшого теоретичного заглиблення й розробки практичних механізмів реалізації.

В українському контексті впровадження п'ятикомпонентної моделі могло б стати важливим ресурсом для посилення довіри громадян до цифрових платформ та демократичних процедур. Прозорість алгоритмів і підзвітність платформ створили б підґрунтя для усвідомленого користування соціальними мережами, а компонент рівності доступу до інформації сприяв би формуванню інклюзивної публічної сфери, де різні голоси мають шанс бути почутими. В умовах перманентної інформаційної війни це означало б зниження рівня поляризації та зміцнення суспільної солідарності.

Водночас необхідно реалістично оцінювати ризики. Забезпечення прозорості й контролю над алгоритмами потребує значних фінансових, кадрових і організаційних ресурсів, які в умовах війни й економічної нестабільності є обмеженими. Існує також небезпека політичного зловживання регуляторними механізмами, коли турбота про «етичне використання алгоритмів» може перетворитися на інструмент тиску на опозиційні медіа чи незалежні платформи. Надмірне зарегулювання здатне пригальмувати розвиток інноваційного й кадрового потенціалу в цифровому секторі. У цьому сенсі слушною видається думка В. Андрущенка про необхідність такої моделі підготовки й розвитку кадрів, яка поєднує національні традиції з сучасними європейськими інноваціями й не блокує, а розкриває творчий потенціал України в глобальній мережевій екосистемі [4, с. 11].

Захист приватності користувачів, якщо він реалізований послідовно, може істотно підвищити рівень довіри до як державних, так і приватних інституцій, що, у свою чергу, сприятиме розвитку цифрової економіки. Але надмірне фокусування на приватності без врахування контексту безпеки й боротьби з кіберзлочинністю може обмежити можливості для ефективного аналітичного опрацювання даних, необхідних для своєчасного реагування на загрози.

У філософсько-соціальному вимірі алгоритмічне управління політичною свідомістю порушує фундаментальні питання про природу публічної сфери й демократії. Алгоритми одночасно розширюють доступ до інформації та

фрагментують його; створюють можливості для індивідуалізованої політичної участі й підривають умови для раціонального діалогу; відкривають нові канали для мобілізації громадян і стають знаряддям для тонких маніпуляцій. Тому відповідь на ці виклики може бути лише міждисциплінарною: поєднання технічних рішень (аудит, прозорість, дизайн алгоритмів), нормативних заходів (закони, регуляція, санкції) та освітніх стратегій (медіаграмотність, критичне мислення, участь громадян у обговоренні правил цифрової гри). Лише в такій синергії можна сподіватися, що алгоритми соціальних мереж перестануть бути «невидимими архітекторами» політичної свідомості та стануть підзвітним інструментом, який працює на зміцнення, а не на підрив демократичних процесів (як у глобальному вимірі, так і в українському мережевому суспільстві).

3.2. Етичні виклики приватності та свободи в мережевому суспільстві

У попередніх розділах нашого дослідження ми вже окреслили концептуальні обриси мережевого суспільства і простежили, як різні методологічні підходи дозволяють побачити аксіологічні трансформації цифрової епохи не як випадкові злами, а як цілісний процес. Ми показали, як інформаційно-комунікаційні технології вбудовуються у тканину соціальних структур, змінюють режими ідентичності та запускають нові траєкторії формування ціннісних орієнтацій. Спираючись на критичний, системний і постмодерністський підходи, ми виявили складність і багатовимірність цих процесів, зафіксували напруження між свободою і контролем, між емансипацією і новими формами підпорядкування. У цьому сенсі, на нашу думку, без глибокого філософського аналізу такі зрушення залишалися б лише зовнішнім описом «цифрових новацій». А нам ідеться про інше.

У цьому підрозділі ми переносимо центр уваги на етичні виклики, пов'язані з приватністю і свободою в мережевому суспільстві. Нас цікавить, як саме цифрові технології змінюють зміст поняття приватності, які ризики породжує масове збирання та використання даних, як це відбивається на свободі вираження та доступі до інформації. Спираючись на вже розроблені теоретичні

й методологічні засади, ми прагнемо не лише описати сучасні тенденції, а й окреслити рекомендації щодо підтримки ціннісних імперативів приватності та свободи в умовах безперервних технологічних зрушень. Інакше кажучи, йдеться про етику мережевого освітнього й соціального ландшафту.

Аналізуючи етичний вимір цих проблем, логічно спершу звернутися до Г. Йонаса, який у праці «Принцип відповідальності» наголошує на потребі нової етики, здатної відповідати викликам технологічної цивілізації. Його головна інтенція полягає у фіксації того, що сучасні технології різко розширюють людські можливості, але одночасно покладають на суб'єкта обов'язок передбачати і брати на себе відповідальність за віддалені наслідки своїх дій. У мережевому суспільстві, де інформація та технології стають ключовими ресурсами влади й впливу, цей вимір відповідальності, на нашу думку, набуває особливої густини. Достатньо згадати алгоритми штучного інтелекту, що формують інформаційні потоки і можуть впливати на демократичні процедури, суспільну згуртованість, а подекуди й на глобальну стабільність. У цьому контексті принцип Йонаса «дій так, щоб наслідки твоїх дій були сумісними з постійним існуванням справжнього людського життя на Землі» [53, с. 27–28] постає базовою етичною опорою для формування стратегій у цифрову епоху. Це своєрідний компас.

К.-О. Апелъ у праці «Дискурс і відповідальність» зосереджує увагу на дискурсивному характері етики та на тому, що моральність народжується в просторі відповідальної комунікації, а не в ізольованій свідомості суб'єкта. У мережевому суспільстві, де значна частина взаємодії переноситься у віртуальний простір, його ідея відкритого, аргументованого діалогу між різними суб'єктами набуває, без перебільшення, принципового значення. Апелъ наполягає, що лише дискурс, побудований на засадах рівності й поваги, здатний привести до морального консенсусу в умовах глобального суспільства [7, с. 130–131]. У цифрову епоху це означає етичну відповідальність за модерацію онлайн-дискусій, протидію дезінформації, підтримку мережевої етики довіри. Інакше

публічний простір ризикує перетворитися на постфактичне поле, де гучні маніпуляції витісняють раціональний дискурс.

Ми бачимо, що стрімкий розвиток технологій не лише відкриває нові горизонти можливого, а й породжує суттєві етичні виклики, які торкаються найінтимніших вимірів приватності та свободи людини у цифровому середовищі. Концепція «капіталізму нагляду» Ш. Зубофф [201] показує, як великі технологічні корпорації збирають і аналізують величезні масиви персональних даних, вибудовуючи моделі поведінки користувачів і впливаючи на них у комерційних та політичних цілях. Це не просто новий бізнес. Це зміна аксіологічного горизонту. У такій ситуації маніпуляція поведінкою й підриє фундаментальних прав стають реальними ризиками, що потребують критичного ставлення до технологій та розвитку резистентності до небажаних ефектів цифровізації, про які йшлося у попередніх розділах.

Продовжуючи розгляд етичних викликів приватності і свободи, маємо знову звернутися до постмодерністських та постструктуралістських теорій, уже окреслених раніше, оскільки вони пропонують чутливі інструменти для критичного аналізу цих проблем. Йдеться, зокрема, про ідеї Ж. Дерріда щодо деконструкції [40], концепцію симулякрів і гіперреальності Ж. Бодрійяра [18] та аналіз влади й знання у М. Фуко [18]. На нашу думку, саме ці підходи дають змогу побачити, як мережеве суспільство трансформує традиційні уявлення про приватність і свободу, створюючи нові, витончені форми контролю й маніпуляції. Чи не постає тут новий різновид цифрового неповноліття?

Ж. Дерріда, розробляючи деконструктивну методологію, наголошує, що значення завжди залишаються нестабільними, відкритими до перегляду й переосмислення [40]. У мережевому контексті це означає, що поняття приватності та свободи не є раз і назавжди визначеними. Вони постійно переформулюються під впливом цифрових практик. Наприклад, у соціальних мережах, таких як Facebook [144] та Reddit [181], межі між приватним і публічним стають розмитими, оскільки користувачі добровільно виносять елементи особистого життя у публічний простір, не завжди усвідомлюючи

віддалені наслідки цих кроків. Деконструктивний підхід дозволяє критично прочитати ці практики, виявляючи приховані протиріччя та упередження в дискурсах про приватність і свободу у цифрову добу.

Ж. Бодріяр у праці «Симулякри і симуляція» формулює концепцію гіперреальності, яка стає осердям його діагнозу сучасного суспільства. Він зазначає, що йдеться вже не про реальність, оскільки жодне уявне не може її просто «накрити». Це гіперреальність, вироблена синтезом комбінаторних моделей у своєрідному гіперпросторі без атмосфери [13, с. 7]. У цьому формулюванні Бодріяр підкреслює, що сучасний світ усе частіше замінює реальність штучно сконструйованими моделями, які втрачають зв'язок з об'єктивною дійсністю. Гіперреальність постає як результат моделювання, що продукує нову реальність, відмінну від традиційного поділу «реальне – уявне». У мережевому суспільстві це означає, що цифровий контент та інформаційні потоки можуть бути легко змінені, комбіновані, інсценовані, створюючи переконливу ілюзію реальності, яка не відповідає фактичному стану речей. Наслідок для свободи очевидний. Маніпуляція інформацією обмежує здатність індивіда ухвалювати обґрунтовані рішення. Те саме стосується приватності, оскільки персональні дані можуть перетворюватися на матеріал для створення симульованих профілів, які впливають на сприйняття людини іншими та на її власну поведінку без явної згоди.

М. Фуко послідовно показував, що влада і знання структурно взаємопов'язані, а дискурси виступають інструментами контролю та нормалізації поведінки [115]. У мережевому суспільстві цифрові платформи й алгоритми виконують функцію нових дисциплінарних механізмів, які впливають на циркуляцію інформації та на формування суспільних норм. Алгоритмічне впорядкування контенту в соціальних медіа може підсилювати одні дискурси й маргіналізувати інші, фактично звужуючи горизонти свободи вираження та доступу до альтернативних точок зору. У підсумку постає питання про те, хто контролює інформаційні потоки та за якою логікою вибудовується цей контроль,

а отже як саме це впливає на приватність і свободу індивіда. Це питання не є суто технічним.

Крім того, уже згадана концепція ризому Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі [138], яка описує нелінійну, децентралізовану структуру взаємозв'язків, може бути евристично застосована для аналізу мережевих форм контролю. У мережевому суспільстві влада може працювати не тільки у вертикальних ієрархіях, а й горизонтально, через розгалужені мережі, де контроль розподілений і часто майже невидимий. Це суттєво ускладнює ідентифікацію та опір механізмам регуляції. Для приватності це означає, що персональні дані збирають і використовують не лише державні структури, а й приватні компанії, транснаціональні платформи, а подекуди й інші користувачі. У такій системі свободу стає складніше захищати, оскільки сама топологія влади змінюється, перетворюючись на своєрідну мережеву екологію контролю.

Постмодерністські мотиви децентрації суб'єкта та множинності ідентичностей також виявляються надзвичайно релевантними у контексті приватності й свободи. У цифрову добу людина може створювати різні онлайн-ідентичності, експериментувати з формами самовираження, одночасно належати до багатьох спільнот. Це, з одного боку, розширює можливості свободи, відкриває нові освітні й культурні ландшафти для особистісного зростання. З іншого боку, та сама множинність породжує ризики, оскільки інформація про різні аспекти ідентичності може бути зведена до купи, збережена й використана без згоди суб'єкта. Додамо до цього ефект анонімності, який може підтримувати свободу слова, але водночас використовуватися для поширення дезінформації, мови ненависті або кіберзлочинів. Етичне питання тут постає з усією гостротою.

Отже, постмодерністські та постструктуралістські теорії дозволяють побачити етичні виклики приватності й свободи в мережевому суспільстві як багатовимірне, складно структуроване поле. Вони показують, що ці поняття не є статичними категоріями, а перебувають у постійній динаміці, змінюючись разом з технологіями та соціальними практиками. Це, у свою чергу, вимагає нових підходів до етичного регулювання і захисту прав індивідів, врахування динаміки

мережевих взаємодій та плинності смислів. Поза цим ми ризикуємо залишити людину сам на сам із непрозорими алгоритмами.

На нашу думку, залучення постмодерністських концепцій дає змогу глибше проаналізувати етичні виклики приватності і свободи у цифрову епоху, розкриваючи приховані механізми влади, маніпуляції та контролю. Це сприяє формуванню критичного мислення й виробленню стратегій захисту фундаментальних прав і цінностей у мережевому суспільстві, що, своєю чергою, є принципово важливим як для подальших теоретичних досліджень, так і для практичного впровадження етичних норм у цифровому середовищі. Це іспит для нашої освітньої та громадянської зрілості.

Важливим внеском у наше дослідження є праця Л. Рояккерса, Й. Тіммера, Л. Кула та Р. ван Еста [183], які у статті «Соціальні та етичні питання цифровізації» здійснюють системний аналіз суспільних та етичних викликів, що постають унаслідок поширення шести домінуючих технологій. Йдеться про Інтернет речей, робототехніку, біометрію, переконливі технології, віртуальну та доповнену реальність, а також цифрові платформи. Автори показують, що ці технології створюють напруження з шістьма ключовими суспільними цінностями, серед яких приватність, автономія, безпека, людська гідність, справедливість і баланс влади [183, с. 140]. Усе це безпосередньо стосується нашого аксіологічного горизонту.

Дослідження Рояккерса та колег демонструє, що нова хвиля цифровізації чинить зростаючий тиск на фундаментальні суспільні цінності. Цей висновок виразно резонує з ідеями Ш. Зубофф [201] про капіталізм нагляду і з аналізом влади та знання у М. Фуко [115]. Використання Інтернету речей та біометричних технологій актуалізує питання приватності та безпеки, оскільки збираються й обробляються великі масиви персональних даних часто без належного контролю та свідомої згоди користувачів. Це підсилює вже проаналізовані нами етичні виклики, пов'язані з алгоритмічним контролем і маніпуляцією, про які пишуть С. Ноубл [173] та Ф. Паскуале [175]. Соціальні автоматизми цифрової доби стають надто потужними.

Автори зауважують, що хоча регулювання у сферах приватності й захисту даних поступово розвивається, інші етичні проблеми, як-от дискримінація, автономія, людська гідність та нерівний баланс влади, залишаються значною мірою недостатньо опрацьованими. Це співзвучно з критичними заувагами Зубофф [201] щодо асиметрії влади між технологічними корпораціями та пересічними користувачами, а також з постмодерністськими міркуваннями про розмивання суб'єктивності та ризики для автономії індивіда у мережевому суспільстві. Не про декларовані цінності тут ідеться, а про реальну конфігурацію сил.

Застосування переконливих технологій і віртуальної реальності викликає окремий пласт занепокоєння, пов'язаний з автономією та людською гідністю. Ці технології здатні впливати на поведінку й рішення індивідів без їхньої повної поінформованої згоди, що порушує етичні межі допустимого впливу. Це прямо перегукується з концепцією симулякрів Бодрійяра [13], згідно з якою віртуальна реальність може заміщувати справжню, створюючи гіперреальність, яка формує сприйняття, цінності та навіть політичні орієнтації людини. Постає питання: де в такій конфігурації залишається простір для самостійного судження?

Рояккерс та колеги [183] звертають увагу й на те, що нерівний баланс влади між розробниками технологій та користувачами спричиняє ризики несправедливості й дискримінації. Алгоритми, які застосовуються в робототехніці та біометрії, можуть відтворювати й підсилювати уже наявні соціальні упередження, що призводить до дискримінації певних груп населення. Це узгоджується з висновками С. Ноубл [173], яка показує, як пошукові системи й алгоритми можуть підсилювати расизм і сексизм. Такі практики формують специфічну екологію освітнього й соціального простору, де певні ідентичності системно маргіналізуються.

Автори наголошують, що для етично відповідального формування цифрового суспільства всі зацікавлені сторони повинні мати чітке розуміння можливих етичних проблем і ризиків. Це потребує міждисциплінарного підходу та співпраці між розробниками технологій, політиками, дослідниками й

громадянським суспільством. Такий формат взаємодії, як нам видається, добре узгоджується з методологічними рекомендаціями, розглянутими раніше, щодо необхідності комплексного аналізу й інтеграції різних перспектив для подолання аксіологічних викликів мережевого суспільства. Єдиний простір обговорення важливіший за фрагментований набір локальних рішень.

Варто підкреслити, що, попри поступ у регулюванні приватності та захисту даних, інші ключові етичні аспекти цифровізації досі не отримали належного нормативного забезпечення. Це створює ризики для гарантування фундаментальних прав і свобод у цифрову епоху. Автономія індивіда може підриватися через використання переконливих технологій, які непомітно змінюють поведінку користувачів. Людська гідність може зазнавати ураження внаслідок зловживання біометричними даними або експлуатації вразливих груп за допомогою робототехнічних систем. Це небезпечно.

Рояккерс та співавтори [183] наполягають на розробці більш ефективних механізмів нагляду та регулювання, які охоплювали б широкий спектр етичних питань цифровізації. Йдеться про встановлення чітких етичних стандартів, забезпечення прозорості технологій і алгоритмів, а також про активне залучення громадян до обговорення й ухвалення рішень щодо використання нових технологій. У нашому розумінні, це вже не лише питання технічної політики. Це питання цивілізаційного вибору.

Поєднуючи викладене з раніше розглянутими концепціями, бачимо, що етичні виклики приватності та свободи в мережевому суспільстві мають виразно багатовимірний характер і потребують системного підходу. Критичний аналіз, запропонований Ш. Зубофф [201] і М. Фуко [115], дозволяє виявити структури влади й контролю, тоді як постмодерністські методології допомагають зрозуміти плинність і складність цих викликів. Системний та синергетичний підходи дають змогу побачити, як взаємодія різних технологій і соціальних практик впливає на формування цінностей і норм. Аналіз праці Рояккерса та колег [183] підсилює нашу аргументацію щодо потреби глибокого філософського й етичного осмислення проблем приватності та свободи в мережевому суспільстві. Це

підкреслює важливість комплексних стратегій, які враховують технологічні, соціальні та етичні виміри й орієнтовані на захист фундаментальних прав людини в умовах постійних технологічних змін.

Доповнюючи наш аналіз етичних викликів приватності й свободи, важливо звернутися до дослідження А. Цамадоса, Н. Аггарвала, Дж. Каулза та інших [194], які у статті «Етика алгоритмів: ключові проблеми та рішення» детально розглядають зростаючу роль алгоритмів і пов'язані з цим етичні питання. Автори підкреслюють, що за останнє десятиліття дослідження етики алгоритмів суттєво розширилися, що відповідає експоненційному зростанню розробки та застосування алгоритмів машинного навчання в різних сферах суспільного життя. Алгоритм став новим посередником влади.

У своїй роботі Цамадос та колеги аналізують етичні наслідки повсюдного використання алгоритмів, виявляючи як епістемічні, так і нормативні проблеми [194]. Вони пропонують оновлений огляд цих викликів і формулюють практичні рекомендації щодо управління розробкою, впровадженням і застосуванням алгоритмів. Це дослідження є важливим доповненням до нашого аналізу, оскільки алгоритми виступають основними інструментами збирання, обробки та використання персональних даних у мережевому суспільстві. Тут замикається коло між технічною архітектурою систем і аксіологічними наслідками їх функціонування.

Поставлені питання безпосередньо перегукуються з концепцією «капіталізму нагляду» Ш. Зубофф [201], де наголошується, що великі технологічні корпорації використовують алгоритми для збору й аналізу персональних даних з метою передбачення та спрямування поведінки користувачів. Це створює суттєві ризики для приватності та автономії індивідів. Крім того, С. Ноубл [173] у своїй праці демонструє, як алгоритми пошукових систем здатні підсилювати вже наявні соціальні упередження, що веде до дискримінації й несправедливості. У підсумку постає не лише технічна, а й глибоко етична проблема архітектури цифрового освітнього і суспільного простору.

Цамадос та колеги [194] наголошують, що з етикою алгоритмів не можна обмежуватися лише переліком проблем і ризиків. На їхню думку, справжнє завдання полягає у виробленні практичних рекомендацій і режимів дії, які дозволяють ці проблеми розв'язувати. Вони підкреслюють важливість створення дієвих механізмів управління та регулювання алгоритмів, що стають ключовою умовою захисту приватності й свободи в мережевому суспільстві. У цьому ми легко впізнаємо мотив, уже артикульований у дослідженнях Рояккера та інших [183], які зазначають, що попри розвиток регуляцій у сфері приватності й захисту даних, інші етичні виміри, такі як дискримінація, автономія та нерівний баланс влади, залишаються недостатньо врегульованими. Іншими словами, проста юридична відповідь тут не спрацьовує.

Застосування алгоритмів у різних сферах, від соціальних медіа до автоматизованих систем ухвалення рішень, неминуче піднімає питання прозорості та відповідальності. Алгоритмічні процеси часто функціонують як «чорні ящики» і це суттєво ускладнює розуміння того, як саме приймаються рішення, які дані потрапляють до системи, які ваги та пріоритети закладені розробниками. За таких умов довіра користувачів може руйнуватися, а свобода вибору звужується, адже людина не має реальних можливостей впливати на ці процеси або принаймні знати про них. Як нам видається, тут безпосередньо оживає фукоянська оптика влади та знання [115], оскільки алгоритми перетворюються на нові механізми влади, що керують розподілом інформації, формуванням знань і соціальних норм. Вони здатні обмежувати автономію індивідів, модифікувати їхні можливості для самовираження та ухвалення рішень, що робить критичний аналіз їхнього використання не просто бажаним, а необхідним.

У цьому контексті особливо промовистою є праця Дж. Кіззи [164] «Вступ до соціальних та етичних аспектів обчислювальної техніки», яка надає нашому аналізу важливу історичну перспективу. Кізза показує, що історія обчислень органічно вплетена в історію людства, оскільки люди здавна прагнули

полегшити своє життя через створення різноманітних пристроїв, а комп'ютер став логічним продовженням цього прагнення [164]. Він наголошує, що люди завжди були захоплені числами, їх упорядкуванням та перетворенням, тому інструменти для обробки числових даних стали своєрідною матеріалізацією цього захоплення. У нашій оптиці це означає, що цифрові й мережеві технології не падають у суспільство як «абсолютна новизна», а мають глибоке історичне коріння.

У межах нашого дослідження це історичне тло є принципово важливим. Воно підкреслює, що технологічний прогрес, зокрема розвиток комп'ютерів і мережевих технологій, є органічною частиною людського прагнення до покращення умов життя. Водночас, як наполягає Кізза [164], кожний новий етап цього прогресу породжує нові соціальні та етичні питання, які потребують осмислення і розв'язання. Таке бачення добре узгоджується з уже проаналізованими нами етичними викликами, пов'язаними з приватністю та свободою в мережевому суспільстві. Кожне технологічне полегшення відкриває й нову етичну проблему.

Кізза акцентує, що з появою обчислювальної техніки та інформаційних технологій виникає ціла низка нових етичних дилем, пов'язаних із захистом особистих даних, відповідальним використанням інформації та впливом технологій на соціальні відносини [164]. Його аналіз доповнює і розгортає ідеї Цамадоса та колег [194] про необхідність етичного управління алгоритмами і технологіями, а також підсилює аргументи Рояккерса та інших [183] щодо важливості врахування етичних вимірів цифровізації. Таким чином, робота Кіззи [164] надає історико-культурний вимір нашій аргументації, показуючи, що етичні виклики мережевого суспільства є продовженням довгої еволюції взаємодії людини з технікою, а не «раптовим відхиленням».

Ми бачимо, як Кізза [164] наполягає на історичній еволюції технологій, ще раз підкреслюючи, що людське прагнення до полегшення життя через винаходи незмінно супроводжується появою нових дилем. І щоразу ці дилеми стосуються не лише того, що технологія дозволяє зробити, а й того, як вона змінює відносини

між людьми. Розвиток обчислювальної техніки та інформаційних технологій, за Кіззою, неминуче висуває на передній план проблеми захисту особистих даних, відповідальності за циркуляцію інформації та трансформації соціальних структур. Як нам видається, у цьому й полягає евристичне значення його підходу.

З іншого боку, В. Наббоса та К. Каар [171] у праці «Соціальні та етичні питання цифровізації» фокусують увагу вже не стільки на історичній тяглоті, скільки на сучасній конфігурації цифрових процесів у глобальному контексті. Вони аналізують дві взаємопов'язані тенденції, що визначають сьогоденну ситуацію, а саме цифровізацію та пов'язану з нею цифрову етику. Автори підкреслюють, що дані стали наріжним каменем цих процесів. Якщо раніше компанії були перевантажені великими масивами структурованих та неструктурованих даних, які залишалися значною мірою невикористаними, то нині вони дедалі активніше налаштовують свої операції та моделі створення вартості, спираючись на нові цифрові інструменти і самі дані як стратегічний ресурс. Йдеться про файли cookie, мобільні застосунки, камери спостереження, масиви даних від сторонніх постачальників [171, с. 10–11]. Усе це створює нову етичну ситуацію.

Наббоса та Каар [171] наголошують, що компанії, адаптуючи свої бізнес-моделі до логіки даних, фактично вбудовують цифрову обробку інформації в саму тканину економічної діяльності. Проте така трансформація невідворотно породжує питання цифрової етики, адже використання даних впливає на приватність, безпеку та автономію індивідів. Автори закликають до вироблення етичних стандартів і практик, які забезпечували б відповідальне використання даних і технологій, а також зменшували б асиметрію влади між компаніями та споживачами. Тут проступає чітка аксіологічна рамка.

Представлений ними аналіз доповнює і поглиблює позицію Рояккерса та колег [183], які також наголошують на тому, що цифровізація створює напруження з фундаментальними суспільними цінностями приватності, автономії та балансу влади. З одного боку, технології відкривають нові

можливості для розвитку бізнесу, оптимізації сервісів, підвищення якості послуг. З іншого боку, вони породжують нові етичні виклики, пов'язані з використанням даних та впливом на права й свободи конкретних людей. Це не лише ресурс розвитку. Це потенційний ресурс контролю.

Таким чином, з одного боку, Кізза [164] надає історичний контекст розвитку технологій і пов'язаних з ними етичних питань, показуючи, що прагнення полегшити життя і раціоналізувати обчислення від самого початку супроводжувалося появою нових моральних дилем. З іншого боку, Наббоса та Каар [171] зосереджуються на сучасних тенденціях цифровізації та цифрової етики, демонструючи, як дані перетворюються на центральний елемент бізнес-стратегій і водночас на джерело нових ризиків. Разом ці два виміри створюють цілісніший образ цифрового ландшафту.

Це посилює наш попередній висновок про те, що в мережевому суспільстві питання приватності та свободи набувають нових вимірів. Дані, зібрані через численні цифрові канали, можуть використовуватися для підвищення якості послуг і створення нової цінності, однак одночасно здатні стати інструментом контролю, маніпуляції та вибіркового доступу до благ. У нашому розумінні це вимагає розробки нових етичних стандартів і регуляторних рамок, які враховували б складність сучасних технологічних практик, а не лише формально фіксували згоду користувача.

Поєднання історичної перспективи Кіззи [164] з аналізом сучасних бізнесових і цифрових моделей Наббоси та Каара [171] дозволяє глибше зрозуміти етичні виклики приватності й свободи у мережевому суспільстві. Воно підкреслює необхідність міждисциплінарного підходу, який поєднує історичний аналіз, критичну теорію та практичні рекомендації для розв'язання сучасних аксіологічних проблем. Це добре співзвучно з концепцією «капіталізму наглядності» Ш. Зубофф [201], де дані постають як основний ресурс отримання прибутку і влади, що неминуче тягне за собою маніпулятивні та контрольні практики. Аналогічно, Цамадос і колеги [194] наголошують на потребі етичного управління алгоритмами, які обробляють ці дані.

Крім того, важливим для нашого дослідження є внесок Р. Капурро [132], який у статті «Цифровізація як етичний виклик» пропонує філософське осмислення глибинних наслідків цифровізації для суспільства. Капурро наполягає, що цифровізація не є просто технічним процесом, а постає феноменом, який докорінно трансформує соціальні відносини, комунікацію та спосіб, яким людина сприймає себе і світ [132, с. 10]. У цьому сенсі цифровізація змінює не лише інфраструктуру, а й самі горизонти людського досвіду.

Капурро [132] стверджує, що цифровізація породжує значні етичні виклики, особливо щодо приватності, автономії та цифрової нерівності. Він підкреслює, що повсюдне впровадження цифрових технологій веде до нових форм нагляду та збору даних, які можуть підривати приватність і автономію індивідів. Це безпосередньо перегукується з концепцією «капіталізму нагляду» Ш. Зубофф [201], де аналізується, як технологічні корпорації використовують персональні дані для передбачення та спрямування поведінки користувачів. Капурро наголошує на потребі створення нової етичної рамки для розв'язання складнощів, що постають унаслідок цифровізації [132], вказуючи, що традиційні етичні теорії недостатні для розуміння унікальних викликів цифрової доби. Він пропонує розвивати інформаційну етику як окремий напрям дослідження, що відповідає ідеям Цамадоса та колег [194] про необхідність етичного управління розробкою і впровадженням алгоритмів.

Перспектива Капурро [132] також резонує з постмодерністськими та постструктуралістськими підходами, розглянутими нами раніше. Його наголос на трансформаційному впливі цифровізації на людську ідентичність та соціальні структури перегукується з ідеями Ж. Бодрійяра про симулякри та гіперреальність [13], а також з аналізом влади та знання у М. Фуко [115]. Капурро вказує, що цифрові технології змінюють спосіб конструювання реальності й взаємодії між людьми, що вимагає переосмислення етичних норм і цінностей. Окрему увагу він приділяє цифровій нерівності, наголошуючи, що доступ до цифрових технологій і можливість користуватися їхніми перевагами розподіляються нерівномірно [132, с. 228]. Це посилює соціальну нерівність і

відкриває питання справедливості та рівності в мережевому суспільстві, що співпадає з аргументами Рояккерса та інших [183] про необхідність врахування справедливості й балансу влади у процесах цифровізації.

Капурро [132] звертається також до проблеми людської гідності в цифрову епоху. Він наголошує, що технології здатні як підтримувати гідність індивіда, розширюючи його можливості, так і підривати її через інструменти надмірного контролю. Використання біометричних даних та систем розпізнавання облич може порушувати приватність та призводити до порушень прав людини, якщо відсутні належні етичні обмеження. Це вимагає посиленого регулювання і розробки технологій, які з самого початку проектуються з урахуванням принципів поваги до гідності і прав людини. Інтеграція ідей Капурро до нашого дисертаційного дослідження підсилює аргументацію щодо складності та багатовимірності етичних викликів приватності та свободи в мережевому суспільстві та підтверджує необхідність філософського осмислення цифрової доби.

Поєднання ідей Капурро з концепціями Ш. Зубофф [201], Цамадоса й колег [194], Рояккерса та інших [183], а також постмодерністськими теоріями дозволяє сформулювати глибше, багатозначне розуміння етичних викликів, із якими стикається мережеве суспільство. Варто підкреслити, що для ефективного реагування на ці виклики необхідні не лише технічні й регуляторні рішення, а й глибокі філософські рефлексії щодо природи людського буття у цифрову епоху. Без цього ми ризикуємо перетворити цифрову трансформацію на черговий виток репресивної модернізації.

Додатковий вимір нашому аналізу надає розділ А. Манзешке та А. Брінка [168] «Етика цифровізації в промисловості», присвячений етичним аспектам цифрової трансформації в контексті промисловості 4.0. Автори показують, що цифровізація промислових процесів впливає не тільки на ефективність та продуктивність, а й порушує важливі етичні питання, пов'язані з приватністю, свободою та автономією працівників [168, с. 905]. У такий спосіб вони

переносять наш погляд із рівня користувача платформи на рівень праці та виробництва.

Манзешке та Брінк [168] звертають увагу на те, що впровадження технологій штучного інтелекту, обробки великих даних та Інтернету речей у промисловості веде до тотального збору й аналізу даних про працівників і виробничі процеси. Це створює асиметрію влади між роботодавцями та працівниками, де останні можуть відчувати втрату контролю над власними даними та робочими умовами. Така перспектива резонує з поглядами Капурро [132] щодо потреби переосмислення етичних рамок у цифрову епоху та підсилює аргументи Рояккерса та інших [183] про напруження між технологічним прогресом і суспільними цінностями.

Крім того, автори [168] підкреслюють, що цифровізація промисловості може впливати на людську гідність та автономію, оскільки технології моніторингу та контролю здатні обмежувати свободу працівників і впливати на їхнє психологічне благополуччя. Це співзвучно з дослідженнями Цамадоса й колег [194], які аналізують етичні проблеми, пов'язані з алгоритмами та їхнім впливом на суспільство, а також з ідеями Кіззи [164] про соціальні й етичні аспекти обчислювальної техніки. Усе це вказує на те, що цифровий контроль над працею стає ключовим полем аксіологічного конфлікту.

Важливо, що Манзешке та Брінк [168] торкаються питання справедливості та рівності у контексті цифровізації промисловості. Вони стверджують, що впровадження нових технологій може поглиблювати цифровий розрив між різними групами працівників, створюючи нерівні можливості доступу до технологій і навчання. Це відкриває питання соціальної справедливості та формування політик, які забезпечують рівні умови для всіх учасників ринку праці. Такий підхід доповнює аргументи Наббоси та Каара [171], які досліджують соціальні й етичні питання цифровізації у сфері бізнесу й даних.

Водночас автори [168] звертають увагу й на позитивні можливості цифровізації промисловості, зокрема на підвищення ефективності, гнучкості та появу нових робочих місць. Однак вони наполягають на тому, що реалізація цих

переваг можлива лише за умови врахування етичних аспектів і забезпечення балансу між технологічним розвитком і захистом фундаментальних прав працівників. У нашому розумінні це добре узгоджується із системним та синергетичним підходами, які вимагають розглядати взаємозв'язки між технологіями, соціальними структурами й ціннісними орієнтирами.

Інтегруючи ідеї Манзешке та Брінка [168], можемо побачити, що етичні виклики приватності й свободи в мережевому суспільстві проявляються не лише у сфері споживчих технологій, а й у промисловій та трудовій сферах. Це розширює наше розуміння проблематики й підкреслює потребу у міждисциплінарному підході, який враховує різні сегменти цифрового ландшафту. Постмодерністські та постструктуралістські методології можуть бути застосовані для аналізу трансформації робочої ідентичності та зміни конфігурацій влади в цифровізованій промисловості, а концепція ризому Дельоза та Гваттарі [138] допомагає зрозуміти, як децентралізація виробничих процесів впливає на структуру організацій і стосунки між працівниками та роботодавцями.

Крім того, критичний підхід [167] дає можливість виявити потенційні ризики експлуатації та маніпуляції працівниками через використання технологій моніторингу та збору даних. Це ще раз підкреслює необхідність розробки етичних стандартів і регуляцій, що захищають права працівників і гарантують справедливість та прозорість у застосуванні цифрових засобів контролю. Застосування філософсько-методологічних засад, зокрема етики справедливості Джона Ролза [180], може сприяти формуванню політик, спрямованих на забезпечення рівних можливостей і захист прав у цифровізованій промисловості. Усе це добре корелює з закликом Капурро [132] до вироблення нових етичних рамок, які враховують специфіку цифрової епохи.

Таким чином, праця Манзешке та Брінка [168] розширює наше розуміння етичних викликів приватності й свободи, показуючи, що ці питання постають не лише в контексті користування цифровими платформами, а й у сфері промисловості та праці. Вони переконливо демонструють, що цифровізація має

комплексний вплив на суспільство, тому для її етичного впровадження потрібне врахування різних перспектив і залучення широкого кола стейкхолдерів. Це підсилює наш аргумент про те, що розв'язання етичних викликів мережевого суспільства вимагає багатовимірного, міждисциплінарного підходу, який поєднує теоретичний аналіз із практичними рекомендаціями й охоплює як індивідуальні, так і колективні виміри цифровізації.

Значущим внеском у наше дисертаційне дослідження є також стаття К. Аллена, В. Воллаха та І. Сміта [120] «Чому машинна етика». Автори ставлять у центр розгляду питання про необхідність розробки етичних принципів для штучного інтелекту та машин, підкреслюючи, що зі зростанням автономії інтелектуальних систем вони дедалі густіше інтегруються в соціальну тканину і прямо впливають на людські життя. Аллен та колеги [120, с. 12] стверджують, що системи з високим рівнем автономії потребують впровадження етичних рамок, які б забезпечували відповідність їхніх дій суспільним цінностям і нормам. У контексті нашого дослідження це безпосередньо стосується проблем приватності та свободи, адже інтелектуальні системи можуть збирати, аналізувати і використовувати особисті дані, ухвалювати рішення, що впливають на життєві траєкторії людей, а також замінювати або трансформувати людську працю.

З одного боку, такий підхід доповнює аргументи Цамадоса та інших [194], які наголошують на необхідності етичного управління алгоритмами та формулювання практичних рекомендацій для їх розробки, впровадження й використання. Аллен та колеги [120] роблять крок далі, наполягаючи на тому, що етичні принципи мають бути інтегровані безпосередньо в дизайн систем штучного інтелекту, тобто етика повинна працювати не лише як зовнішній регулятор, а й як внутрішня архітектура алгоритмів.

З іншого боку, ідеї Аллена та співавторів перегукуються з концепцією Капурро [132] про цифровізацію як глибокий етичний виклик, який змушує переосмислювати традиційні етичні підходи. Вони вказують, що машинна етика повинна стати новим напрямом дослідження, що враховує специфіку штучного

інтелекту і масштаби його впливу на суспільство. У нашому розумінні, це ще один крок до формування єдиного простору етичних роздумів про цифрову епоху.

Крім того, робота Аллена й колег [120] має очевидні зв'язки з питаннями, піднятими Манзешке та Брінком [168] щодо етики цифровізації в промисловості. Якщо Манзешке та Брінк аналізують вплив технологій на працівників і виробничі процеси, то Аллен та співавтори розглядають ширший горизонт, у якому автономні системи впливають на суспільство загалом. У цьому сенсі мова йде про зміну самої конфігурації соціальних структур.

Ці ідеї також резонують з постмодерністськими та постструктуралістськими підходами, що наголошують на децентрації влади та плинності ідентичностей у мережевому суспільстві. Автономні машини та штучний інтелект можуть змінювати традиційні соціальні ролі й способи взаємодії між людьми та технологіями. Це відкриває питання про те, як забезпечити відповідність таких систем базовим цінностям приватності, свободи, справедливості та гідності.

Аллен і колеги [120] звертають увагу й на те, що за відсутності належного етичного керівництва автономні системи можуть ухвалювати рішення, які не відповідають людським цінностям або навіть суперечать їм. Це збігається з занепокоєннями С. Ноубл [173] щодо алгоритмічного упередження та Ф. Паскуале [175] щодо «чорних ящиків» у технологіях, де непрозорість рішень призводить до несправедливості та дискримінації. Питання прозорості та підзвітності тут перетворюється на питання довіри до самої цифрової цивілізації.

Ідея інтеграції етики в дизайн технологій підтримує концепт «етики за дизайном», який обговорюють Рояккерс та колеги [183], підкреслюючи, що етичні аспекти мають враховуватися вже на ранніх стадіях розробки технологій. Робота Аллена, Воллаха та Сміта [120] має прямі практичні наслідки для розробників і інженерів, які створюють системи штучного інтелекту та автономні пристрої, оскільки закликає до міждисциплінарної співпраці між інженерами, філософами, етиками та іншими зацікавленими сторонами.

Отже, інтеграція ідей Аллена, Воллаха та Сміта [120] до нашого аналізу поглиблює розуміння того, що етичні виклики приватності й свободи в мережевому суспільстві не обмежуються сферою даних або взаємодією в соціальних медіа. Вони охоплюють комплексні питання, пов'язані з розвитком штучного інтелекту та автономних систем, які здатні докорінно впливати на соціальні структури, норми та цінності. Це ще одна лінія фронту.

Це підкреслює необхідність розробки машинної етики як окремого, але пов'язаного з традиційними етичними теоріями напряму, який забезпечить розвиток технологій у спосіб, сумісний з фундаментальними людськими цінностями. Поєднання цього підходу з критичними традиціями, системним та синергетичним аналізом, а також з постмодерністськими методологіями дає змогу сформуванню більш цілісного та багатовимірного розуміння етичних викликів цифрової доби.

Доповнюючи наш аналіз, звернімося до праці Х. Сетри та Дж. Данагера [186] «Кожній технології своя етика: проблема етичної проліферації». У цій статті автори ставлять під сумнів тенденцію створювати окрему «етику Х» або «Х етику» для кожної технології чи технологічної властивості, такої як комп'ютерна етика, етика штучного інтелекту, етика даних, інформаційна етика, етика роботів, машинна етика та інші [186, с. 1]. Вони запитують, чи не ризикуємо ми роздрібнити етичний дискурс до стану, коли втрачається його цілісність.

Сетра та Данагер аргументують, що хоча всі технології є етично релевантними, немає потреби кожного разу створювати окрему дисципліну. На їхню думку, специфічні технології можуть мати унікальні впливи, але ці впливи часто достатньо охоплюються вже усталеними вищими рівнями етичних доменів [186, с. 10–11]. Вони виділяють кілька проблем, які породжує надмірна проліферація техноетик.

1. Нечіткі концептуальні межі між підгалуззями. Відсутність чітких меж призводить до плутанини, створює труднощі для

міждисциплінарної співпраці й заважає формуванню єдиного поля етичної рефлексії.

2. Дублювання зусиль та повторення вже відомого. Розвиток окремих «етик» для кожної технології веде до повторення одних і тих самих сюжетів у різних контекстах і витрати ресурсів на вирішення дуже подібних етичних проблем.

3. Ризик ігнорування фундаментальних етичних істин. Надмірна фіксація на специфічних технологіях може відволікати від глибинних етичних принципів і універсальних істин, що мають залишатися орієнтирами для аналізу будь-яких технологічних новацій [186, с. 20].

Такий підхід резонує з ідеями Р. Капурро [132], який, з одного боку, наголошує на потребі розвитку інформаційної етики як окремого напрямку, а з іншого, застерігає від надмірного роздроблення етичних дисциплін. Подібно до цього, Сетра та Данагер [186] закликають серйозно ставитися до етики як до єдиної дисципліни, підкреслюючи, що існуючі етичні рамки здатні бути застосовані до аналізу нових технологій без постійного створення нових «мікроетик».

Крім того, їхній підхід співзвучний з аргументами Аллена та колег [120] щодо інтеграції етичних принципів у розробку штучного інтелекту та автономних систем. Однак Сетра та Данагер ставлять під сумнів потребу окремої «етики штучного інтелекту», стверджуючи, що етичні питання, пов'язані з ШІ, можуть бути продуктивно осмислені в межах уже сформованих етичних теорій та принципів. На нашу думку, це дозволяє поєднати новизну цифрових викликів із тяглістю класичного етичного мислення, не втрачаючи ні одного, ні іншого виміру.

На нашу думку, це міркування органічно змикається з критичним підходом Ш. Зубофф [201], яка аналізує капіталізм наглядно та його вплив на приватність і свободу, спираючись на фундаментальні етичні концепти, а не на нескінченне розмноження окремих «етик» для кожної технології. Саме завдяки такому фокусуванню на глибинних підвалинах, а не на поверхневих «ефектах новизни»,

стає можливим побачити справжні причини етичних зламів і шукати більш дієві стратегії їх подолання. У цьому сенсі ідеї Х. Сетри та Дж. Данагера [186] природно резонують з постмодерністськими й постструктуралістськими методологіями, які обережно ставляться до фрагментації знання та вимагають контекстуального, а не ізольованого бачення. Вони слушно наголошують, що надмірне роздроблення етичних дисциплін веде до втрати цілісної картини і, зрештою, ускладнює охоплення етичних викликів у їх повноті. Це симптом глибшої проблеми розщеплення смислового простору.

Якщо перенести підхід Сетри та Данагера [186] у наш дослідницький ландшафт етичних викликів приватності та свободи в мережевому суспільстві, стає очевидно, що йдеться про спробу повернутись до загальних етичних принципів як до осі координат, а не до множини розрізнених локальних систем. Використовуючи автономію, справедливість і благодійність як базові орієнтири, ми можемо аналізувати вплив різних технологій на суспільство без примусу щоразу конструювати вузьку «етику Х» для кожної нової технології. У нашому розумінні, це і є спроба зберегти єдиний простір смислів, а не розчинити його в безлічі технічних підпросторів.

Цей системний ракурс підтримують дослідження М. Кастельса [57] і Гонсалес-Анта та колег [153], які наголошують на необхідності розглядати технології в їх переплетенні з соціальними структурами та ціннісними горизонтами. Не про технічний «гаджет» ідеться, а про цілісний соціальний та культурний ландшафт, у якому цифрові інструменти змінюють траєкторії людських практик. Такий підхід дозволяє побачити комплексність і динамічність сучасних трансформацій, замість редукувати їх до простих сюжетів «прогресу» чи «загрози». Крім того, аргументи Сетри та Данагера [186] мають виразний нормативний вимір, адже вони підштовхують до розробки політик та регуляторних рамок, які спираються на загальні етичні принципи і не дублюють себе в десятках фрагментованих регулювань. Це робить управління технологіями більш послідовним і прозорим.

Узагальнюючи зміст підрозділу, маємо спершу визнати очевидне, але не завжди проговорене. У мережевому суспільстві цифровізація стала невід'ємною складовою тілесно пережитого досвіду людини, змінюючи структуру соціальних відносин, економічних практик і культурних форм. Вона входить у наші «звички тіла», у повсякденні маршрути, в інформаційні траєкторії, якими рухається сучасний суб'єкт. І це вже новий онтологічний стан, а не лише технологічне оновлення. Водночас цей стан супроводжується масштабними етичними викликами, насамперед у вимірах приватності та свободи індивідів, які втрачають прозорі межі між «моїм» і «чужим» у цифровому просторі. На основі аналізу провідних досліджень ми змогли окреслити головні вузли цього напруженого ландшафту та окреслити можливі шляхи його гуманізації.

Аналіз залучених джерел показує, що ключові етичні виклики мають принаймні п'ять вимірів.

1. Порушення приватності та масовий збір даних. Рояккерс та ін. [183] наголошують, що технології Інтернету речей і біометрії дають змогу збирати колосальні обсяги персональних даних без належного контролю і зрозумілої згоди, що створює серйозні ризики для приватності та безпеки. Капурро [132] говорить про цифровізацію як про нові форми нагляду, які непомітно пронизують повсякденний простір людини й підривають автономію та інтимний вимір її життя. Наббоса та Каар [171] показують, що використання файлів cookie, мобільних застосунків і камер спостереження перетворює самого користувача на «джерело сировини» для даних, що системно порушує приватність.

2. Асиметрія влади та нерівний баланс між корпораціями та користувачами. Рояккерс та ін. [183] підкреслюють, що цифровізація формує виразний дисбаланс влади, коли користувачі майже не контролюють власні дані й мають обмежене уявлення про те, як ці дані використовуються. Манзешке та Брінк [168] показують, що в просторі промисловості 4.0 технології можуть обмежувати свободу працівників, впливати на їхню автономію, гідність і пережитий досвід праці. С. Ноубл

[173] демонструє, як алгоритми здатні підсилювати соціальні упередження і відтворювати нерівність, маскуючи цю репресивну логіку під нейтральну технічну раціональність. Це небезпечно.

3. Відсутність прозорості та алгоритмічне упередження. Цамадос та ін. [194] звертають увагу на те, що алгоритми часто функціонують як «чорні ящики», унеможливаючи розуміння логіки прийняття рішень і тим самим відкриваючи простір для системної несправедливості. Аллен та ін. [120] наполягають на необхідності формулювання і впровадження етичних принципів для систем штучного інтелекту, щоб уникнути небажаних наслідків, які стають помітними лише тоді, коли шкода вже завдана.

4. Ерозія автономії та свободи вибору. Ж. Бодрійяр [13] описує реальність симулякрів і гіперреальності, у якій віртуальні образи заміщують «живе» буття і впливають на ціннісні орієнтири суб'єкта. Капурро [132] наголошує, що цифровізація здатна підривати автономію, непомітно формуючи поле можливих рішень через дані, інтерфейси і алгоритми, які залишаються поза контролем користувача. Тут постає питання, чи не втрачає суб'єкт власне місце у світі, коли його освітній та життєвий ландшафт дедалі більше конструюється «ззовні».

5. Етична проліферація та фрагментація етичних підходів. Сетра та Данагер [186] переконливо доводять, що надмірне створення окремих «етик» для кожної технології створює концептуальну плутанину, дублює зусилля і відводить увагу від фундаментальних етичних принципів, які мали б залишатися спільною основою.

Мінімізація цих викликів, як показує огляд літератури, можлива лише через кілька взаємопов'язаних стратегій. По-перше, йдеться про розробку узгоджених етичних стандартів і нормативних рамок, які не розходяться в різні боки. Цамадос та ін. [194] пропонують створення ефективних механізмів управління алгоритмами, що забезпечують прозорість і відповідальність, тоді як Рояккерс та ін. [183] наполягають на політиках, які охоплюють не лише

приватність і захист даних, а й автономію, справедливість і баланс влади. По-друге, важливою є інтеграція етики у дизайн технологій, тобто етика «за дизайном». Аллен та ін. [120] показують, що закладання етичних принципів на етапі проєктування систем штучного інтелекту й автономних технологій не є додатком «після факту», а структурним елементом їхньої архітекtonіки. Манзешке та Брінк [168] доповнюють цей ракурс, звертаючи увагу на етичні аспекти цифровізації промисловості та реальний захист прав працівників.

По-третє, міждисциплінарний підхід і співпраця різних спільнот стають умовою можливості адекватної відповіді на етичні виклики. Капурро [132] закликає до формування нової інформаційної етики, чутливої до специфіки цифрової епохи, а Сетра та Данагер [186] застерігають від фрагментації й дублювання досліджень, пропонуючи застосовувати вже наявні етичні теорії до нових технологічних контекстів. По-четверте, важливим є вимір освіти та обізнаності. Кізза [164] наголошує, що розуміння соціальних та етичних аспектів обчислювальної техніки має стати частиною освітнього ландшафту, а не залишатися справою вузьких фахівців. Наббоса та Каар [171] підкреслюють значення цифрової етики для компаній і споживачів, адже без певної «культури даних» навіть найкращі нормативні акти залишаються формальністю. Нарешті, прозорість та відповідальність у роботі з даними й алгоритмами постають як базова умова. Паскуале [175] наполягає на необхідності «відкривати» чорні ящики алгоритмів, щоб запобігти зловживанням і дискримінації, тоді як Ноубл [173] акцентує на виявленні та усуненні алгоритмічних упереджень як на етичному мінімумі цифрової епохи.

Підбиваючи підсумок, ще раз звернімося до Ш. Зубофф [201], яка у праці «Епоха капіталізму нагляду» показує, як сучасні цифрові технології формують новий економічний устрій, вибудований на масовому зборі та монетизації особистих даних. Вона підкреслює, що капіталізм нагляду підриває приватність, свободу та демократичні процедури, створюючи виразну асиметрію влади між технологічними корпораціями та індивідами. Зубофф закликає до колективної дії і розробки нових нормативних рамок, що мають захистити фундаментальні права

людини в цифрову добу. Її аналіз фактично синтезує більшість викликів, про які йдеться в інших дослідженнях, і позначає завдання нашого часу як завдання етичного переосмислення взаємодії з технологіями у мережевому світі. Це справді іспит для сучасної цивілізації.

На нашу думку, подолання етичних викликів приватності та свободи в мережевому суспільстві потребує багаторівневого, комплексного підходу, який поєднує нормативний, технологічний та соціальний виміри в єдиний концептуальний простір. По-перше, маємо говорити про розробку узгоджених нормативних рамок та етичних стандартів, що гарантуватимуть захист фундаментальних прав людини в умовах цифровізації, як наголошують Рояккерс та ін. [183]. Ми переконані, що інтеграція етики «за дизайном» у процес створення технологій є критично важливою, про що свідчать аргументи Аллена та колег [120], оскільки це дозволяє врахувати етичний вимір не постфактум, а ще на етапі проєктування. По-друге, підвищення обізнаності та освіти щодо етичних питань цифровізації, на чому наполягає Кізза [164], сприятиме формуванню відповідальної поведінки як користувачів, так і розробників, вкорінюючи етику в повсякденний досвід.

По-третє, посилена співпраця між технічними фахівцями, етиками, політиками та громадянським суспільством, про потребу якої говорять Манзешке та Брінк [168], стає структурною умовою вироблення адекватних відповідей на виклики цифрової доби. Ми підтримуємо думку, що опора на фундаментальні етичні принципи, як пропонують Сетра та Данагер [186], дає змогу уникнути фрагментації та забезпечити цілісний підхід до етики технологій. Необхідно також, як підкреслює Капурро [132], переосмислити традиційні етичні рамки і розвивати інформаційну етику, яка враховує специфіку цифрової епохи та мережевого способу буття людини. З огляду на це, прозорість і відповідальність у використанні даних та алгоритмів мають стати не винятком, а стандартом, що мінімізує ризики алгоритмічного упередження й асиметрії влади. Таким чином, ми переконані, що лише колективні зусилля та свідоме, ціннісно орієнтоване ставлення до цифровізації здатні зберегти в мережевому суспільстві

простір справжньої приватності й свободи, а отже і людську гідність як осердя освітнього й життєвого ландшафту.

3.3. Перспективи формування нової аксіологічної парадигми в Україні

Перехід України до цифрової епохи ми вже не можемо описувати як технічну модернізацію. Йдеться про глибоку перебудову соціального й культурного ландшафту, у центрі якої змінюються ціннісні орієнтири суспільства та його уявлення про власне майбутнє. У попередньому підрозділі ми показали, як мережеве суспільство перекроєє карту цінностей, загострює етичні дилеми приватності та свободи й вимагає від суб'єкта нових форм відповідальності. Тепер, у нашому розумінні, закономірно постає запитання. Які горизонти відкриває перед Україною формування нової аксіологічної парадигми і як вона може відповісти на подвійний виклик – цифрової епохи та війни?

Сучасні події, передусім війна проти України, стали тим болісним, але неминучим каталізатором, що різко висвітлив ієрархію базових цінностей. У ситуації воєнної загрози відбувається не абстрактне теоретичне, а тілесно пережите переосмислення свободи, незалежності, справедливості, гідності, права бути й залишатися собою на власній землі. Ці реалії воєнного часу підсилюють потребу у новій аксіологічній парадигмі, здатній одночасно врахувати цифрову трансформацію й досвід фронтового та тилового виживання. Водночас, як ми добре пам'ятаємо, витoki цих процесів сягають початку 1990-х років, коли постало завдання розірвати із радянським цивілізаційним сценарієм і окреслити власний, український шлях. Отже, сьгоднішні зміни не виникають з порожнечі, вони продовжують затяжний рух ціннісних пластів, який розгортається від перших років незалежності й донині.

Українська освітня політика цього перехідного періоду, за спостереженням О. Неживої, зосереджувалася на формуванні такої освітньої системи, яка враховувала б культурні, соціальні та економічні особливості пострадянської України і водночас відкривала доступ до світового освітнього простору [80]. У

перші роки незалежності йшлося не лише про оновлення змісту, а про закладання аксіологічного фундаменту: яким має бути громадянин нової держави, які чесноти вважати еталонними, як поєднати національну традицію з європейським вектором. Саме тому цей час виглядає як простір експериментів з моделями освіти, як інтенсивна нормативно-правова робота і як пошук нової мови опису освітнього ландшафту.

Г. Грищук звертає особливу увагу на початкову школу як на першу лінію зіткнення дитини з оновленим освітнім простором [30]. Нові підходи до навчання, орієнтовані на розвиток особистості учня, його когнітивних і соціальних умінь, поступово змінювали дисциплінарну матрицю, у якій раніше домінував примат репродуктивності. З одного боку, це підвищувало якість освітніх послуг і наближало школу до людиноцентричної парадигми. З іншого боку, це висунуло вимогу до вчителя як до суб'єкта, що має адаптуватися до нових програм, методик, цифрових засобів, не втрачаючи контакт із живим дитячим досвідом. І тут украй гостро постало питання оновлення навчальних матеріалів і перепідготовки педагогів.

Національна доповідь про стан освіти, підготовлена колективом під керівництвом В. Кременя до двадцятиріччя незалежності, фактично пропонує панорамний опис українського освітнього ландшафту та його вузлових точок напруження [78]. У ній було виокремлено ключові здобутки і водночас позначено критичні виклики, що вимагали стратегічної відповіді. Серед пріоритетів фігурували доступність освіти, впровадження інноваційних технологій, формування нового покоління вчителів, здатних орієнтуватися в європейському й глобальному просторах. По суті, йшлося про спробу перевести освітню політику з режиму «латання дірок» у режим цілісного осмислення майбутнього національного освітнього простору як стратегічного ресурсу держави.

Паралельно постала «Біла книга», підготовлена у 2009 році під керівництвом В. Громова, як своєрідний громадянський контрнарратив до офіційних документів [11]. Вона фіксує не лише стан системи, а й сили змін –

тих, хто намагається вирвати школу з лещат бюрократії, паперотворчості й рутинної імітації реформ. Основний акцент зроблено на інтеграції в європейський освітній простір, на підвищенні якості навчання, на переорієнтації освітнього управління від вертикалі наказів до горизонталей відповідальності й партнерства. Якщо дивитися з нашої теперішньої перспективи, «Біла книга» виглядає як рання спроба сформулювати нову аксіологію української освіти, у якій гідність учня, вчителя й громади стає вихідною точкою.

Л. Смірнова у своїх працях показує, що освітні реформи початку 1990-х років не можна зрозуміти поза контекстом політичних і економічних зламів [104]. Ідеться не про технічну «перебудову», а про розрив із радянською аксіологічною рамкою, де виховання було підпорядковане імперським ідеологемам. У цьому контексті вона підкреслює особливе значення патріотичного виховання та формування національної свідомості як відповідь на загрозу розмивання української ідентичності. Ці акценти втілено у «Національній програмі патріотичного виховання громадян», спрямованій на зміцнення моральних засад суспільства та осмислення України як власного аксіологічного дому [79]. Це не лише нормативний документ. Це спроба повернути освітньому простору кореневу прив'язаність до Батьківщини.

А. Сбруєва аналізує ідеологічні виміри реформ, показуючи, як наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття українська освітня система входила у поле конвергентних тенденцій, зближуючись з європейськими стандартами і практиками [99]. П. Сікорський, розглядаючи перехід до 12-річного навчання, наголошує, що йдеться не лише про зміну формальної тривалості шкільного курсу, а про структурну перебудову системи освіти, яка має забезпечити її ефективність у новому цивілізаційному контексті [103]. Тут знову постає фундаментальне питання. Як поєднати модернізаційні імпульси та вимоги Болонського простору з потребою берегти самобутність українського освітнього ландшафту, а не розчинити його в безликій «середньоєвропейській нормі»?

Таким чином, у перші десятиліття незалежності українська освітня політика поступово окреслювала контури сучасної системи, здатної

інтегруватися у світовий освітній простір і водночас утримувати національну ідентичність як несучу конструкцію. Вона включала нормативно-правові зміни, інституційні реформи, пошук нових форматів якості освіти на всіх рівнях – від початкової школи до університету. У нашому розумінні, саме тоді почала формуватися аксіологічна платформа, на якій сьогодні українське суспільство намагається втримати власний освітній корабель у штормі війни та цифрової трансформації.

Війна, що триває з 2014 року і особливо загострилася після 24 лютого 2022 року, повертає суспільство до національних коренів з новою інтенсивністю. У ситуації прямої загрози суверенітету різко зростає значущість незламності, єдності, патріотизму, солідарності, колективної ідентичності. Ці слова перестають бути риторичними кліше, вони набувають тілесної ваги. Це перегукується з ідеями М. Підлісного [91], який наголошує на важливості інтеграції різних філософських традицій для осмислення сучасних аксіологічних викликів. Формування нової парадигми, як показує його аналіз, потребує синтезу національних цінностей із універсальними гуманістичними принципами, такої конфігурації, де свобода, гідність, справедливість постають і як український досвід, і як загальнолюдський горизонт.

Переосмислення національних коренів та історичної спадщини в умовах війни веде до посилення культурної ідентичності, яка стає основою суспільної консолідації. Як слушно зазначає М. Підлісний [91], інтеграція різних філософських традицій дає змогу глибше схопити аксіологічні виклики та шукати адекватні відповіді. В українському вимірі йдеться про поєднання свободи, солідарності, відданості батьківщині з гуманістичними принципами гідності, рівності та справедливості. Такий синтез не лише підтримує рух до європейського цивілізаційного простору, а й підсилює стійкість суспільства перед зовнішніми загрозами. Інакше кажучи, національна ідентичність тут не протиставляється універсальним цінностям, а входить із ними у відносини взаємного збагачення.

У процесі формування нової аксіологічної парадигми особливу роль, безумовно, відіграє освіта. Вона виступає не просто каналом передачі знань, а платформою для поширення цінностей, формування критичного мислення, виховання відповідального громадянства. У воєнний час освіта стає ще й інструментом мобілізації громадян навколо ідей патріотизму та соціальної відповідальності, підтримки дітей і молоді в умовах травматичного досвіду. Освітні програми мусять враховувати історичний та культурний контекст і водночас інтегрувати сучасні виховні підходи, що ґрунтуються на універсальних етичних стандартах. У цьому сенсі формування колективної ідентичності розгортається як спільне переосмислення історичних подій, національної спадщини та актуальних викликів, включно з воєнними і цифровими. Освітній ландшафт стає простором спільної пам'яті та спільної відповідальності.

Водночас синтез національних і універсальних цінностей не повинен перетворюватися на конфлікт локальних і глобальних орієнтирів. Війна, якою б парадоксальною не видавалася ця теза, відкриває шанс по-новому побачити цю напругу, оскільки в умовах загрози суверенітету суспільство схильне до більшої згуртованості й чесної розмови про власні пріоритети. Використання філософських традицій для розбудови нової аксіологічної парадигми допомагає гармонійно поєднати інтереси нації з людським прагненням до миру, стабільності та розвитку. Це, на нашу думку, і є шлях до того, щоб українське суспільство виступило повноцінним суб'єктом у глобальному світі, не втрачаючи своєї самобутності та унікального духовного досвіду.

У цьому контексті вагомим є внесок А. Кузнецова та Н. Пустовіт, які пропонують важливу для нашого дослідження оптику бачення мережевого суспільства. Вони описують його як «багатовимірну соціальну структуру, у якій різного роду мережі виробляють власну логіку формування цінності. Дефініція поняття цінності залежить від специфіки мережі та її програми» [67, с. 138]. Тобто не існує єдиного центру, з якого спускається універсальний код цінностей. Кожна мережа, зі своєю структурою, функціями й технологічними засобами, формує власний порядок значущості. Це означає, що в мережевому суспільстві

цінності перестають спиратися на одну загальну етичну чи культурну систему й набувають динамічного, контекстуального характеру. Ми маємо справу з релятивізованою, багатовекторною мапою соціальних процесів.

Автори акцентують також на культурній трансформації, що відбувається «у двох біполярних площинах: протистояння між глобалізацією і ідентифікацією та розходження між індивідуалізмом та комуналізмом» [67, с. 139]. У їхньому аналізі цінності й соціальні інституції «релокалізовані у реальну віртуальність, продукт нової комунікаційної системи, організованої навколо електронної інтеграції всіх засобів комунікації» [67, с. 139]. Ми бачимо, як глобальна мережа, інформаціоналізм, глобалізація, інтерактивний гіпертекст і реальна віртуальність постають потенційними детермінантами нової ціннісної парадигми. На нашу думку, це означає, що глобалізація й ідентифікація не є просто полярними протилежностями. Вони утворюють складну діалектику, у якій локальні й глобальні ціннісні виміри постійно взаємно коригуються й напружують одне одного. Релокалізація цінностей у віртуальність вказує на те, що значна частина соціальної взаємодії переноситься у простір електронної комунікації, де інтерактивність і технологічна інтеграція задають нові форми спільності.

Далі Кузнецов і Пустовіт визначають мережеве суспільство як «соціальну структуру, що ґрунтується на мережах, приведених у дію інформаційними та комунікаційними технологіями, в основі яких лежить мікроелектроніка та комп'ютерні мережі, які генерують, обробляють та розповсюджують інформацію на підставі знань, акумульованих у вузлах мереж» [67, с. 139]. Цим визначенням підкреслюється технічний вимір нової соціальної тотальності, де інформація стає головним ресурсом, а знання, зосереджені в «вузлах» мережі, забезпечують циркуляцію і перерозподіл цього ресурсу. Для нашого дослідження це має очевидне евристичне значення. Саме так ми можемо пояснити, чому в сучасному світі інформація й технології займають стратегічну позицію у формуванні освітніх ландшафтів, політичних рішень і громадянських

практик, а відтак безпосередньо впливають на аксіологічну архітектуру українського суспільства в цифрову й воєнну добу.

У своїй праці «Аксіосфера гуманістичної педагогіки» О. Отич пропонує бачити ціннісний вимір освіти як цілісний, але внутрішньо розшарований простір, де перетинаються ієрархії смислів, педагогічні настанови й культурні контексти. Вона окреслює його так: «Аксіосфера сучасної педагогіки охоплює ціннісні уявлення, відносини, оцінки та інші прояви ціннісної гуманістичної педагогічної свідомості, а також ієрархічні зв'язки між ними. Маючи спільну гуманістичну основу, ці елементи педагогічної аксіосфери набувають власної специфіки у контексті різних гуманістичних парадигм освіти, зокрема, аксіологічної, антропологічної, культурологічної та холістичної науково-мистецької парадигми» [82, с. 5]. Фактично йдеться про те, що в освітньому ландшафті формується особлива «ціннісна атмосфера», у якій поєднуються уявлення про людину, культуру, виховання, творчість. І ця атмосфера не є раз і назавжди заданою. Вона дихає.

Такий підхід одразу відводить нас від спокуси уявляти педагогічну аксіосферу як стабільну схему з фіксованими «розділами» й «параграфами». Отич показує, що аксіологічна парадигма зосереджується на самих цінностях, на їхньому статусі, ієрархії, ролі в освітньому процесі; антропологічна парадигма ставить у центр живу людину з її потребами, обмеженнями, тілесністю й екзистенційними запитаннями; культурологічна парадигма наполягає на ролі культурного контексту, традиції й символічних кодів; холістична науково-мистецька парадигма прагне цілісності, поєднуючи раціональне знання з мистецьким досвідом, інтелект з уявою. У результаті ми маємо не одномірне поле, а багатовимірну аксіосферу, де різні гуманістичні парадигми накладаються одна на одну, створюючи складний, але продуктивний простір для розвитку особистості. Саме тому, на нашу думку, розуміння педагогічної аксіосфери неможливе без комплексного, міжпарадигмального погляду.

І. Казімір та Р. Мариняк розгортають цю логіку вже на рівні ширшого культурного ландшафту, розглядаючи аксіологічну парадигму як ключ до

осмислення культуротворчих процесів у сучасній Україні [55]. Вони аналізують напруження між національною культурною самосвідомістю та глобалізаційними тенденціями, показуючи, як у цьому напруженому полі вибудовується нова система смислів. З одного боку, інтеграція до пан'європейського простору відкриває нові можливості для розвитку, обміну, діалогу. З іншого боку, вона несе ризики розмивання національної ідентичності, коли зовнішні стандарти починають задавати тон внутрішньому культурному розвитку. І це не абстрактна загроза. Це виклик щоденної культурної політики.

Особливий акцент Казімір і Мариняк роблять на ролі самосвідомості як ядра культурного буття [55]. Саме на рівні особистої й колективної самосвідомості відбувається фіксація того, що ми вважаємо «своїм», а що – «чужим», які смисли визнаємо гідними збереження, а які готові відкинути. У цій перспективі самосвідомість постає як механізм захисту й стабілізації цінностей, а водночас – як простір творчого переосмислення традиції. Без цієї внутрішньої роботи жодні декларації про «збереження самобутності» не мають реальної ваги. Це важливо.

Водночас автори чесно вказують на суперечності, що супроводжують культурний розвиток України: внутрішні соціально-економічні кризи, інформаційний тиск, конкуренцію різних ціннісних систем [55]. Усе це може підточувати самодостатність української культури, якщо аксіологічна парадигма не буде спиратися на стійку, рефлексовану самосвідомість. Формування такої парадигми, на їхню думку, є умовою не лише для подолання внутрішніх конфліктів, а й для гармонійного включення в глобальний культурний простір без втрати власного голосу.

У цьому ж руслі працює В. Чернієнко, проте він фокусує увагу на вузловому елементі – ідентичності. Він наголошує, що «знання і цінності формують ідентичність. Ідентичність виступає чинником захисту та стабілізації знань і цінностей своєї культури. Ідентичність є самовизначенням людини в соціальному просторі – “проти кого дружити будемо?”» [116, с. 57]. У цій, на перший погляд іронічній формулі, закладена дуже серйозна теза: будь-яка

ідентичність, у тому числі національна й громадянська, задає координати солідарності й межі прийнятеного. Тобто відповідає не лише на питання «хто я?», а й на запитання «з ким я?».

Чернієнко підкреслює, що ідентичність, будучи опорою для знань і цінностей, не є чимось раз і назавжди застиглим. Навпаки, «тема ідентичності є лабільною до політичних змін, тобто політично ангажованою. Щоразу із зміною політичної ситуації вибираються ті концепти, які інтерпретаторам і соціальним інженерам здаються переважними для їх проєктів» [116, с. 57]. Іншими словами, ідентичність постає як динамічний конструкт, що піддається інженерії, маніпуляції, переозначенню. Це робить її водночас і ресурсом, і об'єктом боротьби. У такій перспективі ідентичність уже не можна розглядати лише як «природне» культурне тло. Це політичний інструмент і поле символічних конфліктів.

Якщо поєднати ці спостереження із аналізом мережевого суспільства у Кузнецова та Пустовіт, ми отримуємо більш складну картину сучасної соціальної реальності. Мережі як «багатовимірні соціальні структури», що виробляють власну логіку формування цінностей [67, с. 138], взаємодіють із ідентичністю, яка, за Чернієнком, одночасно стабілізує та змінюється під впливом політичних і культурних контекстів [116, с. 57]. Реальна віртуальність, про яку пишуть Кузнецов і Пустовіт [67, с. 139], стає середовищем, де ідентичність не лише відображається, а й конструюється наново – через інформаційні потоки, образи, наративи, алгоритмічні рекомендації. У нашому розумінні, саме тут і розгортається драматичне зіткнення між зусиллями збереження культурної спадщини та потужними переформатуючими стратегіями глобальних медіа й цифрових платформ.

Отже, ідентичність у мережевому суспільстві виконує дві взаємопов'язані функції. З одного боку, вона стабілізує цінності, захищає їх від повного розмиття у глобальному потоці смислів, дає людині «місце в світі». З іншого боку, вона змінюється як у відповідь на політичні трансформації, так і під впливом нових технологій, глобалізаційних процесів, інформаційних кампаній. Це подвійне

навантаження робить ідентичність ключовою категорією для розуміння аксіологічних процесів у воєнному й поствоєнному українському освітньому ландшафті.

Підходи, які ми окреслили вище, демонструють очевидне прагнення до багатовимірного осмислення аксіологічних парадигм в умовах війни й глобалізації. Водночас деякі з них, на нашу думку, потребують критичного уточнення. По-перше, ідея синтезу національних цінностей з загальнолюдськими принципами, запропонована М. Підлісним, хоча й виглядає концептуально привабливо, містить ризик надмірного «розчинення» локального в глобальному [91]. Поєднання універсального і національного вимагає чітких критеріїв і меж, інакше український досвід легко буде підпорядкований «усередненим» схемам, що не враховують травматичних вимірів нашої історії, передусім воєнного.

По-друге, акцент на освіті як платформі мобілізації й формування колективної ідентичності є важливим, особливо в умовах війни, але водночас небезпечним у разі редукції освітньої місії до суто ідеологічної. Якщо патріотизм та мобілізаційні завдання стають єдиною оптикою, через яку вибудовується зміст і методика навчання, тоді освіта ризикує втратити свій критичний, емансипативний потенціал і перетворитися на інструмент одномірної пропаганди. Освітній простір має залишатися полем, де не лише передаються цінності, а й формується здатність до їх критичного осмислення, до відповідального, а не сліпого патріотизму.

По-третє, трактування мережевого суспільства як структури, що виробляє власну логіку цінностей, у Кузнецова та Пустовіт [67, с. 138–139] ставить під питання можливість спільного етичного базису. Якщо цінності повністю релятивізуються й прив'язуються до конкретних мережевих конфігурацій, суспільний консенсус стає надзвичайно крихким. «Логіка мережі» може виправдовувати маніпулятивні практики, використання технологій для підриву довіри, поширення дезінформації, адже кожна мережа начебто має право на свої внутрішні «правила гри». У цьому ми бачимо небезпечний надмір релятивізму.

Загалом ці підходи відкривають важливі перспективи для осмислення аксіологічних викликів, проте потребують подальшої гармонізації, щоб не легітимізувати сценарії, що загрожують єдності й стійкості суспільства. Баланс між локальним і глобальним, між патріотизмом і критичним мисленням, між технологічним прогресом і моральними цінностями залишається центральним філософсько-освітнім завданням. Це не риторика. Це умова нашого виживання як спільноти.

Продовжуючи цей аналіз, звернімося до позиції В. Кременя та його колег, які наголошують на принциповому значенні державної української мови в науковому просторі. Вони підкреслюють, що «для розвитку національного наукового простору життєво необхідною стає підтримка та розвиток вживання державної української мови» [65, с. 258]. У цій тезі виразно проступає людиноцентрична й цивілізаційна оптика: мова постає не лише як засіб комунікації, а як інструмент вкорінення знань у національний ґрунт, як умова того, щоб результати наукових досліджень ставали частиною духовного обігу суспільства, а не залишалися відокремленим «іноземним тілом». Без цього вкорінення наука втрачає зв'язок із реальними потребами освітнього й громадянського ландшафту.

Автори також звертають увагу на виклики, пов'язані з переходом до відкритої науки, наголошуючи, що «у процесі переходу до відкритої науки особливо гостро постає проблема уточнення, специфіки та оцінювання досліджень соціогуманітарних наук, що потребує врахування їх багатства, різноманітності, міждисциплінарності, національного контексту і стейкхолдерів» [65, с. 258]. Тут ми бачимо важливий для нашої теми мотив: мережеве суспільство й цифровізація науки не знімають потреби в національному контексті, а навпаки, роблять його ще більш вагомим. Соціогуманітарні дисципліни не можна оцінювати за єдиною «метрикою продуктивності» без огляду на культурні, мовні, історичні виміри. Це було б епістемологічною несправедливістю.

У поєднанні з аналізом Кузнецова, Пустовіт та Чернієнка [67; 116] ці тези висвітлюють ще одну грань мережевого суспільства – його вплив на структуру й функції науки, особливо в соціогуманітарній сфері. Якщо мережеве суспільство визначається через взаємодію глобальних мереж та реальної віртуальності [67, с. 139], то відкрита наука створює єдиний, але внутрішньо диференційований простір обміну знаннями, де міждисциплінарність і національний контекст виступають не перешкодою, а ресурсом. У цьому контексті цифровізація та відкритість уже не зводяться до технічних інновацій. Вони стають соціально значущими процесами, які можуть або сприяти збереженню ідентичності та розв'язанню глобальних і локальних проблем, або, за відсутності продуманої аксіологічної рамки, посилювати розриви й маргіналізацію. Саме тому, на нашу думку, майбутня аксіологічна парадигма українського мережевого суспільства має враховувати не лише технологічні потенціали, а й мовно-культурні, освітні та наукові виміри як елементи єдиного ціннісного простору.

А. Редькіна розглядає питання національних інтересів і цінностей України не як статичний «набір» декларацій, а як живий простір суспільного саморозуміння й переоцінки [97]. У фокусі її аналізу – те, що сучасні трансформаційні процеси в українському суспільстві вимагають не просто охороняти «канон» національних інтересів, а постійно перевіряти його на здатність відповідати новим соціальним викликам і глобалізаційним трендам. Цінності тут постають не периферійним елементом, а базисом, на якому визначаються пріоритети розвитку, задаються рамки громадянської ідентичності та можливості для реальної, а не декларативної консолідації. Іншими словами, йдеться про те, що без осмисленого ціннісного фундаменту неможливо ані вибудувати стратегію модернізації, ані захистити себе від зовнішнього тиску.

Авторка наголошує: переоцінка цінностей є не другорядним, а засадничим етапом у становленні сучасної української ідентичності, яка має зберігати чутливість до локального контексту й водночас бути відкритою до глобальних викликів [97, с. 145–146]. У координатах мережевого суспільства, де соціальні й культурні процеси формуються під впливом цифрових комунікацій, така

переоцінка стає механізмом балансування між збереженням традиції та необхідністю адаптації до швидкоплинних реалій. Редькіна слушно підкреслює, що йдеться не про музейну консервацію культурної спадщини, а про її актуалізацію – переведення в режим живого ресурсу, здатного відповідати на виклики глобалізованого світу й одночасно репрезентувати унікальність українського досвіду [97, с. 146].

Звідси логічно випливає вимога до інституцій – передусім освітніх і культурних – не обмежуватися формальними програмами чи ритуальними заходами, а створювати реальні платформи для діалогу, критичного мислення й обміну смислами. Переоцінка цінностей, про яку говорить Редькіна, має відбуватися не в кулуарних політичних кабінетах, а в просторі публічної комунікації, у школі й університеті, в медійному й громадському середовищі. Саме освіта постає тут як ключовий організуючий центр – місце, де особисті й колективні цінності не просто декларуються, а проживаються, рефлексуються, співвідносяться з досвідом війни, кризи, надії.

Окремо авторка акцентує на небезпеці поляризації та фрагментації, які в умовах мережевого суспільства легко посилюються завдяки інформаційним маніпуляціям та цілеспрямованим кампаніям впливу. Замість множинності як ресурсу розвитку суспільство може отримати атомізовані сегменти, що втрачають здатність до солідарних дій. Тому вона говорить про потребу формувати стійкі ціннісні орієнтації, здатні об'єднувати різні соціальні групи навколо спільних цілей та інтересів. Для України, яка живе у режимі війни, це не абстрактна теза, а питання соціальної єдності й виживання. Формування нової аксіологічної парадигми стає стратегічним завданням, покликаним забезпечити баланс між модернізаційним імперативом і збереженням національної самобутності, а також виробити інструменти адекватної відповіді на глобальні виклики.

У поєднанні з попередньо проаналізованими підходами, внесок Редькіної ще раз підкреслює: цінності – це не «додаток» до політики чи економіки, а базовий елемент, на якому вибудовується стратегія розвитку суспільства в

цілому. В мережевому суспільстві, де інформаційні потоки пронизують кожен сегмент соціальної реальності, питання національної ідентичності та цінностей набуває особливої ваги. Власне, саме ціннісний каркас дозволяє відрізнити цифрову модернізацію як інструмент емансипації від цифрової колонізації як форми нової залежності. Звідси й наголос на розвитку критичного мислення, збереженні національного контексту в умовах глобалізації, відкритості й інклюзивності соціогуманітарних досліджень, які не замикаються у вузькому академічному колі, а працюють на суспільний запит.

Ми солідарні з тією лінією думки, що проходить «червоною ниткою» крізь більшість сучасних вітчизняних досліджень: освіта в Україні в умовах війни та цифрової трансформації набуває статусу ключового інструменту формування стійкості й адаптивності суспільства. В. Андрущенко послідовно наголошує, що «розумна освіта» має враховувати не лише логіку цифровізації, а й жорсткі соціально-політичні реалії [2]. Йдеться про освітню модель, яка здатна поєднати технологічні інновації з вихованням моральної стійкості, громадянської відповідальності та готовності до викликів сучасності. В умовах відкритої війни освіта стає не лише каналом передачі знань, а й платформою консолідації, простором відтворення цінностей, що підтримують національну єдність і спрямовані на досягнення перемоги.

Війна, як ми бачимо, давно вийшла за межі фізичного фронту і розгортається також у просторі інформаційних протистоянь. О. Найдьонов слушно підкреслює, що інтернет-технології можуть бути використані як для поширення дезінформації, так і для мобілізації суспільства [77]. Той самий інструмент працює або на руйнування довіри й деморалізацію, або на укріплення солідарності й координацію зусиль. У цій дилемі медіаграмотність виступає не факультативною компетентністю, а умовою інформаційного суверенітету держави. Розвиток критичного ставлення до інформації, вміння розпізнавати маніпуляції й оцінювати джерела стає одним із ключових елементів нової аксіологічної парадигми.

Аксіологічний вимір інформаційно-мережевої парадигми, про який пише Т. Кравченко [63], дозволяє побачити, що ціннісні орієнтири сучасного суспільства формуються не стільки через «офіційні» інституції, скільки через постійну взаємодію в мережевих середовищах. Інформація тут не просто відображає реальність, а активно конструює її, нормалізує ті чи інші сценарії поведінки, задає обрії можливого. Це накладає особливу відповідальність як на індивідуальних користувачів, так і на інституції, що продукують та модерує інформаційні потоки. У такому контексті медіаграмотність перетворюється на механізм збереження особистої й колективної ідентичності, а також на інструмент підтримання довіри до легітимних, перевірених джерел.

Очевидно, що в післявоєнний період розвиток медіаграмотності має стати однією з центральних цілей національної стратегії освіти. Освітні програми мають вийти за межі простого «розпізнавання фейків» і працювати з етичним виміром інформаційної діяльності – відповідальність за поширення контенту, культура аргументації, повага до гідності іншого. Це цілком узгоджується з підходами Кузнецова та Пустовіт [67], які наголошують на необхідності формування нових ціннісних моделей у мережевому суспільстві. Успішна реалізація таких програм відкриває перспективу формування в Україні інформаційно грамотного й етично орієнтованого суспільства, здатного не лише адаптуватися до викликів цифрової епохи, а й активно брати участь у трансформації самого інформаційного простору.

Цю ж логіку продовжує В. Вашкевич, підкреслюючи, що віртуальне середовище перетворюється на повноцінне поле етичних викликів, особливо в умовах війни [19]. Вибухоподібне розповсюдження неправдивої інформації, мови ненависті, цілеспрямованих маніпуляцій свідомістю створює ризики не лише для інформаційної безпеки, а й для моральної цілісності спільноти. Відтак, формування нової аксіологічної парадигми неможливе без розробки етичних стандартів і регуляторних механізмів, які б визначали правила відповідальної комунікації в цифровому середовищі. Мова йде не про цензуру, а про окреслення

меж, де закінчується свобода висловлювання і починається деструкція людської гідності та соціальної довіри.

Водночас війна парадоксальним чином посилює соціальну згуртованість та горизонтальну взаємодію різних груп населення. Цей феномен можна осмислити в координатах синергетичного підходу: колективна взаємодія в умовах кризи породжує нові емерджентні властивості суспільства – зростання солідарності, волонтерських практик, готовності до самопожертви. Р. Паздерська та О. Марковець [87] справедливо акцентують на ролі віртуальних спільнот у цьому процесі: цифрові платформи стають не лише каналами обміну інформацією, а й просторами взаємної підтримки, колективного осмислення досвіду, формування спільних ціннісних орієнтирів.

У такому ракурсі віртуальні спільноти постають як важливий ресурс майбутньої післявоєнної реінтеграції. Вони можуть бути використані як платформи для діалогу між різними регіонами й групами населення, для роботи з травматичним досвідом, для конструювання нових наративів єдності. За умови розвитку етичної комунікації такі середовища здатні трансформуватися з простору конфліктів і тролінгу на майданчик відновлення довіри, адаптації до нових реалій і поступового формування ціннісної основи, зорієнтованої на єдність і прогрес.

Війна радикально актуалізує питання людської гідності та прав людини. Системні порушення фундаментальних прав вимагають не тільки реакції міжнародних інституцій, а й внутрішнього ціннісного перегляду. О. Дзьобань наголошує, що цифрові технології можуть – і мають – використовуватися для документування воєнних злочинів, фіксації правди про події, які відбуваються «тут і зараз» [42]. Це ще раз підкреслює необхідність етичного використання технологій, розвитку цифрової грамотності не лише як навички користування сервісами, а й як здатності усвідомлювати моральні наслідки дій у цифровому просторі.

О. Кивлюк, аналізуючи вплив глобалізації та інформатизації на освіту й формування світогляду, звертає увагу на те, що в умовах війни зростає потреба

збереження національної ідентичності та культурної спадщини [58]. Виникає тонкий баланс: з одного боку, необхідно залишатися відкритими до глобальних тенденцій, щоб не опинитися на периферії цивілізаційного розвитку; з іншого – захищати національні інтереси, не дозволяючи зовнішнім моделям повністю витіснити власні смисли. Освіта й культура в цій конфігурації постають як ключові інструменти утримання цього балансу: вони задають рамку, у якій глобальне сприймається не як загроза, а як ресурс, що осмислюється через призму власної історичної пам'яті та ціннісних пріоритетів.

Особливо гостро війна оголює проблему цифрової нерівності. Нерівномірний доступ до інформаційних ресурсів і технологій означає не лише технічні обмеження, а й ризики соціальної ізоляції цілих груп, посилення розривів у можливостях участі в суспільному житті. Тому розробка стратегій, спрямованих на забезпечення більш рівного доступу до цифрових технологій, стає частиною ширшої програми соціальної інтеграції. Йдеться не тільки про технічну інфраструктуру, але й про доступ до якісних освітніх продуктів, розвиток цифрових компетентностей, формування спільного ціннісного поля, де технології служать не для маргіналізації, а для розширення можливостей.

На цьому тлі філософія відіграє роль «глибинної оптики», яка дозволяє осмислити воєнні реалії за межами оперативних коментарів. М. Підлісний підкреслює необхідність філософського аналізу аксіологічних проблем, що загострюються в ситуації конфлікту [91]. Філософська рефлексія допомагає виявити не лише поверхневі прояви кризи, а й її структурні причини, окреслити можливі сценарії виходу, уникнути спокуси простих відповідей. У цьому сенсі філософія освіти й соціальна філософія стають не «теоретичним додатком», а інтелектуальним інструментом конструювання післявоєнної аксіологічної парадигми.

Після завершення війни перед Україною неминуче постане завдання відновлення суспільної цілісності – не тільки у фізичному, але й у символічному вимірі. Мова йтиме про відбудову не лише доріг, будівель і мостів, а й соціальних зв'язків, довіри, ціннісних орієнтацій, які були розхитані чи деформовані під

тиском травматичного досвіду. Формування нової аксіологічної парадигми стане основою для реінтеграції різних регіонів і груп населення, що зазнали різних, іноді драматично відмінних трансформацій. Така парадигма має поєднати національне й глобальне, ідентичність і солідарність, відкритість до змін і вірність базовим принципам гідності, справедливості, свободи.

Важливий емпіричний матеріал для розуміння цих процесів надає аналітичний звіт «Думки і погляди населення України щодо державних електронних послуг у 2023 році» [46]. По-перше, він засвідчує зростаюче визнання електронних послуг у державному секторі, що свідчить про формування нових ціннісних орієнтирів, пов'язаних із прозорістю, доступністю, ефективністю. Довіра до цифрових сервісів у державному вимірі поступово трансформується в довіру до інституцій, а це – один із ключових ресурсів соціальної згуртованості.

По-друге, звіт фіксує посилення уваги громадян до таких цінностей, як захист приватності та безпека даних [46]. Це прямо резонує з вимогами цифрової етики й підтверджує, що суспільство не сприймає беззастережно будь-які цифрові інновації, а очікує гарантій захисту своїх прав. На рівні публічної політики це означає необхідність удосконалення регуляторних та технічних механізмів захисту інформації, щоб використання цифрових сервісів не було пов'язане з відчуттям вразливості чи загрози.

По-третє, у звіті виокремлено роль інклюзивності й доступності електронних послуг, зокрема їх адаптації до потреб різних соціальних груп, включно з людьми з інвалідністю [46]. Цей вимір переносить нас у площину цінностей соціальної справедливості та рівності, які в цифрову епоху набувають нового змісту: доступ до електронних сервісів стає показником реальної участі в суспільному житті, а не лише технічною зручністю.

Окреслені тенденції охоплюють одразу кілька вимірів – економічний, соціальний, культурний, освітній. Економічна стабільність, якщо вона справді спиратиметься на принципи справедливого розподілу ресурсів, стане підґрунтям для відновлення довіри й соціальних зв'язків. Соціальна реінтеграція вимагатиме

створення майданчиків для діалогу й співпраці між громадянами з різним досвідом війни, різними ціннісними уявленнями, але спільною потребою жити в безпечній і гідній країні. Культурна політика повинна буде підтримувати й переосмислювати національну ідентичність та історичну пам'ять, яка об'єднує, а не роз'єднує.

Особливе місце в цій конфігурації належатиме освіті. Саме вона має стати інструментом формування нових цінностей, орієнтованих на демократичність, толерантність, відкритість до діалогу. Освітні програми мають посилювати компоненти критичного мислення, цифрової грамотності, громадянської відповідальності. Як наголошують Воронкова та Кивлюк [22], сучасна освіта має одночасно відповідати викликам цифрової епохи й залишатися вкоріненою в національний контекст. Післявоєнна українська школа й університет стануть ключовими майданчиками, де формуватиметься нове покоління громадян – не лише готових інтегруватися в глобалізований світ, а й здатних брати на себе відповідальність за розбудову країни, у якій свобода й гідність перестають бути абстрактними гаслами й стають щоденною практикою.

Важливим елементом формування нової аксіологічної парадигми українського суспільства є не декларативне, а дієве впровадження європейських цінностей – демократії, верховенства права, поваги до прав людини – у тканину повсякденної освітньої, політичної та культурної практики. В. Андрущенко послідовно показує, що йдеться не лише про формальне наближення до європейських стандартів, а про глибинну переорієнтацію освітнього й інтелектуального простору, який має навчитися дихати в одному ритмі з європейською спільнотою, зберігаючи при цьому власну суб'єктність [5]. Співпраця з європейськими освітніми та науковими інституціями в такій перспективі постає не просто як канал «обміну досвідом», а як простір взаємного збагачення цінностями, в межах якого міжнародна підтримка й солідарність стають каталізаторами відновлення й модернізації України після війни.

У цьому контексті концептуальні побудови Андрущенко щодо «розумної освіти» й «епістократії освіти» задають рамку для переосмислення самої логіки

освітньої політики XXI століття. «Розумна освіта», за Андрущенко [2], – це не просто цифровізація навчального процесу чи технічне оновлення інфраструктури; це освіта, яка вміє працювати з комплексністю сучасного світу, інтегрує гуманітарні й технічні виміри, поєднує критичне мислення з ціннісною чутливістю. Концепція «епістократії освіти» [4] підкреслює, що знання й компетентності стають не тільки ресурсом індивідуального успіху, а й фундаментом легітимності рішень у суспільстві, де право голосу поступово доповнюється (і має бути врівноважене) правом/обов'язком розуміти. Інтеграція європейських цінностей у цю рамку означає виховання такого громадянина, який здатний до відповідального самоврядування – не лише як електоральний суб'єкт, а як носій культури дискусії, поваги до прав іншого, чутливості до меж влади й права.

Розвиток науки й освіти в такій перспективі постає як не просто одна з «галузей політики», а як інфраструктура ціннісної трансляції – механізм, через який суспільство щоденно відтворює й оновлює власну аксіологічну парадигму. Саме тому праця В. Кременя, В. Лугового, І. Регейло, Н. Базелюк та О. Базелюк [65] набуває особливої ваги: автори зосереджуються на відкритості, цифровізації й оцінюванні науки, але роблять це через призму специфіки соціогуманітарного знання. Центральною є теза про те, що для розвитку національного наукового простору «життєво необхідною стає підтримка та розвиток вживання державної української мови», оскільки результати соціогуманітарних досліджень «першочергово спрямовані на вирішення вітчизняних проблем та актуальні передусім для української соціогуманітарної сфери» [65, с. 258–259]. Мова, таким чином, перестає бути лише технічним засобом комунікації й постає як носій культурної пам'яті, національної чутливості, унікальної оптики бачення проблеми – отже, як ключовий ресурс формування нової аксіологічної парадигми.

Перехід до відкритої науки, за Кременем та колегами, оголює ще одну вузлову проблему: «особливо гостро постає проблема уточнення, специфіки та оцінювання досліджень соціогуманітарних наук, що потребує врахування їх

багатства, різноманітності, міждисциплінарності, національного контексту і стейкхолдерів» [65, с. 258]. Фактично йдеться про те, що спрощені, «універсальні» метрики оцінювання (індекси цитованості, імпаکت-фактори тощо) не здатні адекватно відобразити той вимір соціогуманітарних досліджень, який працює на розв'язання локальних проблем, підтримку суспільного діалогу, осмислення національного досвіду війни, травми, трансформації. Відповідно, постає завдання розробити такі підходи до визнання й оцінки соціогуманітарного знання, які враховують національну специфіку, але не ізолюють її від глобального наукового простору. У координатах нашого дослідження це означає: підтримка української мови в науці й освіті – не лише культурний жест, а структурна умова для збереження й розвитку національної ідентичності як однієї з базових цінностей нової аксіологічної парадигми.

Акцент на відкритості науки, багатстві й різноманітності соціогуманітарних знань органічно резонує з ідеями М. Підлісного [91] про необхідність поєднання різних філософських традицій для глибшого розуміння ціннісних трансформацій. Міждисциплінарність тут не зводиться до формального поєднання «декількох підходів», а означає здатність бачити проблему одночасно в локальному й глобальному, історичному й цифровому, політичному й екзистенційному вимірах. Саме такий підхід дозволяє не розчинити український досвід війни й цифровізації в «універсальних» схемах, а вписати його в ширший контекст, зберігаючи при цьому суб'єктність власної інтерпретації.

У воєнних умовах цифровізація набуває подвійного статусу: вона, з одного боку, стає інструментом підтримки національної науки й освіти (забезпечення безперервності навчання, доступу до ресурсів, міжнародної комунікації), а з іншого – породжує нові виклики. Кремень та співавтори слушно наголошують: підтримка української мови – це не тільки питання культурної тяглості, а й необхідна передумова ефективного розв'язання актуальних соціогуманітарних проблем [65]. Коли наукове знання продукується й циркулює українською, воно зберігає зв'язок із реальними потребами суспільства, говорить з ним «однією

мовою» – не лише лінгвістично, а й ціннісно. В умовах війни, коли ідентичність стає ключовим чинником консолідації, це набуває особливої ваги.

У той самий час цифрові технології відкривають для української науки й освіти додатковий горизонт – інтеграцію в глобальний дослідницький простір. Модель відкритої науки, про яку пишуть Кремень та ін. [65], дає можливість українським науковцям розмістити свої результати в міжнародній комунікативній мережі, зробити їх видимими й доступними для ширшої спільноти. Проте інтеграція в глобальний цифровий простір може обернутися ризиком «розчинення» національної специфіки, якщо її здійснювати без ціннісних запобіжників. Тому потрібен зважений підхід, що тримає в полі зору баланс між глобалізацією та збереженням унікальності наукового й освітнього ландшафту України.

Усе це безпосередньо пов'язане з проблемою розвитку критичного мислення й цифрової грамотності, які Воронкова та Кивлюк [22] розглядають як ключові цілі сучасної освіти. Йдеться про підготовку людей, здатних орієнтуватися в складних реаліях мережевого суспільства, розуміти логіку цифрових платформ, зберігаючи водночас вірність національним цінностям. У такому ракурсі українська освіта постає як фундамент інтеграції суспільства в глобальний світ – не шляхом копіювання готових моделей, а через творче поєднання універсальних принципів і локальної традиції. В умовах війни та інформаційного протистояння цей фундамент стає опорою, на яку спирається колективна здатність до опору, рефлексії та відбудови.

На цьому тлі особливого звучання набуває аналіз О. Дзьобань [42], яка вводить в обіг концепт «цифрової людини» як філософської проблеми, що торкається самих підвалин людського буття. Цифрові технології, за її спостереженнями, змінюють не лише форми комунікації та типи соціальної взаємодії, а й структуру ідентичності, способи переживання часу й простору, уявлення про себе й Іншого. «Цифрова людина» живе в ситуації постійної підключеності, інформаційного перевантаження, множинних «я» у віртуальних середовищах, що робить її ціннісні орієнтації пластичними, а інколи й

нестабільними. Відтак формування нової аксіологічної парадигми має враховувати цей антропологічний зсув, інакше вона ризикує залишитися набором норм, не вбудованих у реальний досвід людини цифрової доби.

З одного боку, Дзьобань показує масштаб фундаментальних змін: цифровізація вимагає від філософії не косметичних корекцій, а глибокого переосмислення традиційних уявлень про людину, свободу, автономію, спільноту [42]. З іншого боку, ці ж процеси відкривають нові можливості для побудови моделей соціальної взаємодії, заснованих на цінностях співпраці, прозорості, інтерактивності. Тут її висновки перетинаються з позицією Воронкової та Кивлюк [22]: розвиток критичного мислення й творчих здібностей стає умовою, за якої цифрові технології не руйнують, а розширюють горизонти людського досвіду. Однак Дзьобань не ідеалізує ситуацію: вона підкреслює ризики фрагментації особистості, девальвації традиційних цінностей, перетворення людини на «функцію» алгоритмів і платформ. Саме тому філософське осмислення цифровізації має супроводжуватися пошуком тонкого балансу між технічним прогресом і гуманітарними вимірами людяності.

Ідеї Дзьобань легко прочитуються й крізь призму бодріяровської концепції гіперреальності [13]. Симулякри, що множаться в цифрових середовищах, створюють «другу реальність», яка не лише накладається на першу, а подекуди її витісняє. «Цифрова людина», занурена у потоки зображень, новин, коментарів, стикається з проблемою розрізнення реального й симульованого, факту й інсценізації. Це неминуче впливає на її ціннісні вибори, на здатність брати відповідальність за власні судження й дії. Відтак формування аксіологічної парадигми для цифрової епохи потребує врахування не лише технологічних, а й глибинних соціокультурних процесів, у яких реальність і її медіальні «подвоєння» постійно взаємодіють.

У цю дискусію органічно вписуються роботи В. Воронкової та О. Кивлюк [22], які аналізують роль людини в освітньому просторі смарт-суспільства. Вони показують, що глобалізація й інформатизація не просто змінюють інструменти освіти, а вимагають трансформації її цілей і змісту. Освіта майбутнього, за їхнім

задумом, має бути зорієнтована на формування критичного мислення, цифрової грамотності, творчих здібностей, без яких інтеграція в мережеве суспільство неминуче перетвориться на асиміляцію чи підпорядкування чужим алгоритмам. У такій перспективі ці компетентності постають не лише як індивідуальні переваги, а як суспільний ресурс, що дозволяє зберегти людський вимір у світі смарт-систем, великих даних і штучного інтелекту.

Водночас Воронкова та Кивлюк наголошують: змін зазнати має не тільки «набір навичок», а й сама філософія освіти [22]. Смарт-суспільство, пронизане глобальними інформаційними потоками, потребує освітньої системи, яка здатна формувати нові ціннісні орієнтири – культуру співпраці, повагу до приватності, чутливість до маніпуляцій, готовність до солідарних дій. Тут їхні погляди перегукуються з позицією Кременя та колег [65], які підкреслюють значення національного контексту в наукових дослідженнях і освітніх практиках: універсальні принципи етики мають бути «перекладені» мовою конкретної культури, аби не перетворитися на абстрактні декларації. Освіта, таким чином, стає платформою для інтеграції глобального етичного дискурсу й локальних цінностей, що особливо важливо в умовах війни, коли питання ідентичності й солідарності виходять на перший план.

Критична перспектива, на яку орієнтуються автори, неминуче повертає нас до бодрієвського застереження щодо ризиків гіперреальності [13]. Смарт-суспільство може стати не лише середовищем розширених можливостей, а й простором, де моделі, рейтинги, симулякри починають диктувати, що вважати «реальним» і «важливим». Це ставить перед освітою ще одне завдання – виховувати здатність не лише споживати інформацію, а й постійно запитувати: хто і з якою метою її продукує, які цінності приховано нормалізуються через інтерфейси й платформи. У цьому сенсі міждисциплінарний підхід, про який пише Капурро [132], стає не теоретичною розкішшю, а практичною необхідністю: тільки поєднуючи філософію, соціологію, культурологію, інформатику, педагогіку, можна вибудувати стійку освітню систему, здатну відповідати викликам смарт-суспільства, не втрачаючи при цьому людську міру.

Критичне прочитання окреслених вище підходів не має на меті їх заперечення, радше – виявлення слабких місць, тих «білих плям», які стають помітними саме в точці дотику з воєнною реальністю та цифровою трансформацією сучасної України. Інакше кажучи, ми намагаємося побачити, де високі концепти дають тріщину при зіткненні з практикою, і які корективи потребує аксіологічний дискурс, щоб не перетворитися на суто декларативний ресурс.

По-перше, акцент на підтримці української мови у науковому просторі, запропонований В. Кремнем та колегами, є безумовно ключовим для збереження національної ідентичності й укорінення гуманітарного знання у власному культурно-історичному ґрунті [65]. Втім, у координатах глобалізованого наукового світу існує ризик «мовного гетто»: за відсутності продуманої двомовної стратегії українська наука може виявитися недостатньо присутньою в міжнародному дискурсі, а отже – маргіналізованою у виробництві глобальних смислів. Якщо мовна політика обмежиться лише внутрішнім виміром, без системного заохочення публікацій англійською, ми ризикуємо отримати «високу видимість» всередині країни й майже повну невидимість назовні. Тільки поєднання повноцінного українськомовного наукового простору з активною участю в англійській комунікації здатне забезпечити одночасно збереження національного контексту й інтеграцію в глобальну інтелектуальну мережу.

По-друге, ідея інтеграції міждисциплінарності та національного контексту у рамки відкритої науки, попри свою концептуальну привабливість, ризикує залишитися красивою декларацією без чітких механізмів реалізації. Відкритість як цінність потребує інфраструктури – цифрових платформ, стійкого фінансування, системи управління даними, які дозволяють не лише «оприлюднювати», а й реально використовувати та перевикористовувати результати досліджень. За відсутності цих умов відкритість перетворюється на ритуальну формулу у стратегічних документах. До того ж надмірне наголошення на «національному контексті», якщо його не збалансувати сприйняттям міжнародних стандартів, може непомітно зміститися в бік замкненості: наукова

спільнота тоді починає більше відтворювати власні інтерпретації, ніж входити в горизонтальний діалог з іншими традиціями та методологіями, що й становлять власне підґрунтя відкритої науки.

По-третє, в контексті інформаційних протистоянь та медіаграмотності підходи, запропоновані О. Найдъоновим і Т. Кравченко [63; 77], попри свою значущість, ризикують бути недооціненими через брак системної технологічної освіти для широких верств населення. Розвиток критичного мислення, включення медіаграмотності в освітні програми – це необхідна, але недостатня умова: без базового розуміння принципів роботи цифрових платформ, алгоритмів, логіки даних, ці ініціативи можуть залишитися на рівні загальних настанов («перевіряйте інформацію», «не довіряйте фейкам») без реального впливу на поведінку користувачів. Особливо гостро постає питання диференціації: універсальні курикулуми не враховують різних вікових, соціальних, регіональних контекстів, унаслідок чого медіаосвітні програми стають одномірними й малоефективними для найбільш уразливих груп.

По-четверте, синергетичний підхід до віртуального середовища, запропонований В. Вашкевичем [19], слушно наголошує на потенціалі соціальної згуртованості та емерджентних ефектах взаємодії в онлайн-спільнотах. Однак у цьому оптимістичному баченні не до кінця враховано ризики надмірної залежності від технологічних посередників. Коли віртуальні спільноти постають чи не головною платформою формування цінностей, постає небезпека поступового послаблення «плоті» реальних соціальних зв'язків, витіснення живого досвіду цифровими сурогатами. Без продуманого балансу між онлайн- і офлайн-взаємодією, без підтримки локальних громад, шкіл, університетів як просторів «живої присутності», навіть найбільш згуртовані віртуальні мережі можуть не витримати випробування тривалими кризами, перетворившись на ще одну форму тимчасової мобілізації.

Попри окреслені обмеження, в цілому можна констатувати, що сучасні українські філософи та дослідники досить послідовно фіксують необхідність формування нової аксіологічної парадигми, здатної гармонійно поєднувати

національні традиції з глобальними тенденціями цифровізації. Йдеться не про косметичну корекцію окремих ціннісних орієнтирів, а про переосмислення самого фундаменту, на якому будується суспільний договір: як у ситуації війни та технологічного прискорення зберегти людину, її гідність, її право на майбутнє. Ураховуючи вплив технологій на людину та спільноту, а також переглядаючи роль освіти як головного простору формування світогляду молодого покоління, ми отримуємо можливість вибудувати стратегії, що працюватимуть не на короткотермінову «адаптацію», а на стале розвиток України в цифрову епоху.

Сучасна Україна переживає комплексні трансформації, в яких цифровізація, глобалізація та різкі соціально-політичні злами накладаються один на одного, створюючи ситуацію, коли старі аксіологічні схеми вже не працюють, а нові ще тільки формуються. У цій точці «розриву» особливо відчутною стає потреба у новій аксіологічній парадигмі, здатній відповісти на виклики ХХІ століття й водночас не розірвати історичну тяглість. Освіта в цьому процесі виступає не лише інституційною підсистемою, а й «нервовою системою» суспільства: через неї передаються образи майбутнього, моделі бажаної поведінки, уявлення про справедливість, успіх, гідність.

На основі аналізу праць українських дослідників можемо стверджувати, що формування нової аксіологічної парадигми є не просто актуальним, а екзистенційно необхідним процесом. Ця парадигма має одночасно враховувати специфіку цифрової епохи, інтегрувати європейські цінності й розкривати інноваційний потенціал суспільства, а не приглушувати його. Освітня система в такому баченні перестає бути «сферою послуг» і перетворюється на простір стратегічного інвестування: у критичне мислення, креативність, цифрову грамотність, здатність працювати з невизначеністю. Інтеграція цифрових технологій в освіту, розвиток смарт-освіти, створення нових педагогічних підходів – усе це має не лише «модернізувати» навчальний процес, а й готувати молоде покоління до життя в мережевому суспільстві, де кордони між онлайн-та офлайн-реальністю стають дедалі прозорішими.

Водночас цифрова епоха несе із собою потужний етичний вимір: захист приватності й свободи, потреба в регуляторних механізмах, розробка етичних стандартів для платформ, алгоритмів, даних стають не менш важливими, ніж питання технічного доступу. Якісний контент, формування відповідальних віртуальних спільнот, побудованих на спільних цінностях, – це вже не «додаткові опції», а умова збереження соціальної когезії й культурного розвитку в умовах інформаційної війни.

Загалом перспективи формування нової аксіологічної парадигми в Україні пов'язані з активною участю суспільства у цифрових трансформаціях, а не пасивним їх «переживанням». Йдеться про інтеграцію освітніх, культурних, наукових практик, розвиток критичного мислення й етичної свідомості як базових компетентностей громадянина. Така перспектива вимагає цілісного, міждисциплінарного підходу, в якому філософські, соціологічні, технологічні та педагогічні виміри не протистоять один одному, а працюють у режимі діалогу, забезпечуючи гармонійний розвиток суспільства в цифрову добу.

На нашу думку, у центрі нової української аксіологічної парадигми має стояти ядро цінностей, які відображають глибинні прагнення суспільства до свободи, гідності та справедливості в умовах сучасних викликів. Це не абстрактні формули, а кристалізований досвід історичних випробувань – від боротьби за незалежність до нинішньої повномасштабної війни, яка оголює справжню ціну кожного з цих понять. Стрімкі цифрові трансформації лише підсилюють драматизм ситуації: вони змінюють форми комунікації й роботи, але водночас загострюють питання про те, що є незмінним у людському й національному вимірах.

У цьому контексті можемо окреслити десять ключових цінностей, які структурують нову українську аксіологічну парадигму:

1. **Свобода та незалежність.** Свобода виступає фундаментальною цінністю, що визначає прагнення українського народу до самовизначення, політичного й культурного суверенітету. В умовах військової агресії ця цінність набуває екзистенційного виміру: без свободи

неможливі ані розвиток особистості, ані розгортання суспільного потенціалу. Незалежність забезпечує право самостійно обирати траєкторію розвитку, зберігати культурну ідентичність і відстоювати національні інтереси, не погоджувачись на роль периферії чужих імперських проєктів.

2. **Гідність людини.** Повага до людської гідності означає визнання кожної особи носієм невід'ємних прав і свобод. У контексті війни й масових порушень прав людини ця цінність стає моральним критерієм оцінки як дій ворога, так і власних практик. Йдеться не лише про захист життя, честі й свободи конкретного громадянина, а й про формування такої політики пам'яті, соціальної підтримки, реабілітації, яка не дозволяє перетворити людину на «витратний матеріал» війни.

3. **Солідарність та єдність.** Солідарність є відповіддю суспільства на досвід радикальної загрози. Вона проявляється у взаємодопомозі, волонтерстві, підтримці військових, переселенців, у готовності брати на себе частку тягаря спільної боротьби. Єдність, заснована на спільних цінностях і цілях, дозволяє мобілізувати ресурси для подолання криз і відбудови країни. Йдеться не про «одномислення», а про здатність зберігати поліфонію голосів, не руйнуючи при цьому спільної рамки базових цінностей.

4. **Справедливість та верховенство права.** Справедливість передбачає рівність усіх перед законом, ефективний захист прав і свобод, реальну відповідальність за їх порушення. Верховенство права є не просто юридичною процедурою, а аксіологічним орієнтиром, який визначає межі владного свавілля й гарантує передбачуваність соціальних правил. Післявоєнна відбудова України неможлива без відновлення довіри до судової системи, чесного розслідування злочинів, пов'язаних із війною та корупцією.

5. **Демократія.** Демократичні принципи забезпечують участь громадян у прийнятті рішень, контроль над владою, можливість мирної

зміни політичних еліт. У воєнний час демократія проходить «краш-тест» на життєздатність: спокуса обмежити права й свободи в ім'я безпеки завжди висока. Саме тут стає очевидною цінність інституцій, які не дозволяють перетворити надзвичайний стан на нову норму. Демократія в українському контексті – це не слабкість, а форма колективної суб'єктності.

6. **Правда та прозорість.** В умовах інформаційної війни правда стає стратегічним ресурсом. Прозорість рішень влади, доступ до достовірної інформації, чесне висвітлення успіхів і поразок – це не лише питання етики, а й інструмент збереження довіри. Там, де офіційні наративи розходяться з реальним досвідом людей, народжується цинізм, який руйнує спільноту зсередини. Цінність правди передбачає також готовність визнавати власні помилки й коригувати політику.

7. **Відповідальність та активність.** Відповідальність громадянина за майбутнє країни означає вихід за межі «споживчої» моделі ставлення до держави. Активна участь у громадських ініціативах, політичних процесах, локальних спільнотах формує соціальний капітал, без якого жодні реформи не працюють. Відповідальність у цифрову епоху включає також етичну поведінку в мережі, критичне ставлення до інформації, готовність протидіяти мові ненависті й маніпуляціям.

8. **Критичне мислення та освіта.** Освіта постає як головний канал формування здатності орієнтуватися в складному світі. Критичне мислення, вміння аналізувати джерела, розрізняти факти й інтерпретації, працювати з даними – це базові компетентності мережевого суспільства. Якісна освіта в цьому сенсі стає гарантією того, що цифрові технології не перетворяться на інструмент тотальної маніпуляції. Вона готує не «користувачів послуг», а громадян, здатних ставити запитання й брати участь у виробленні колективних рішень.

9. **Культурна ідентичність та спадщина.** Збереження мови, традицій, символів, історичних наративів формує духовний каркас

спільноти. В умовах агресії, спрямованої не лише проти території, а й проти самої можливості «бути українцем», культурна ідентичність набуває виміру опору. Водночас ідеться не про музейну консервацію, а про творче актуалізування спадщини в нових формах – від освіти й мистецтва до цифрових медіа.

10. Інноваційність та технологічний розвиток. Прагнення до інновацій, відкритість до новітніх технологій стають умовою економічної стійкості й конкурентоспроможності держави. У цифрову епоху це також означає здатність використовувати технології для розвитку освіти, науки, культури, державного управління. Інноваційність як цінність протистоїть пасивності й залежності від зовнішніх «рішень під ключ».

Постає закономірне запитання: чому саме ці цінності ми вважаємо фундаментальними? Наше глибоке переконання полягає в тому, що вони артикують базові потреби й прагнення українського суспільства в умовах війни, глобальної нестабільності й цифрової трансформації. Свобода, гідність, справедливість – це універсальні цінності, але у нинішньому українському контексті вони набувають конкретної історичної форми, стаючи підвалинами консолідації нації та її здатності протистояти зовнішньому тиску. Солідарність і єдність дозволяють не розпастися на атомізовані групи інтересів, справедливість і верховенство права формують довіру до інституцій, демократія й участь громадян забезпечують легітимність влади, правда та прозорість захищають від розчинення у хаосі пропаганди.

Відповідальність та активність громадян стають тим ресурсом, який робить суспільство стійким до швидких змін, критичне мислення й освіта – інструментами опанування можливостей цифрової епохи, культурна ідентичність – духовним фундаментом, що не дозволяє загубитися в глобальних потоках, а інноваційність і технологічний розвиток – умовами економічного зростання та підвищення якості життя.

Формування нової української аксіологічної парадигми, на наш погляд, має спиратися саме на цей ціннісний комплекс, оскільки він одночасно

відповідає історичному досвіду й актуальним потребам суспільства. Поєднання національних традицій із інноваційним підходом здатне не лише забезпечити перемогу у війні, а й створити підґрунтя для перетворення України на сильну, суб'єктну, процвітаючу державу. Освіта в цій перспективі постає як головний інструмент виховання свідомих, відповідальних, компетентних громадян, здатних до критичного мислення й творчості. Повага до людської гідності, прав людини, верховенства права має перестати бути риторикою й увійти в тканину повсякденної практики – від школи до судової системи.

Водночас практична реалізація цієї парадигми наштовхується на низку серйозних викликів. Надмірний акцент на традиції, без відкритості до нового, може скотитися до консерватизму, що гальмує інновації; натомість однобічна орієнтація на «інноваційність за будь-яку ціну» загрожує розмиванням культурної ідентичності. Баланс між цими полюсами вимагає стратегічного бачення, гнучкого, але відповідального управління, а також реальної участі різних суспільних інституцій – від держави й університетів до локальних громад і волонтерських ініціатив.

Розвиток освіти як інструмента формування свідомих громадян не може обмежуватися закликами до критичного мислення й творчості, якщо сама система залишається хронічно недофінансованою, перевантаженою бюрократією й нереформованими практиками. Потрібна модернізація інфраструктури, упровадження новітніх технологій, підтримка вчителя як ключового агента змін, забезпечення реальної рівності доступу до якісної освіти для різних регіонів і соціальних груп. Без цього аксіологічні декларації ризикують перетворитися на «високі слова» без реального втілення у досвіді учнів і студентів.

Інтеграція цінностей гідності, прав людини й верховенства права у всі сфери суспільного життя закономірно натрапляє на опір – з боку корупційних практик, нерівності, слабкості інституцій. Тому йдеться не лише про зміну дискурсу, а про довгострокову стратегію трансформації політичних і економічних структур, побудову дієвої судової системи, розвиток суспільної

правової освіти. Лише в такому контексті демократичні принципи перестають бути формальною «оболонкою» й перетворюються на реальний спосіб організації співжиття.

Отже, формування нової української аксіологічної парадигми вимагає водночас узгодження історичних традицій із сучасними викликами, комплексного переосмислення освітньої політики й наполегливої праці над побудовою стійких демократичних інституцій. Це не лише завдання для держави чи окремих еліт, а виклик, адресований кожному громадянину. Лише в режимі об'єднаних зусиль різних соціальних груп, регіонів, професійних спільнот можна забезпечити таке майбутнє України, в якому свобода, гідність і справедливість будуть не гаслами, а реальною аксіологічною основою повсякденного життя.

Висновки до третього розділу

Філософський аналіз етичних та нормативних вимірів алгоритмічного управління в соціальних мережах неминує виводить нас до «нервових вузлів» сучасної демократії: прозорість, підзвітність, рівність доступу до інформації, захист приватності та справедливе використання даних постають не як абстрактні принципи, а як умови можливості публічного простору в цифрову епоху. Теорії Ю. Габермаса та Дж. Ролза наголошують: демократичне суспільство тримається на відкритому, інклюзивному діалозі, де кожен учасник має порівнянні можливості бути почутим і впливати на спільні рішення. Якщо ж алгоритми, що керують інформаційними потоками, залишаються непрозорими й невідзвітними, публічна сфера деформується – замість раціональної комунікації ми отримуємо невидиму архітектуру впливу, де відбір контенту підміняє собою дискусію. Саме тому алгоритми соціальних мереж мають бути, принаймні в принципі, зрозумілими користувачам і регуляторам, щоб мінімізувати можливості маніпуляції та забезпечити справедливе, неупереджене поводження з даними.

У сучасному цифровому світі соціальні мережі та їхні алгоритмічні механізми перетворюються на один із ключових агентів формування політичної свідомості й поведінки громадян. Вони не просто «показують» контент – вони конструюють горизонти видимого, визначаючи, які теми, позиції, образи реальності потрапляють до щоденного досвіду користувача. Алгоритми, що спираються на попередню активність, вподобання, соціальні зв'язки та демографічні характеристики, створюють ефект «інформаційних бульбашок»: людина дедалі частіше бачить те, що підтверджує її вже наявні переконання, і дедалі рідше стикається з альтернативними точками зору. У результаті цифровий простір, який декларувався як простір безмежного плюралізму, непомітно звужується до набору «зручних» світів, підігнаних під когнітивний і емоційний комфорт окремих груп.

Резонансні приклади впливу алгоритмів на політичні процеси – вибори президента США та референдум щодо Брекзиту у Великій Британії – стали свого роду «демонстраційними експериментами» нової епохи. У першому випадку компанія *Cambridge Analytica* використала дані користувачів Facebook для створення високоточних таргетованих кампаній, спрямованих на маніпуляцію емоціями й поведінкою виборців через персоналізовані політичні повідомлення. У другому – алгоритмічні системи поширення контенту посилили видимість маніпулятивної, частково або повністю недостовірної інформації, що вплинула на рішення громадян у ситуації історичного вибору. В обох випадках соціальні платформи діяли не як нейтральні посередники, а як підсилювачі певних наративів, що поставило під сумнів саму ідею «інформованої згоди» як основи демократичного волевиявлення.

Дослідники справедливо відзначають, що алгоритми великих технологічних корпорацій вже давно вийшли за рамки інструментів продажу товарів чи розважального контенту: вони стали інструментами політичного мікротаргетингу, формування настроїв, селекції видимого й невидимого в публічному дискурсі. На цьому тлі розвиток штучного інтелекту та поява потужних генеративних моделей, зокрема чат-ботів на кшталт ChatGPT,

відкривають новий вимір загроз: автоматизована генерація політичних фейків, псевдоавтентичних повідомлень, «листів виборців», коментарів і «експертних оцінок» здатна ще більше розмити межу між реальним і сконструйованим. Проблема маніпуляції свідомістю через соціальні мережі, таким чином, перестає бути периферійною й переходить у центр філософсько-етичного аналізу. Ми маємо справу не лише з технічним феноменом, а з процесом, що безпосередньо впливає на конфігурацію політичної спільноти, на рівень поляризації, на здатність демократичних інститутів виконувати свою інтегративну функцію.

У глобальному вимірі алгоритми соціальних мереж демонструють парадоксальний характер: з одного боку, вони відкривають нові можливості для демократичної участі, мобілізації громадян, швидкого поширення альтернативних голосів; з іншого – їхня непрозорість, комерційна логіка та можливість прихованого політичного використання створюють серйозні ризики для демократичних процесів. Баланс між використанням цифрових інновацій і захистом суспільства від їхніх деструктивних наслідків може бути досягнутий лише за умови формування чітких етичних стандартів, підвищення прозорості алгоритмів та забезпечення їх відповідності базовим демократичним цінностям.

В українському контексті ця проблематика набуває особливої гостроти в умовах гібридної війни та тривалої інформаційної агресії з боку Росії. Соціальні мережі використовуються як інструмент дестабілізації, розпалювання паніки, посилення внутрішніх конфліктів і недовіри до інституцій. Алгоритмічні механізми розповсюдження контенту тут не просто технічний фон, а фактор, що може підсилювати або послаблювати ефективність ворожих інформаційних операцій. Це вимагає вироблення комплексних стратегій протидії: від розвитку медіаграмотності та критичного мислення до створення регуляторних рамок і зміцнення національної кібербезпеки.

У цьому контексті запропонована нами п'ятикомпонентна модель етичного та нормативного управління алгоритмами соціальних мереж виконує роль концептуальної «карти місцевості». Її структурні елементи такі:

- **прозорість алгоритмів** – забезпечення відкритості базових принципів їхньої роботи для користувачів і регуляторів, щонайменше в загальних контурах;
- **підзвітність і контроль** – створення незалежних механізмів аудиту, моніторингу та оцінювання алгоритмічних систем, включно з можливістю корекції практик, що порушують права користувачів;
- **рівність доступу до інформації** – цілеспрямоване обмеження ефекту «ехо-камер» і підтримка інформаційного плюралізму, зокрема через коригування логіки рекомендацій;
- **захист приватності** – дотримання високих стандартів обробки персональних даних, мінімізація надмірного збору інформації;
- **справедливе використання даних** – етичне й соціально орієнтоване використання зібраних даних, орієнтоване на суспільне благо, а не лише на комерційний чи політичний інтерес.

Разом з тим реалізація цієї моделі наразі стикається з низкою системних викликів. Технічно непросто забезпечити достатній рівень прозорості алгоритмів, які самі розробники часто описують як «чорні скриньки». Правові рамки відстають від технологічного розвитку, а спроби запровадити жорсткі регуляції несуть ризик використання державою контрольних важелів для політичного тиску й цензури. Балансування між захистом приватності та потребою у доступі до даних для безпеки, науки чи суспільного аналізу також залишається відкритою дилемою, в якій немає простих рішень.

Алгоритми соціальних мереж безпосередньо впливають на якість демократичного діалогу, часто підриваючи його засадничі умови через створення інформаційних бульбашок, поглиблення поляризації та поширення маніпулятивного контенту. Це підкреслює необхідність міждисциплінарного підходу, де технічні рішення (аудит, пояснюваність, регулювання даних) поєднуються з нормативними й етичними рамками, спрямованими на захист прав користувачів та забезпечення справедливості в політичних процесах. Питання вже не в тому, «чи впливають алгоритми», а в тому, як організувати цей вплив так, щоб він не руйнував, а підтримував демократію.

Як показує аналіз праць Рояккерса, Тіммера, Кула та Ван Еста, новітні технології – Інтернет речей, робототехніка, біометрія, віртуальна реальність – входять у «зону напруження» з фундаментальними суспільними цінностями: приватністю, автономією, безпекою, людською гідністю, справедливістю та балансом влади [183]. Фактично йдеться про новий конфігуративний стан суспільства, де технічні можливості виявляються спроможними радикально змінювати структуру повсякденних практик, а отже – і саму тканину соціального життя. Технологічний прогрес уже не може розглядатися як нейтральний фон; він потребує постійного етичного супроводу й критичної рефлексії.

Цамадос, Аггарвал та Каулз звертають увагу на епістемічні та нормативні проблеми, що випливають із широкого застосування алгоритмів машинного навчання [194]. Їхня «успішність» нерідко ґрунтується на непрозорих структурах даних і складних статистичних моделях, які важко пояснити неспеціалістам. Автори закликають до розробки практичних рекомендацій для управління розробкою й впровадженням таких алгоритмів, щоб мінімізувати ризики для приватності та свободи індивідів. Ці застереження перегукуються з думкою Кіззи [164], який наголошує, що розвиток обчислювальної техніки завжди супроводжувався етичними дилемами, але в умовах цифровізації масштаби й швидкість цих дилем стають безпрецедентними.

Капурро [132] переконливо показує, що цифровізація є не лише технічним процесом упровадження нових засобів обробки інформації, а й феноменом, який трансформує соціальні відносини, сприйняття реальності, семантику приватного і публічного. Етичні виклики приватності, автономії, цифрової нерівності постають тут як симптом більш глибокої проблеми: ми маємо справу з оновленою конфігурацією влади, знання і комунікації, яка вимагає розвитку інформаційної етики як окремої, концептуально озброєної галузі філософського дослідження.

Манзешке та Брінк [168], аналізуючи цифровізацію в промисловості, розширюють цю дискусію в бік трудових відносин. Вони демонструють, що впровадження штучного інтелекту й Інтернету речей у виробничі процеси

означає не лише підвищення ефективності, а й інтенсифікацію збору даних про працівників, створення нових форм контролю й асиметрії влади. Автономія й гідність працівника в таких умовах опиняються під загрозою, якщо не будуть розроблені чіткі етичні стандарти й правові механізми захисту в цифровізованій економіці.

Аллен, Воллах і Сміт [120] ставлять у центр аналізу проблематику машинної етики, наголошуючи на необхідності інтеграції етичних принципів у дизайн і функціонування штучного інтелекту та автономних систем. Зростання автономії машин – від систем рекомендацій до самокерованих транспортних засобів – ставить питання: за якою шкалою вони ухвалюють рішення, чи співвідноситься ця шкала з людськими цінностями, хто несе відповідальність за наслідки їхніх дій. Ідеться не лише про формальну «етичну оболонку», а про вбудовування аксіологічних критеріїв у саму архітектуру алгоритмів.

Сетра та Данагер [186] критично реагують на тенденцію створювати окрему «етику» для кожної нової технології – етика штучного інтелекту, етика дронів, етика робототехніки тощо. На їхню думку, це породжує фрагментацію, плутанину й ризик втрати уваги до фундаментальних етичних питань, які повторюються в різних технологічних контекстах. Вони пропонують спиратися на вже сформовані етичні теорії та загальні принципи (автономія, справедливість, благодійність, невилучення шкоди), застосовуючи їх до аналізу нових технологій. Такий підхід дозволяє уникнути дублювання зусиль, а головне – підтримує цілісність етичного дискурсу в умовах швидкої технологічної диференціації.

Узагальнюючи, аналіз цих праць показує, що етичні виклики приватності та свободи в мережевому суспільстві мають комплексний, багатовимірний характер. Вони не можуть бути розв'язані виключно в площині права або технічних рішень. Потрібне поєднання нормативних і регуляторних заходів із технологічними інноваціями, до яких від початку інтегровані етичні принципи – від етапу проектування до експлуатації. Паралельно з цим підвищення обізнаності й освіти в галузі цифрової етики стає критично важливим: без

відповідальної позиції розробників і користувачів жодні «етичні кодекси для машин» не спрацюють.

Погоджуючись із Ш. Зубофф [201], можемо стверджувати, що сучасний «капіталізм наглядю» конструює режим, у якому приватність і свобода стають ресурсом для експлуатації, а не невід'ємними правами. Масовий збір, аналіз і монетизація поведінкових даних перетворюють людину на об'єкт постійного вимірювання та прогнозування. Захист фундаментальних прав у цій ситуації можливий лише за умови колективного спротиву – політичного, правового, культурного – та активної участі суспільства в переосмисленні ролі технологічних корпорацій. Технічні та юридичні рішення тут необхідні, але недостатні: потрібне глибоке філософське осмислення того, яким ми бачимо майбутнє людського співжиття в умовах безперервного технологічного прискорення.

Війна в Україні виступає потужним каталізатором аксіологічних трансформацій. У цій ситуації формування нової аксіологічної парадигми є не лише реакцією на травму війни, а й передумовою сталішого розвитку суспільства в цифрову епоху. Інтеграція національних і універсальних цінностей, трансформація освітньої системи, розвиток цифрової грамотності й етичної свідомості творять той фундамент, на якому можливе суспільство, засноване на повазі до гідності, свободи та справедливості. Ключовим завданням стає вироблення такої системи цінностей, яка б, з одного боку, відповідала вимогам національної ідентичності, а з іншого – забезпечувала здатність адаптуватися до глобальних викликів.

Особливу роль у цьому процесі, як ми вже неодноразово підкреслювали, відіграє освіта. Вона має стати не лише каналом трансляції знань, а платформою для виховання критично мислячих, творчих і відповідальних громадян, здатних активно й осмислено діяти в умовах воєнної й поствоєнної реальності. Інтеграція цифрових технологій у навчальний процес, розвиток смарт-освіти, створення адаптивних освітніх середовищ відкривають можливості для підготовки покоління, готового до життя в мережевому суспільстві, а не тільки до

«споживання» його продуктів. Водночас інтеграція глобальних цінностей людської гідності, прав людини, демократії та верховенства права в освітні програми створює стійку аксіологічну основу справедливого й демократичного суспільства. Але реалізація цих завдань неможлива без структурних реформ – модернізації інфраструктури, забезпечення рівного доступу до якісної освіти, підтримки інноваційних педагогічних практик.

На основі аналізу українського філософського й педагогічного дискурсу можна зробити висновок, що формування нової аксіологічної парадигми є не просто важливим, а невідкладним завданням для сучасної України. Вона має враховувати історичний досвід, травми й перемоги, а також потужний тиск сучасних викликів – війни, цифровізації, глобальної нестабільності. Її ціннісне ядро – свобода, гідність, справедливість, солідарність, демократичність, відповідальність та активність громадян – одночасно вкорінене в українській традиції й резонує з універсальними гуманістичними принципами. Саме тому ця парадигма здатна бути релевантною і в локальному, і в глобальному контексті.

Інтеграція окреслених цінностей у всі сфери суспільного життя – від освіти й культури до політики та економіки – сприяє консолідації нації, збереженню культурної ідентичності та будівництву справедливого демократичного суспільства. Вони є ключовими для підтримання довіри до інституцій, посилення соціальної згуртованості, забезпечення стійкості перед зовнішніми та внутрішніми викликами.

У цьому контексті особливо промовистим видається звернення до Сенеки, який, розмірковуючи про стійкість мудреця, фактично окреслює модель внутрішньої аксіологічної рівноваги: «Мусимо дбати про дух, даючи йому час од часу спокій, що є для нього замість поживи; потрібно проходжуватись відкритою місцевістю, щоб він повнився там диханням неба, піднімався вгору. Втім, чи йдемо, чи їдемо, сил додасть сама зміна місцевості, гарний обід і трохи повний келих: іноді дійти можна аж до сп'яніння, одначе, не з тим, щоб у нього зануритись, а щоб розхмуритись од нього» [100]. За цією, на перший погляд, буденною порадою приховано важливий для нашого часу імператив: зберігати

внутрішню свободу, дбати про духовну рівновагу, не дозволяти зовнішнім потрясінням – чи то війна, чи то цифровий хаос – остаточно розчинити людську автономію.

Саме ці чесноти (внутрішня зібраність, моральна стійкість, критичне мислення, здатність до самоіронії та відновлення) стають фундаментом для адаптації до викликів цифрової й воєнної епохи. Вони дозволяють не лише захистити людину від перетворення на «об'єкт управління» в системах капіталізму нагляду, а й вибудувати етичний баланс між технологічним прогресом і суспільним благом. Інакше кажучи, йдеться про ту точку, де нова українська аксіологічна парадигма зустрічається з класичною мудрістю: саме тут технології перестають бути загрозою й стають простором реалізації свободи, гідності та справедливості.

ВИСНОВКИ

1. Дослідивши основні концепції та теоретичні підходи до розуміння мережевого суспільства, показано, що йдеться не просто про чергову соціологічну метафору, а про зміну самої «архітекτονіки» глобальної соціальної матриці. Концепт мережевого суспільства задає мову опису тих процесів, у межах яких влада, комунікація, ідентичність і солідарність перестають бути прив'язаними до стабільних інституцій і починають циркулювати в режимі потоків, вузлів та протоколів. Спираючись на аналіз М. Кастельса, можна стверджувати, що інформація в такій конфігурації постає не лише ресурсом, а й базовою формою влади, що структурує простір можливого для індивіда й спільноти. Теорія акторно-мережевих відносин Б. Латура дозволяє побачити в технологічних артефактах повноцінних учасників соціальних процесів, які співконструюють соціальні реальності разом із людьми, а не просто «обслуговують» їхні наміри. Дослідження Я. ван Дейка виводить на передній план проблему цифрового розриву як нової лінії стратифікації, що визначає доступ до знань, можливість участі в політичних процесах і якість соціальної інтеграції. Концепція ризому Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі дає інструмент для осмислення мережевих структур як радикально децентрованих, нелінійних, таких, що не піддаються остаточній «картизації» й завжди зберігають потенціал непередбачуваного розгалуження. Теорія аутопоезису Н. Лумана фіксує, що соціальні системи в умовах мережовості відтворюють себе через безперервні комунікаційні акти, які самі задають критерії релевантності. Внесок Е. Гідденса, У. Бека, З. Баумана та Л. Флоріді дозволяє побачити, як ризик, плинність, рефлексивність та інформаційна «надлишковість» входять у саму структуру повсякденності, змінюючи способи побутування індивідуальної та колективної ідентичності. Отже, мережеве суспільство постає як плинна, децентралізована конфігурація соціальності, що системно підважує стабільність традиційних інститутів і норм, вимагаючи від філософії нових концептуальних інструментів для опису й критики.

2. Проаналізувавши існуючі методологічні підходи та розробивши власну методологічну основу для дослідження аксіологічних змін, спричинених цифровими технологіями, показано, що жоден одиничний методологічний ракурс не здатен вичерпно охопити складність ціннісних трансформацій у цифрову епоху. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій виводить дослідника в простір, де феномени одночасно є технічними, культурними, політичними й екзистенційними, а отже – вимагають багаторівневого, методологічно «поліфонічного» аналізу. Традиційні підходи не відкидаються, а вбудовуються в ширшу рамку, доповнюючись інструментарієм, здатним схопити динаміку мережевих процесів, їхню нелінійність і багатовимірність. Феноменологічний підхід дає змогу реконструювати структури цифрового досвіду – те, як суб'єкт переживає свою присутність у мережі, як змінюється спосіб бачити себе, Іншого й світ. Герменевтична перспектива відкриває можливість осмислити цифрову реальність як простір інтерпретаційних ігор, де цінності виявляються у способі читання текстів, образів, наративів. Критична теорія, своєю чергою, дозволяє викрити механізми влади, ідеологічні рамки, економіку уваги, що приховано структурують цифровий простір. Спеціально наголошено на продуктивності поєднання системного та синергетичного підходів, які дозволяють розглядати аксіологічні зміни як результат взаємодії елементів складної, відкритої до флуктуацій системи, де локальні збурення можуть призводити до глобальних ефектів. Постмодерністські та постструктуралістські методології фіксують множинність, фрагментарність і контекстуальність цінностей, виводячи на передній план питання про можливість нового нормативного підґрунтя в умовах релятивізму. У сукупності ці підходи забезпечують комплексний, критично загострений аналіз аксіологічних змін, створюючи основу для вироблення стратегій підтримки конструктивних ціннісних зрушень і мінімізації ризиків, породжених цифровою модернізацією.

3. Розглянувши, як постмодерністські та пост-постмодерністські теорії пояснюють аксіологічні трансформації мережевого суспільства, виявивши

їхні спільні та відмінні риси, доведено, що йдеться про дві хвили теоретичної реакції на ту саму реальність, але з різними інтенціями. Постмодерна теоретична оптика (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, З. Бауман, Ж. Дерріда, М. Фуко) радикалізує досвід фрагментації, децентралізації, множинності істин, показуючи, як великі наративи модерну – прогресу, раціональності, універсальної етики – розчиняються в мережевих потоках знаків і симулякрів. Концепція ризому Дельоза і Гваттарі стає тут не лише метафорою, а й схемою опису мережевих структур, де відсутні чіткі ієрархії, а цінності «кочують» між контекстами, набуваючи щоразу нових конфігурацій. Пост-постмодерністські теорії (Б. Тернер, М. Епштейн, Е. Ганс, А. Кірбі, Т. Вермюлен, Р. ван ден Аккер) виходять з визнання цієї фрагментації, але прагнуть подолати її паралізуючий ефект, шукаючи можливості нового синтезу. Вони повертають до поля зору питання етичної відповідальності, нормативних орієнтирів, можливості «другого модерну», де уроки постмодерну не відкидаються, а творчо засвоюються. Спільним для обох теоретичних блоків є визнання глибинної трансформації соціальності під тиском технологій, глобалізації та медіалізації буття; відмінності ж полягають у відповіді на запит: чи можлива після кризи модерних цінностей нова нормативність, і якщо так – на яких підставах. У цьому сенсі пост-постмодернізм можна розглядати як спробу повернутися до питання про добро, справедливість, відповідальність уже після того, як було продемонстровано умовність і контингентність будь-яких претензій на остаточну істину.

4. Дослідивши роль віртуальних спільнот у формуванні нових ціннісних орієнтацій, проаналізувавши механізми їхнього впливу на соціальну взаємодію та індивідуальну ідентичність, виявлено, що цифрові платформи перетворилися на своєрідні лабораторії аксіологічного експериментування. Віртуальні спільноти – від професійних мереж розробників на кшталт GitHub до дискусійних майданчиків Reddit, освітніх та активістських груп у Facebook, тематичних серверів Discord – створюють середовища, де цінності не просто декларуються, а щоденно «проживаються» у практиках

співтворчості, взаємодопомоги, конфлікту та порозуміння. Їхні горизонтальні, децентралізовані структури підважують традиційні моделі ієрархічного контролю, даючи змогу формувати нові моделі солідарності, довіри, репутації. Саме тут виникають нові етичні коди – від відкритого доступу й спільного використання знань до культури взаємної модерації й колективної відповідальності за контент. Водночас віртуальні спільноти можуть ставати простором радикалізації, замикання у вузьких субкультурах, відтворення токсичних патернів взаємодії, що ставить питання про межі їхньої емансипативної ролі. Надмірна залученість до цифрових середовищ загрожує ерозією «живих» соціальних зв'язків, заміщенням досвіду спільної присутності досвідом безкінечного онлайн-скролу. Таким чином, віртуальні спільноти одночасно відкривають нові горизонти для формування ціннісних орієнтацій і продукують нові ризики, які потребують філософського, педагогічного та політичного осмислення.

5. Вивчивши, як алгоритми соціальних медіа впливають на формування політичних поглядів, громадянської активності та демократичних процесів, з'ясовано, що алгоритмічне управління увагою стало одним із центральних викликів для сучасної демократії. Алгоритми, які визначають, що саме побачить користувач у стрічці новин, працюють не як нейтральні фільтри, а як інструменти селекції реальності, що підсилюють певні наративи й маргіналізують інші. Ефект «інформаційних бульбашок» і «ехо-камер» не лише знижує імовірність зустрічі з альтернативними поглядами, а й сприяє емоційній поляризації, коли Інший сприймається не як партнер по дискусії, а як загроза для власної ідентичності. Втручання у виборчі процеси через таргетовану політичну рекламу, використання персональних даних, як у кейсі *Cambridge Analytica*, показали, що соціальні медіа здатні впливати на електоральну поведінку не гірше, ніж традиційні політичні інститути. В українському контексті ці загрози посилюються війною та системною інформаційною агресією, коли алгоритми можуть стати підсилювачами дезінформаційних кампаній, спрямованих на деморалізацію, розкол і підлив

довіри до держави. У відповідь на це необхідно вибудувати етичні й правові рамки алгоритмічного управління, що передбачають прозорість принципів роботи, механізми незалежного аудиту, обмеження маніпулятивних практик. Паралельно має здійснюватися системний розвиток медіаграмотності та критичного мислення громадян, аби користувачі не були пасивними об'єктами алгоритмічних рішень, а ставали здатними рефлексувати й опиратися маніпуляціям.

6. Проаналізувавши етичні проблеми, пов'язані з збереженням приватності та свобод особистості в умовах цифрового нагляду та контролю, виявлено, що сучасні технології формують режим, який все частіше описують як «капіталізм нагляду». Масштабний збір, зберігання й аналіз персональних даних, включно з поведінковими патернами, біометрією, геолокацією, перетворює людину на об'єкт постійного вимірювання та прогнозування. Асиметрія влади між технологічними корпораціями й індивідом зростає: суб'єкт дедалі менше контролює те, як і для чого використовуються його дані, натомість стає «сировиною» для економіки уваги й реклами. Непрозорість алгоритмів створює ризики прихованої дискримінації – коли рішення щодо кредитування, працевлаштування, доступу до послуг ухвалюються на підставі заздалегідь упереджених моделей. Втручання в особисте життя через трекінг, профілювання, можливості деанонімізації ставить під питання базові уявлення про приватну сферу як простір автономії. У цих умовах етика не може залишатися факультативним додатком до технологічного розвитку: етичні принципи мають бути інтегровані в усі етапи життєвого циклу технологій – від дизайну до впровадження й регулювання. Потрібні дієві нормативні й регуляторні механізми, що забезпечуватимуть реальний, а не декларативний захист прав користувачів, а також масова освіта в галузі цифрової етики, яка формуватиме чутливість до загроз і культуру відповідального поводження з даними.

7. Визначивши можливості та шляхи формування нової системи цінностей в українському суспільстві, що відповідає викликам цифрової

епохи та сприяє сталому розвитку, показано, що війна в Україні стала не лише трагедією, а й потужним аксіологічним «каталізатором», який оголив справжні підвалини суспільної солідарності. У ситуації екзистенційної загрози питання про цінності перестає бути абстрактною філософською проблемою й набуває життєвої гостроти: свобода, гідність, справедливість, солідарність, відповідальність і демократія виявляються не гаслами, а умовами виживання й відновлення. Нова аксіологічна парадигма, потрібна Україні, має вирости з синтезу національних традицій – мовної, культурної, історичної тяглості – та універсальних гуманістичних принципів, які забезпечують можливість діалогу з глобальним світом. Освіта в цій перспективі постає ключовою інституцією, здатною не лише транслювати знання, а й формувати компетентності та чесноти, необхідні для життя в мережевому суспільстві: критичне мислення, цифрову грамотність, етичну чутливість, готовність до співдії. Інтеграція цифрових технологій в освітній процес має відбуватися не як технічна «модернізація заради модернізації», а як продуманий рух до смарт-освіти, що поєднує інноваційні інструменти з ціннісно орієнтованим змістом. Важливо, щоб розбудова цифрової інфраструктури не супроводжувалася ерозією культурної пам'яті: збереження української мови, історичного досвіду, символічних форм солідарності має поєднуватися з відкритістю до глобальних трендів. У підсумку формування нової аксіологічної парадигми постає як довготривалий, але невідкладний процес, що потребує зусиль філософів, освітян, політиків, митців і кожного громадянина; лише в такому синергетичному форматі можливо вибудувати Україну, здатну не тільки вистояти у війні, а й запропонувати світові власну модель гідного, вільного й технологічно відповідального майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева М. О. Сприяння розвитку соціальної мобільності студентської молоді у процесі волонтерської діяльності. *Вісн. Глухів. нац. пед. ун-ту імені Олександра Довженка*. Серія: Педагогічні науки / Глухів. нац. пед. ун-т ім. Олександра Довженка. Глухів, 2015. Вип. 27. С. 104–109.
2. Андрущенко В.П. Безальтернативна матриця освіти: «розумна освіта» як потреба і реальність ХХІ століття, *Вища освіта України*, 1 (92), 2024, С. 5–10.
3. Андрущенко В.П. *Організоване суспільство: проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу*. К. : ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2006. 502 с.
4. Андрущенко В.П. Епістократія освіти. *Вища освіта України*, 2021, №2, С. 5-12.
5. Андрущенко В.П. Інтеграція цінностей: педагогічний досвід Європи. Стаття перша. Велика хартія університетів. *Вища освіта України*, 2013, №1, С.5–10.
6. Андрущенко В.П. *Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи ХХІ століття*. К.: Знання України, 2011. 1099 с.
7. Апель К.-О. *Дискурс і відповідальність: Проблема переходу до постконвенціональної моралі*. Перекладено з німецької мови В. М. Купліним. К.: «Дух і літера, 2009, 430 с.
8. Базалук О.О. Постмодернізм: філософія освіти. *Future Human Image*, 2015, №2(5), С. 9–22.
9. Березівська Л. Д. *Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті*. Київ : Богданова А. М., 2008. 406 с.
10. Бистрицький Є.К. Філософський образ культури та світ національного буття. *Феномен української культури: методологічні засади осмислення*. К.: Фенікс, 1996. С. 62–90.
11. Біла книга : сили змін та вектори руху до нової освіти України : проект (вноситься на обговорення Міжнародного освітнього Форуму «Артеківські

- діалоги» – 2009) / упоряд. Віктор Громовий ; Київ : Міжнар. благод. фонд «Україна – 3000», 2009, 156 с.
12. Бодрійяр Ж. *Фатальні стратегії*. Львів: Кальварія, 2010. 192 с.
13. Бодрійяр Ж. *Симулякри і симуляція*. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004, 230 с.
14. Бойко С. Радянський та пострадянський світогляди: подолання конфліктних ситуацій в освітньому просторі незалежної України. *Українознавство*, 2018, № 4, С. 108–121.
15. Бойченко М. Соціальна філософія як загальна соціальна теорія та навчальна дисципліна, *Філософська думка*, 2013, № 5, С. 60–72.
16. Братаніч Б. В. Традиційна філософія та постмодернізм як методологічна основа дослідження освітнього маркетингу. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 2005, Вип. 21, С. 140–148.
17. Брескіна Л. В., Шувалова О. Л. Підвищення ефективності педагогічної практики з інформатики. *Матеріали міжнародної конференції «К. Д. Ушинський і сучасність»*, Одеса, 2004, Т. 1, С. 6–10.
18. *Буття людини в суспільстві: відносини, спілкування, духовність*. Історико-філософський ракурс / [І. В. Бойченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди. К. : Промінь, 2010. 480 с.
19. Вашкевич В.М. Етичні аспекти комунікації у віртуальному середовищі: проблеми та підходи до регулювання. *Комунікаційний простір постінформаційного суспільства: проблеми та перспективи* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 30 травня 2023 року). Вінниця : ТВОРИ, 2023. С. 12–14.
20. Вітгенштайн Л. *Tractatus Logico – Philosophicus; Філософські дослідження*. К.: Основи, 1995. 311с.
21. Воронкова В. Г. *Філософія розвитку сучасного суспільства: теоретико-методологічний контекст*; Запоріз. держ. інж. акад. Запоріжжя : ЗДІА, 2012. 262 с.

- 22.Воронкова В.Г., Кивлюк О.П. Людина в освітньому просторі Smart-суспільства. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*, No. 10-11, 2017, С. 88–95.
- 23.Гайдеггер М. Вечірня розмова в таборі для військовополонених, *Українські проблеми*. 1998. № 1. С. 106–121.
- 24.Гайдеггер М. *Гельдерлін та сутність поезії*. Возняк Т. Тексти та переклади. Х.: Фоліо, 1998. С. 345–363.
- 25.Гайдеггер М. *Дорогою до мови* / Пер. з нім. В. Кам'янця. Львів: Літопис, 2007. 232 с.
- 26.Галета Я. В. Комп'ютерні та інформаційні технології в навчанні та науковій роботі. *Коледжанин*, 2003, №12 (24), С. 12–14.
- 27.Голову Cambridge Analytica відсторонили від роботи через скандал із Facebook, *Українська правда*, 2018, <https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/20/7175293/>
- 28.Гончаренко С.У. Принцип фундаменталізації освіти. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*: збірник наукових праць. Харків: НТУ «ХПІ», 2004. Випуск 5 (9). С. 72–82.
- 29.Городнюк Л. Сензитивність українського суспільства під час війни: філософія інформаційно-психологічного впливу. *Феномен соціальної консолідації у Центрально-Східній Європі: нові реалії та виклики* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. 26 вересня 2023 року. м. Кишинев – м. Одеса / за ред. О. В. Лісеєнко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», С. 74–78.
- 30.Грищук Г. І. Розвиток початкової освіти в Україні за роки незалежності. *Освітологічний дискурс* : електрон. наук. фах. вид. / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2017. № 1/2. С. 227–234.
- 31.Гуменюк Г. Антропологічний поворот в освіті постсучасності. *Філософія освіти* 2012, Вип. 1-2, С. 165-175.
- 32.Гуревич Р.С. *Теорія і практика навчання в професійно-технічних закладах*: Монографія. Вінниця: ТОВ «Планер», 2009. 410 с.

33. Гусерль Е. *Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки* / пер. і післямова В. Кебуладзе. Харків.: Фоліо, 2018. 372 с.
34. Гусерль Е. *Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії: Книга перша. Загальний вступ до чистої феноменології* / Гусерль Е.; пер. з нім. і коментарі В. Кебуладзе. Харків.: Фоліо, 2020. 348 с.
35. Гусерль Е. *Картезіанські медитації. Вступ до феноменології* / пер. з нім. А. Вахтель. К.: Темпора, 2021. 304 с.
36. Гадамер Г.-Г. *Герменевтика і поетика*. К.: Юніверс, 2001. 288 с.
37. Гадамер Г.-Г. *Істина і метод*. Том 1: Герменевтика I: Основи філософської герменевтики. К.: Юніверс, 2000. 464 с.
38. Гадамер Г.-Г. *Істина і метод*. Том 2: Герменевтика II: доповнення. К.: Юніверс, 2000. 478 с.
39. Даніл'ян В. О. *Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз)*. Х. : Право, 2008. 184 с.
40. Дерріда Ж. *Письмо та відмінність*. К.: Основи, 2004. 602 с.
41. Дерріда Ж. *Цілі людини. Після філософії: кінець чи трансформація?* / упоряд. К. Байнес. К.: Четверта хвиля, 2000. С. 114–145.
42. Дзьобань О. П. Цифрова людина як філософська проблема. *Інформація і право*, 2021, Вип. 2 (37), С. 9–19.
43. Добронравова І. Фундаментальна наука – фундаментальна освіта. *Філософія освіти*, 2006, Вип. 3(5), С. 134–144.
44. Дорошенко Н. І. Застосування комп'ютерно-інформаційних технологій у підготовці молодших спеціалістів з будівництва і дизайну. Зміст і технології шкільної освіти: матеріали звіт. наук. конф. (Київ, 1–2 квітня 2003 р.) / Інститут педагогіки АПН України. К.: Пед. думка, 2003. Ч. II. С. 83–84.
45. Дослідження Vox Ukraine: чому молоді люди ризикують потрапляти в інформаційні бульбашки в соцмережах? *Детектор медіа*, 2024, <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/35288/2024-06-20-doslidzhennya-vox-ukraine-chomu-molodi-lyudy-ryzykuyut-potraplyaty-v-informatsiyne-bulbashky-v-sotsmerezhakh/>

46. *Думки і погляди населення України щодо державних електронних послуг у 2023 році.* Аналітичний звіт., 2024, <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/analychnyy-zvit-dumky-i-pohlyady-naselennya-ukrayiny-shchodo-derzhavnykh-elektronnykh-posluh-u-2023-rotsi>
47. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
48. Євдокимова О.О. *Психологічні засади вищої технічної освіти*: Монографія. Харків: «Нове слово», 2009. 388 с.
49. Жданов В. Інформаційно-комп'ютерні технології у підготовці майбутніх радіотехніків. *Професійно-технічна освіта*, 2003, №4, С. 24–28.
50. Жданов С. *Алгоритми соцмереж навчилися продавати нам непотрібні речі, а потім переконали голосувати за Трампа. Через ШІ все буде навіть гірше*, 2023, <https://zaborona.com/chez-shi-vse-bude-navit-girshe-kolonka-sergiya-zhdanova/>
51. Івченко О. Г. *Людиновимірність формування громадянського суспільства: український контекст*: дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Івченко Олексій Григорович ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 404 с.
52. *Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі* / В. В. Лях [та ін.] ; відп. ред. В. В. Лях ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України, Київ. ун-т туризму, економіки і права. К. : XXI століття: діалог культур, 2009. 404 с.
53. Йонас Г. *Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації* / пер. з нім. А. Єрмоленка, В. Єрмоленка. К.: Лібра, 2001. 400 с.
54. Кадієвська І.А. *Українська наукова інтелігенція в умовах трансформації суспільства*: дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Кадієвська Ірина Аркадіївна; Одеський національний політехнічний ун-т. О., 2004. 197 с.
55. Казімір І. І., Мариняк Р. С. Аксіологічна парадигма в контексті актуальних запитів вітчизняної культури. *Вісник Харківського національного*

- університету імені В. Н. Каразіна. 2015. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. Вип. 20. С. 118–124.
56. Кант І. Відповідь на питання: що таке просвітництво? З німецької переклала Магдалина Ласло-Куцюк. *«Всесвіт»* (Київ). 1989. №4. С. 135–138.
57. Кастельс М. *Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства*. Пер. з англ. К. : Ваклер, 2007, 304 с.
58. Кивлюк О. П. Глобалізація та інформатизація освіти в предметному полі філософії освіти, *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 2014, №57, С.192-200.
59. Костючков С. К. Біополітичне підґрунтя філософсько-освітньої концепції в умовах громадянського суспільства. Херсон: Айлант, 2015. 319 с.
60. Кочубей А.В. Інноваційні методи викладання гуманітарних дисциплін у вищих технічних навчальних закладах. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*, 2013, Вип. 7 (50). С. 81–84.
61. Кочубей Т. Д., Середа Х. В. Національна спрямованість освіти у спадку Степана Сірополка. *Педагогічна Академія: наукові записки*, 2025, (17). С. 1-12.
62. Кошманова Т. С. Нео-прагматизм як сучасна філософія американської освіти. *Американська філософія очима українських дослідників*, 2005, С. 80–98.
63. Кравченко Т.О. Аксіологічний аспект інформаційно-мережевої парадигми. *Філософія науки: традиції та інновації*, 2014, № 1 (9), С. 53–63.
64. Кремень В. Г. *Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум*. К. : Грамота, 2007. 576 с.
65. Кремень В.Г., Луговий В.І., Регейло І.Ю., Базелюк Н.В. Базелюк О.В. Відкритість, цифровізація й оцінювання в науці: загальне і особливе для соціогуманітарного знання. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2020, Том 80, №6. С. 243-266. DOI: 10.33407/itlt.v80i6.4155

- 66.Крилова С. А. *Краса людини: особистість, сім'я, суспільство* (соціально-філософський аналіз). Ніжин : Аспект-Поліграф, 2011, 339 с.
- 67.Кузнецов А. Ю., Пустовіт Н. В. Детермінанти ціннісної парадигми мережевого суспільства М. Кастельса у контексті його багатовимірної архітекτονіки. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*, 2014, Вип. 1, С. 135–139.
- 68.Лебідь Є. О. *Етичні проблеми науки і техніки* : навч. посіб. Суми : Сумський державний університет, 2016, 184 с.
- 69.Лікарчук, І. Закон України про загальну середню освіту і перспективи її функціонування. *Світло*. 1999. № 3. С. 13–16.
- 70.*Людина в цивілізації XXI століття: проблема свободи* / В. Г. Таба-чковський, М. О. Булатов, Т. В. Лютий, Г. І. Шалашенко, Є. І. Андрос, А. М. Дондюк, Г. П. Ковадло, Н. В. Хамітов, О. А. Ярош, В. П. Загороднюк. К.: Наукова думка, 2005, 273 с.
- 71.Людина і суспільство: філософські, психологічні та політологічні виміри : в 3 кн. / М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка ; за ред. В. П. Мельника. 2-ге вид., допов. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2023-. Кн. 1 : Переусвідомлення буття людини під впливом глобальних викликів: ідентичність і свобода самовираження / [В. П. Мельник та ін.], 2023, 501 с.
- 72.Максимова Т. Методика формування професійно-евристичної діяльності студентів технічних ВНЗ при вивченні методу Гауса. *Рідна школа*, 2005, №2, С. 32–34.
- 73.Махній М. М. *Мережеве суспільство: кіберпсихологічний путівник*. Київ: Academia.edu, 2018. 176 с.
- 74.Мирошніченко Т. Сприяємо громадянському самоствердженню учнів. *Рідна школа*, 2017, № 7/8. С. 39–42.
- 75.Мінаков М. А. Питання про досвід у формулюванні феноменологічної герменевтики: відповідь з позицій трансцедентальної філософії. *Практична філософія*. 2004. № 1. С. 167–174.

76. Молодиченко В.В. *Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти* (філософський аналіз). К. : Знання України, 2010., 384 с.
77. Найдюнов О. Суперечливість впливу інтернет-технологій на процеси культуротворення. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 12, 2017, С. 95–103.
78. *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні* / НАПН України ; за заг. ред. В. Г. Кременя ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), В. М. Мадзігон (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови), М. І. Бурда, М. Б. Євтух, О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, Н.Г. Ничкало, О. В. Сухомлинська]. Київ : Пед. думка, 2011, 301 с.
79. Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р. № 1697. *Нормативно-правове забезпечення освіти* / голов. ред. В. В. Григораш, Харків, 2004, ч. 2: Концепції та положення з окремих питань управління, С. 53–87.
80. Нежива О. М. Формування освітньої політики України в перші роки Незалежності. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2017. Вип. 1. С. 211–217.
81. Носова О. В., Петрова Е. Я. Роль розвитку інформаційних технологій в удосконаленні підготовки фахівців. *Удосконалення підготовки фахівців: Матеріали міжнародної конференції*, Одеса: Астропринт, 2003, С. 51.
82. Огнев'юк В.О. Філософія освіти та її місце в структурі наукових досліджень феномену освіти. *Освітологія/українсько-польський щорічник*, 2011, Вип. 1, С. 69–75.
83. Олійник Т. Інформаційна культура вчителя та її місце в розвитку освіти. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки, Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2003, Вип. 52, ч. 2, С. 155–159.
84. Онопрієнко М.В. *Дорожня карта високих технологій. Історико-наукові та філософсько-наукознавчі аспекти мегатехнологій знанневого суспільства*.

- Нац. акад. наук України, Центр дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва. К. : Інформ.-аналіт. агенство, 2011. 359 с.
85. Отич О. Аксиосфера гуманістичної педагогіки. *Професійна освіта: педагогіка і психологія: українсько-польський щорічник*, 2010. Вип. 12. С. 173–180.
86. Павлусів Н. М. *Едіта Штайн та епоха її філософії* : (іст.-філос. есе) Львів : БОНА, 2023. 108 с.
87. Паздерська Р. С., Марковець О. В. Визначення контенту та стратегій підвищення його ефективності у віртуальних спільнотах. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. № 3, 2021, С. 69–77.
88. Пашков В. В. Віртуалізація освіти: пріоритети і ризики. *Гілея: науковий вісник*, 2014, Вип. 86, С. 288–291.
89. Петрухно Ю. Є. Інформаційне суспільство: поняття, основні складові, характеристика. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*, 2014, Вип. 19, С. 127–133.
90. Пилюпчук В. Г. *Інформаційне суспільство: філософсько-правовий вимір*; НДІ інформатики і права Нац. акад. прав. наук України. Ужгород : ІВА, 2014, 282 с.
91. Підлісний М. М. *Проблеми аксіології та шляхи їх вирішення*. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 164 с.
92. Польнікова В. *Чому ми бачимо те, що хочемо бачити: як інформаційні бульбашки поляризують суспільство*, 2024, <https://fact-news.com.ua/chomu-mi-bachimo-te-scho-hochemo-bachiti-yak-informatsiyni-bulbashki-polyarizuyut-suspilstvo>
93. Попова І.В. *Освіта у структурі екобезпечного розвитку трансформаційного суспільства: філософсько-світоглядний аспект*. Запоріжжя : Дике Поле, 2015. 360 с.
94. Попович М. *Європа – Україна: праві і ліві*, К., 1997. С. 22–23.

95. Прокопенко І. Ф. Інформаційне суспільство і освіта. *Комп'ютер у школі та сім'ї*, 2003, №1, С. 17–19.
96. Пуліна Г. Якщо не можеш запобігти – очолюй! *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*, 2004, №1, С. 8.
97. Редькіна А. Українські національні інтереси й цінності: суспільне усвідомлення та переоцінка. *Політичні дослідження/Political Studies*, 2023, Вип. 1 (5), С. 144–162.
98. Руденко Т. В. Навчання інформатики студентів ВНЗ економічного профілю з урахуванням психологічних особливостей розумової діяльності. *Професіоналізм викладача вищої школи: освітні технології*, Миколаїв, 2004, С. 173–175.
99. Сбруєва, А. А. Ідеології освітніх реформ кінця ХХ – початку ХХІ ст.: конвергентні тенденції. *Гуманітарні науки*, 2003, № 2, С. 11–16.
100. Сенека Л. А., *Про стійкість мудреця: діалоги*; пер. з латини Андрій Содомора. 3-тє вид. Львів : Априорі, 2023. 204 с, <https://apriori-publishing.com/product/pro-stejkest-mudreza-dealogi?tab=reviews>
101. Сергієнко В. П. Теоретичні основи застосування інформаційно-комунікаційних технологій у системі професійної підготовки і діяльності вчителя фізики. *Педагогічні науки: Збірник наукових праць*, Херсон: ХДПУ, 2002, Вип. 32, ч. 2, С. 122–126.
102. Сичов В. Г. Дидактичні можливості інноваційних аудіовізуальних та комп'ютерних технологій. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: Збірник наукових праць*, Харків: ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2003, Вип. 19, С. 155–159.
103. Сікорський, П. Структурна перебудова освіти України – необхідна умова переходу на 12-річний термін навчання. *Шлях освіти*, 2003, № 3, С. 6–9.
104. Смірнова, Л. Л. Передумови виникнення освітньої реформи в Україні [на початку 90-х років ХХ століття]. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*, 2006, вип. 71, серія: Педагогічні науки, С. 260–263.

105. Снігур О. М. Вплив інформаційних технологій на процес навчання. *Матеріали міжнародної науково-методичної конференції*, Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004, С. 240–244.
106. *Соціально-філософські аспекти трансформацій в сучасному суспільстві*: монографія / А. К. Баханов [та ін.] ; ред. В. І. Дуденок ; Бердянський держ. педагогічний ун-т. Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2008. 250 с.
107. Сошинська, Я. Є. Бібліотеки відкривають світи: підсумки V Львівського бібліотечного форуму. *Вісник Книжкової палати*, 2014, № 9, С. 48–52.
108. Степаненко С. В., Левченко Ф. А. Комп'ютеризація та інформатизація навчального процесу. Збірник науково-методичних праць переможців конкурсів у номінаціях міжнародних виставок навчальних закладів «Сучасна освіта в Україні». Київ, 2005. С. 5–15.
109. *Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем*; за ред. проф. О. Г. Данильяна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2016. 488 с.
110. Татаріна О.В. Демократична культура особистості: аксіологічний підхід. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць*. Луганськ: Видавництво СНУ ім. В.Даля, 2012. Випуск 3 (50). С. 163–170.
111. Трансформація та інтеграція. Формування майбутнього Центральної та Східної Європи. Пер. з англ. К.,1998. С. 6–8.
112. Фаріон І. Д. *Англізми і протианглізми: 100 історій слів у соціоконтексті*: монографія (зі словником) / Ірина Фаріон, Галина Помилуйко-Недашківська, Анна Бордовська. Львів : Свічадо, 2023, 709 с.
113. Філософія освіти : навчальний посібник. 2-ге видання / за наук. ред. академіка В. П. Андрущенко [та ін.]. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 348 с.
114. *Філософсько-соціологічні аспекти сучасного інформаційного суспільства*; за заг. ред. проф. О. Ю. Панфілова ; Харків. ін-т фінансів Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. Харків : Данилко Н. С., 2017. 388 с.

115. Фуко М. *Наглядати й карати* / пер. з фр. Петра Таращука. К.: Основи, 1998, 392 с.
116. Чернієнко В. О. Нова європейська ідентичність як об'єкт соціального проектування. *Наукові записки* [Національного університету Острозька академія]. Сер.: Культурологія, 2009, Вип. 4, С. 51-57.
117. Штих А., Таточенко В. Використання нових інформаційних технологій для розв'язування геометричних задач. *Матеріали Всеукраїнської конференції*, Херсон, 2004, С. 114–117.
118. Шульгіна О. В. Можливості і проблеми використання комп'ютерних технологій у викладанні географії. *Географія в школі*, 2003, №8, С. 45–49.
119. Юхимович О. Використання комп'ютерної техніки під час вивчення географії. *Географія та основи економіки в школі*, 2003, №5, С. 16–20.
120. Allen C., Wallach W., Smit I. Why machine ethics? *IEEE Intelligent Systems*, 2006, Vol. 21, No. 4, pp. 12–17. doi:10.1109/MIS.2006.83.
121. Annunziata S., Rivas-Alonso C. Resisting gentrification. In: Lees L., Phillips M. (eds.). *Handbook of Gentrification Studies*. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2018, pp. 393–412.
122. Bauman Z. *Liquid Modernity*. Cambridge : Polity Press, 2000. 240 p.
123. Beck U. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London : SAGE Publications, 1992. 260 p.
124. Bekh V., Vashkevych V., Kravchenko A., Yaroshenko A., Akopian V., Antonenko T. Education as a way of human existence in a postmodern society. *Postmodern Openings*, 2021, Vol. 12, No. 3, pp. 1–14. doi:10.18662/po/12.3/324.
125. Bekh V., Vashkevych V., Postol O., Kalinichenko B., Lipin M. Coronavirus deformation of the value-semantic matrix of the life of the world community in the conditions of a postmodern society. *Postmodern Openings*, 2021, Vol. 12, No. 1, pp. 284–295. doi:10.18662/po/12.1/260.
126. Bekh Y., Riabeka O., Vashkevych V., Zinkevych V., Chepurenko Y. Historical types of rationality and irrationality in the structure of postmodern consciousness.

- Postmodern Openings*, 2020, Vol. 11, No. 3, pp. 195–206.
doi:10.18662/po/11.3/207.
127. Bekh Y., Romankova L., Vashkevych V., Yaroshenko A., Lipin M. Artistic aspects of embodiment of postmodern theater practices in the context of COVID-19 pandemic. *Postmodern Openings*, 2021, Vol. 12, No. 1(Sup1), pp. 313–322. doi:10.18662/po/12.1Sup1/287.
128. Berry E., Epstein M. *Transcultural Experiments: Russian and American Models of Creative Communication*. Springer, 1999.
129. Bohdanova T. Unexpected revolution: The role of social media in Ukraine's Euromaidan uprising. *European View*, 2014, Vol. 13, No. 1, pp. 133–142. doi:10.1007/s12290-014-0296-4.
130. Boyd D., Ellison N. Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 2007, Vol. 13, No. 1, pp. 210–230.
131. Bratton B. *The Stack: On Software and Sovereignty*. Cambridge, MA : MIT Press, 2016. 528 p.
132. Capurro R. Digitization as an ethical challenge. *AI & Society*, 2017, Vol. 32, No. 2, pp. 277–283.
133. Castells M. Epilogue: Informationalism and the network society. In: Himanen P. (ed.). *The Hacker Ethic and the Spirit of the Information Age*. New York : Random House, 2001, pp. 155–178.
134. Castells M. *The Power of Identity*. 2nd ed. Oxford : Wiley-Blackwell, 2010. doi:10.1002/9781444318234.fmatter.
135. Castells M. *The Rise of the Network Society*. 2nd ed., with a new preface. Oxford : Wiley-Blackwell, 2010. doi:10.1002/9781444319514.
136. Coursera. Available at: <https://www.coursera.org> (дата звернення: 21.06.2024).
137. Dagan H., Dorfman A. The human right to private property. *Theoretical Inquiries in Law*, 2017, Vol. 18, No. 2, pp. 391–416. doi:10.1515/til-2017-0015.

138. Deleuze G., Guattari F. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1987. 610 p.
139. Dellavalle S. The dialectics of sovereignty and property. *Theoretical Inquiries in Law*, 2017, Vol. 18, No. 2, pp. 269–298. doi:10.1515/til-2017-0010.
140. Diener E.D., Scollon C.N., Lucas R.E. The evolving concept of subjective well-being: The multifaceted nature of happiness. *Advances in Cell Aging and Gerontology*, 2003, Vol. 15, pp. 187–219.
141. Discord. Available at: <https://discord.com> (дата звернення: 21.06.2024).
142. Dyczok M. *Ukraine's Euromaidan: Broadcasting Through Information Wars with Hromadske Radio*. E-International Relations Publishing, 2016. 103 p.
143. EU DIGITAL SERVICES ACT: що зміниться для онлайн-платформ у 2024. Available at: <https://legalitgroup.com/eu-digital-services-act-shho-zmitsya-dlya-onlajn-platform-u-2024/>
144. Facebook. Available at: <https://www.facebook.com> (дата звернення: 21.06.2024).
145. Fitbit. Available at: <https://www.fitbit.com> (дата звернення: 21.06.2024).
146. Floridi L. *The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality*. Oxford : Oxford University Press, 2014. 256 p.
147. Fuchs C. *Social Media: A Critical Introduction*. 3rd ed. London : SAGE Publications, 2021. 400 p.
148. Gans E. *The End of Culture: Toward a Generative Anthropology*. Berkeley : University of California Press, 1985. 258 p.
149. Garboden P.M.E. Amateur real estate investing. *Journal of Urban Affairs*, 2023, Vol. 45, No. 6, pp. 1081–1100. doi:10.1080/07352166.2021.1904781.
150. Giddens A. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge : Polity Press, 1984. 402 p.
151. Gillespie T. *Custodians of the Internet: Platforms, Content Moderation, and the Hidden Decisions That Shape Social Media*. New Haven : Yale University Press, 2018. 304 p.
152. GitHub. Available at: <https://github.com> (дата звернення: 21.06.2024).

153. González-Anta B., Pérez de la Fuente I., Zornoza A., Orengo V. Building sustainable virtual communities of practice: A study of the antecedents of intention to continue participating. *Sustainability*, 2023, 15(21), 15657.
<https://doi.org/10.3390/su152115657> (ResearchGate)
154. Graham N. *Landscape: Property, Environment, Law*. Abingdon : Routledge, 2011. <https://doi.org/10.4324/9780203847169>
155. Habermas J. *The Theory of Communicative Action. Vol. 1: Reason and the Rationalization of Society*. Boston : Beacon Press, 1984.
156. Hall R. H., Banaszek A. The Internet, happiness, and social interaction: A review of literature. In: Marcus A. (ed.) *Design, User Experience, and Usability. User Experience Design Practice. DUXU 2014. Lecture Notes in Computer Science*, vol. 8527. Cham : Springer, 2014, pp. 166–174.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-07293-7_16
157. Han B.-C. *The Transparency Society*. Stanford : Stanford University Press, 2015. 72 p.
158. Haraway D. J. *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. New York : Routledge, 1991. 312 p.
159. Instagram. Available at: <https://www.instagram.com> (дата звернення: 21.06.2024).
160. Introna L. D. Algorithms, governance, and governmentality: On governing academic writing. *Science, Technology, & Human Values*, 2016, 41(1), pp. 17–49. <https://doi.org/10.1177/0162243915587360>
161. Ji H.-K., Jun Y. In search of truths: South Korean society and the politics of live streaming. *American Behavioral Scientist*, 2023, 68(2–3), pp. 287–305.
<https://doi.org/10.1177/00027642231188139>
162. Kirby A. *Digimodernism: How New Technologies Dismantle the Postmodern and Reconfigure Our Culture*. New York : Continuum, 2009. 272 p.
163. Kirby A. The death of postmodernism and beyond. *Philosophy Now*, 2006, (58), pp. 34–37.

164. Kizza J. M. Introduction to social and ethical computing. In: *Ethical and Social Issues in the Information Age*. 3rd ed. London : Springer, 2007, pp. 1–18.
165. Latour B. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford : Oxford University Press, 2005. 301 p
166. LinkedIn. Available at: <https://www.linkedin.com> (дата звернення: 21.06.2024).
167. Luhmann N. *Social Systems*. Stanford : Stanford University Press, 1995. 627 p.
168. Manzeschke A., Brink A. Ethics of digitalization in industry. In: Reuter U., Wischmeyer T., Gasteiger H., Otto M. (eds.) *Handbook Industry 4.0: Law, Technology, Society*. Berlin, Heidelberg : Springer, 2022, pp. 903–923.
https://doi.org/10.1007/978-3-662-63018-4_36
169. Marsico G., Tateo L. Media ecology and the future ecosystemic society. *European Journal of Futures Research*, 2017, 5, Article 13.
<https://doi.org/10.1007/s40309-017-0124-0>
170. MyFitnessPal. Available at: <https://www.myfitnesspal.com> (дата звернення: 21.06.2024).
171. Nabbosa V., Kaar C. Societal and ethical issues of digitalization. In: *Proceedings of the 2020 International Conference on Big Data in Management (ICBDM 2020)*. New York : Association for Computing Machinery, 2020, pp. 118–124. <https://doi.org/10.1145/3403539.3403604>
172. Nesterova M., Spulber D. Values of trust and social cohesion in the modern socio-cultural space. *Socio-Cultural Management Journal*, 2020, 3(2), pp. 122–137. <https://doi.org/10.31866/2709-846X.2.2020.219469>
173. Noble S. U. *Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism*. New York : NYU Press, 2018. 248 p.
174. Pariser E. *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. New York : Penguin Press, 2011. 294 p.
175. Pasquale F. *The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2015. 320 p.

176. Perez C. *Technological Revolutions and Financial Capital: The Dynamics of Bubbles and Golden Ages*. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2002. 304 p.
177. Pinterest. Available at: <https://www.pinterest.com> (дата звернення: 21.06.2024).
178. Poster M. *The Second Media Age*. Cambridge : Polity Press, 1995. 192 p.
179. Quora. Available at: <https://www.quora.com> (дата звернення: 21.06.2024).
180. Rawls J. *A Theory of Justice*. Rev. ed. Cambridge, MA : Belknap Press of Harvard University Press, 1999. (Original work published 1971).
181. Reddit. Available at: <https://www.reddit.com> (дата звернення: 21.06.2024).
182. Roark M. L., Fox O'Mahony L. Real property transactions in the network society: Platform real estate, housing hacktivism, and the re-scaling of public and private power. *Journal of Consumer Policy*, 2023, 46, pp. 445–463. <https://doi.org/10.1007/s10603-023-09548-5>
183. Royackers L., Timmer J., Kool L., Van Est R. Societal and ethical issues of digitization. *Ethics and Information Technology*, 2018, 20(2), pp. 127–142. <https://doi.org/10.1007/s10676-018-9452-x>
184. Rubio N., Villaseñor N., Yagüe M. J. Influence of value co-creation on virtual community brand equity for unichannel vs. multichannel users. *Sustainability*, 2021, 13(15), 8403. <https://doi.org/10.3390/su13158403>
185. Ryan R. M., Deci E. L. On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 2001, 52, pp. 141–166. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.141>
186. Sætra H. S., Danaher J. To each technology its own ethics: The problem of ethical proliferation. *Philosophy & Technology*, 2022, 35(4), Article 93. <https://doi.org/10.1007/s13347-022-00591-7>
187. Sener B., Akpınar E., Ataman M. B. Unveiling the dynamics of emotions in society through an analysis of online social network conversations. *Scientific Reports*, 2023, 13, Article 14997. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-41573-9>
188. Siefert M. L. Concept analysis of comfort. *Nursing Forum*, 2002, 37(4), pp. 16–23. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6198.2002.tb01288.x>

189. Snyder T. *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*. New York : Tim Duggan Books, 2018. 368 p.
190. Srnicek N. *Platform Capitalism*. Cambridge : Polity Press, 2017. 120 p.
191. Stack Overflow. Available at: <https://stackoverflow.co> (дата звернення: 21.06.2024).
192. Stiegler B. *Technics and Time, 1: The Fault of Epimetheus*. Stanford : Stanford University Press, 1998. 316 p.
193. TikTok. Available at: <https://www.tiktok.com> (дата звернення: 21.06.2024).
194. Tsamados A., Aggarwal N., Cowls J., Morley J., Roberts H., Taddeo M., Floridi L. The ethics of algorithms: Key problems and solutions. *AI & Society*, 2022, 37, pp. 215–230. <https://doi.org/10.1007/s00146-021-01154-8>
195. Turner B. S. (ed.) *Theories of Modernity and Postmodernity*. London : Sage Publications, 1990. 199 p.
196. Van Dijk J. *The Network Society*. 4th ed. London : SAGE Publications, 2020.
197. Vashkevych V., Timashova V. From philosophy of cosmos to space policy: Contemporary issues and trends. *Philosophy and Cosmology*, 2021, 26, pp. 35–45. <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/26/3>
198. Vermeulen T., van den Akker R. Notes on metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*, 2010, 2(1), Article 5677. <https://doi.org/10.3402/jac.v2i0.5677>
199. Wensley C., Botti M., McKillop A., Merry A. F. A framework of comfort for practice: An integrative review identifying the multiple influences on patients' experience of comfort in healthcare settings. *International Journal for Quality in Health Care*, 2017, 29(2), pp. 151–162. <https://doi.org/10.1093/intqhc/mzw158>
200. YouTube. Available at: <https://www.youtube.com> (дата звернення: 21.06.2024).
201. Zuboff S. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York : PublicAffairs, 2019. 704 p.